# סדר אליהו

אבטוביורפיה

של הגאון האדר"ת

מוסד הרב קוק

# סדר אליהו

## תולדות הגאון רבי אליהו דוד רבינוביץ — תאומים
(האדר״ת)

כתובות בידי עצמו

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

מוסד הרב קוק • ירושלים

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

©

כל הזכויות שמורות למוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ד
Copyright by Mossad Harav Kook, Jerusalem 1983

דפוס גלאור, ירושלים

מוסד הרב קוק מיסודו של הרב י"ל הכהן מימון

# האדר"ת, חייו ועולמו

סיפור נאה סיפרו יודעיו ומכיריו של הגאון רבי חיים עוזר, איש ווילנה זצ"ל. כשמסר לדפוס את החלק השלישי מספרו "אחיעזר" ברך אותו חברו, הגאון ר' חנוך הניך אייגש בעל "מרחשת". אמר לו ר' חיים עוזר: אספר לך מה ששמעתי מהגאון רבי אליהו חיים מלודז'. 'זה ספר תולדות אדם', הספר הטוב שאדם מחבר בעולם הזה, זה תולדות האדם עצמו, כמו שמובא במדרש: תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים שעושים בעולם הזה (לפי "סופר, ספר וסיפור" לש"י עגנון).

גדולי ישראל בדורות קודמים לא השאירו אחריהם את קורות חייהם. גם אלה שמסרו פרטים מתולדותם נהגו בצניעות ובזהירות בבואם לגולל פרשות חייהם, כי מה נחשבו חיי עולם לעומת "ימי שנותינו" העוברים, בבחינת 'הנה טפחות נתת ימי וחלדי — כאין נגדך' (תהלים לט), לכן גילו טפח וכיסו טפחיים. היו גם יוצאים מן הכלל. דומה שהמלאך הממונה על חקר ההיסטוריה הזמין חומר אוטנטי לידי ההיסטוריונים, והיו כמה גאונים שהשאירו אחריהם את קורות חייהם, בצורות מגילות ויומנים, ואנו לומדים מהם דברים שלא פיללנו. חוויות, חלומות וחזיונות אנו מוצאים בספרים האוטוביוגראפיים של מפרש המשנה רבי יום טוב ליפמן בעל ה"תוספות יום טוב", "מגילת איבה", רבי יעקב עמדין ב"מגילת ספר"; החיד"א ביומן המסעות "מעגל טוב", והמקובל רבי יצחק אייזיק מקומרנה בספרו "מגילת סתרים", וככל שהתרבו תעודות ביוגראפיות והיסטוריות אלה, נשתנה ציורנו על החיים הרוחניים של גדולי ישראל. תגלית זוהרת בסוג ספרותי זה הוא הספר שמוגש לקורא,

"סדר אליהו", של הגאון והצדיק רבי אליהו רבינוביץ־תאומים, המפורסם בעולם התורני בשם "האדר"ת", המופיע עתה לראשונה מעצם כתב ידו (רק קטע ממנו נתפרסם ב"הפלס" שנה ה', תרס"ה, עמ' 716—723).

האדר"ת, שבסוף ימיו היה רבה של עדת הפרושים בירושלים, היה אחד האחרונים (נפטר בשנת תרס"ה) שכוחו היה יפה כשל ראשון. גאון בהלכה שמעטים כמותו. קודם כל היה "יהודי של השולחן ערוך" ומבחינה זו היה אח ורע לחברו וידידו החפץ חיים זצ"ל. דומה היה בלהט־נפשו וברדיפתו אחרי השגות בתורה ומדרגות ביראת שמים ובמוסר, לשלושה מגדולי ליטא שקדמו לו במקצת: רבי ישראל סאלאנטר, איש המוסר הגדול, רבי יצחק אלחנן מקובנה, הפוסק הבר־סמכא והעסקן הציבורי, ורבי נפתלי צבי יהודה ברלין מוולוז'ין בעל "העמק דבר" ו"הרחב דבר". ואמנם בספרו האוטוביוגראפי הוא מרבה דברים על פגישותיו עם אותם גאונים. הוא עצמו היה "רביעי בקודש" לשלישיה גדולה זו.

זכה רבי אליהו דוד וקם גואל לשמו מצד המחקר הביוגראפי. חתנו "ידיד נשמתו ואהוב לבו" מרן הראי"ה קוק זצ"ל, הקדיש לחותנו מונוגראפיה הגותית בשם "אדר היקר" (הוצאה ראשונה יפו תרס"ו). זו יצירה שתפארת היא לעושה והדרת לנושאה, ברם חשובה ביותר היא יצירת עצמו, קורות חייו מילדותו עד שנת עלייתו לשרת בקודש בעיר הקודש והמקדש.

הנקודה המעניינת ביותר בקורות חייו היא תפוקתו הספרותית־תורנית המדהימה בממדיה. הוא חיבר ספרים בכל מקצועות התורה. יותר ממאה ספרים השאיר, רובם בכתב־יד, על התורה, התלמודים, הזוהר, פוסקים ותשובות, כתבי קבלה, מדרשים, דרשות, תולדות ישראל, דקדוק ובלשנות, מחקרים ופירושים על הרמב"ם, ועוד ועוד (ראה בנספח לספר רשימת ספריו מכתי"ק). כבן שנים עשר — הוא מספר — כבר חיבר

ספרים שהסתירם מעין רואים. הוא כתב כל ימיו, לרבות הלילות. אם כי לא הניח את העט מידו, לא התבודד רק בארבע אמות של הלכה, אלא היה עוסק גם בצרכי ציבור, השתתף באסיפות ודאג לתקנת הדור.

דפי יומן אלה, שנרשמו בקצרה לפי סדר השנים מלאים הנהגותיו וסיפורים מחייו, חיי טוהר והתעלות הנפש לשלמות.

בן גדולים היה, מגזע בעל ה"לבושים" ו"החכם צבי", וגם בן דלים, שגדל במשכנות עוני. הדלות היא לאו דווקא ניוול, כמו ששנינו במשנת סופרים, היא יכולה להיות גם מלכות, כפי שאמרו חז"ל "הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה שנאמר 'יזל מים מדליו', אל תקרא מדליו אלא מדליו" (נדרים ס"ב). ממלכות הדלות, שכתר טמיר על ראשו, יצאו שניהם החותן והחתן — למלוך.

בקורות חייו הוא מספר על חיי עוני וסבל, על בנים ובנות ששיכל, על אכזבות וכשלונות, גם לא מעט על מעשי ראשי קהל תקיפים ומקפחים, אבל בעיקר על מנת גורלו — חיי עוני ודחקות, על גלות שחורה ודלות מרה. בפוניבז' קיפחו משכורתו. לא היתה לו דירה ראויה ולא רהיטים ונאלץ היה לישון על ספסל בחדר הספרים. הוא מספר גם על מחלות וחיי נדודים, חבלים שנפלו לו בנעימים. נוגעת עד הלב היא רשימתו על חתנו כבנו, שבראותו את הדחקות והצפיפות בבית חותנו — מורו, וויתר על ה"מזונות", שהובטחו לו אחרי נשואיו עם בת האדר"ת ונאלץ לקבל על עצמו עול הרבנות. בעצבון מספר האדר"ת על פרישה זו של מרן הראי"ה קוק מביתו, שהיתה קשה עליו ביותר.

אין סגנונו של האדר"ת סגנון למופת המליצה, כסגנונם של קודמיו היעב"ץ או החיד"א. כתיבתו יותר משהיא אסתטית־אמנותית היא דידאקטית. לא המקרים והמאורעות מעניינים אותו אלא המוסר־השכל. הרי זו כתיבה לא רק על חיי שעה,

אלא גם על חיי עולם. "האדרת והאמונה — לחי העולמים". ואף על פי כן חשיבות הספר גם בסיפור לשם סיפור. ויש שהוא מגיע גם לידי כתיבה פיוטית, לדוגמה תיאוריו במסעותיו לאוסטריה ולגאליציה המערבית, תיאורי טבע, לילות כוכבים, קור ושלג בהרי הקרפטים. אין הספר חסר גם הומור ואירוניה על "משכילים" ואפילו "נכדי אדמור"ים", צבועים ומתחסדים... מעניינות גם העלילות שהוא רוקם על ה"שידוכים" שהצליחו או שלא הצליחו...

חשיבות מיוחדת למגילת חיי האדר"ת גם מבחינה אידיאית, בהיותו ממשיך מסורת הגר"א זצ"ל. צא ובדוק כמה פעמים הוא מביא את דבריו ומנהגיו של גדול הדורות מווילנא. רבן של הפרושים בעיה"ק הלך בדרכם של תלמידי הגר"א בחיבתו לאה"ק ולירושלים, בנתיבות שסללו תלמידי הגר"א, רבי מנחם מנדל ורבי ישראל משקלוב, רבי הלל ריבלין ואחרים.

שחקה השעה לתנועת החסידות וספרות שלמה נכתבה עליה, עשוה נושא להתעניינות משוררים, מספרים ומחזאים, ומחברי עיונים ומחקרים, ונתקפחה היהדות הפרושית. אמנם גם על גדולי ליטא והיהדות הפרושית באה"ק כתבו, אבל בעיקר טיפלו במורשתם התורנית, בחידושים ופסקי הלכות ולא בחייהם. גדולי ליטא וזאמוט דומה לא נתקיימה בהם הברכה "והיו עיניך רואות את מוריך", את תורתם קיבלו במורשה, את תולדותיהם, את פרטי חייהם, אותם עצמם — לא! מבחינה זו "סדר אליהו" של האדר"ת היא גם תרומה היסטורית.

זכות היא ל"מוסד הרב קוק", הנושא שם חתנו הגדול ומפרסם כתביו המרובים להוציא לאור גם ספר זה, שהגיע ליד המוסד מידי הרב אליהו דוד אדר"ת הי"ו (בני־ברק) (בן הרב מרדכי יונה זצ"ל, בן המחבר). מן הראוי להפטיר בדבריו של חתן המלך. דברים הראויים לכותבם ולעטרת ראשו של חותנו: "בעת התמוטטות הרוח — ישפל איש, והשקיעה עמוקה לאין חקר

— — ואז ישא עיניו אל יחידי הסגולה, יראה הוד נפשם ורוממות שאיפותיהם — — ורוח של קדושה ועדינות ימלאהו מול החזיון המפליא של איש־הרוח, החי כולו באויר של קדושה וטהרה, של צדק ומישרים" ("אדר היקר").

**אברהם ביק**

עמוד מכתב יד המחבר

בחסד ובחמלת ד' ית"ש

הגומל לחייבים טובות, שגמלני כל טוב, מאז צאתי מבטן אמי, עד בוא חליפתי, למועד אשר יהי' רצון השי"ת, לרחמיו המרובים אצפה, לתקן בשארית ימי, את אשר קלקלתי בכל ימי חלדי ואזכה לשוב בתשובה שלמה לפניו יתברך, ולעבדו מיראה ומאהבה. למען שמו ותוה"ק כל הימים לרבות הלילות, כולי שני קאמינא לטובה. אין טוב אלא תורה, אני וביתי, זרעי וזרע זרעי מעתה ועד עולם, בזכות אבותי הק' ז"ל, עבדי ד' ית"ש הנאמנים לשמו ולתורתו ומצותיו, בזכותם ז"ל חייתי והתענגתי במנעמי החיים, וזכותם תעמוד לי ולזרעי וז"ז שלא תמוש תוה"ק ומצותי' מאתנו עד העולם, אמן ואמן.

הנני כותב את תולדות ימי חיי בכלל ובפרט ואשר יכלול גם את כל תהלוכותי מאז הייתי לאיש, וגם את אשר אצוה לבניי אחרי.

ויכלול הספר הזה אשר פי יקבנו "סדר אלי" כולל השלשה חלקים

א. תולדותי וקורותי — מכונה בשם [סדר אליהו].

ב. את אשר התנהגתי — מכונה בשם "נפש דוד".

ג. איך להתנהג עמי ביום ההוא — "אחרי אלי" — "אחרי דוד".

ד' לי בעוזרי.

בטרם אחל לכתוב תולדותי, מצאתי חובה לעצמי להזכיר מעט מזעיר מהגודע לי מקדושת כבוד עטרת ראשינו. אבא מארי הגאון הבקי והחריף, צדיק בדרכיו ותמים במעשיו כקש"ת מו"ה בנימין זצללה"ה, בן לאביו הרב ר' יחיאל ז"ל, נצר מטע נאמן ממשפחת הגאון בעל הלבושים זצ"ל זי"ע, מצד אמו ז"ל מרת רבקה אשר מולדתה עיר פלונגיאן במדינת זאמוט (פלך קאוונא). היא היתה בת הר' זאב, בן האשה מ' חנה, בת הגאון ר' מרדכי יפה זצ"ל, נכד הגאון הלבוש ז"ל וכבר חלפו עברו כהיום (שנת תר"ס), מאה ושלשים שנה מאז נפטר לעולמו הרמ"י אא"ז זצ"ל. הוא נודע לשם

מצדקותיו ותורתו בדורו דור דעה, ושמעתי זקנינו ספרו לנו, אשר ידע כי מנוחתו כבוד תהי בעיר ריטאווא שלשה פרסאות מפלונגיאן, וכל ימיו שמר א״ע מליסע לריטאווא אם כי רבות פעמים נדרש לשם. אך פ״א נסע לעיר אחרת ובאמצע הדרך יש פרשת דרכים אשר אחת היא לריטאווא, וירדמו שניהם הוא והעגלון, ונסע הסוס מאליו לדרך הפונה לריטאווא, והנה בבואו אל העיר הקיץ משנתו ויראה הרר״מ ז״ל כי כבר הוא בעיר ריטאווא. אמר להעגלון שלא יסע עוד משם, ושלח אחרי אלופי ח״ק גחש״א שבעיר, ואמר להם שמן השמים הובא לשם, וציווה מה שציוה ונסתלק.

כאאמו״ר זצ״ל הי׳ בן עניים, אביו התפרנס בדוחק מלימודו עם נערים טובים, ובימי בחוריו כבר למד חוץ לעיר מולדתו שקוד בזאמוט, עיר מולדת אביו ז״ל. ולימוד אצל הגאון האדיר ארוך בדורו המפורסם בדורו כקש״ת מו״ה צבי הירש ברודא זצ״ל שהי׳ אז רב בסאלנט (שלשה פרסאות משקוד) והי׳ חביב אצלו עד לאחת. אצלו למד איזה שנים וממנו קיבל, ומהודו נתן עליו, וסמכו בסמיכת חכמים, (ועוד הי׳ אצלי הכתב־סמיכה שלו ונשרפה בהתבערה שהיתה בפוניוועז כ׳ אייר תר״מ).

בשנת הט״ו לקחו אבי אמי, הרב הצדיק ובקי בש״ס מוהר״ר שלמה זצ״ל לחתן לבתו הצנועה בת אחת עשרה שנה מרת טויבא ז״ל בהיותו ש״ץ ושו״ב בעיר יעלווך (סמוך לטעלז איזה פרסאות) ואח״כ נתקבל על מקום אביו הרה״ג הצדיק כקש״ת ר׳ אלי׳ ש״ץ ושו״ב בעיר חדש, סוגינדט סמוך לגבול פרוסיא, הבטיחו שבעה שני ארוחה ע״ש *, וגם חמשים רו״כ נדוניא.

אא״ז הרב הצדיק ר׳ אלי׳ ז״ל. הי׳ נקרא בפי כל ר׳ אלי׳, פון דיא בראדער קינדער (מילדי בראדי, בגאליציאן) על שם עיר מולדת אביהם הר״ר נחום ז״ל, שהי׳ בימי ילדותו דבר גדול בארץ אוסטריא והוכרחו לברוח משם ויעזב ארץ מולדתו לנוע על הערים, עם שני בניו ילדים נפלאים בכשרונותיהם, א) אא״ז הרב ר׳ אלי׳ ב) ר׳ אליעזר, שניהם היו משוררים נפלאים ונשגבים כבר בילדותם, עד שהפליאו לב שומעיהם בקולם ובנגוניהם, ובהיות אא״ז הרר״א ז״ל בן שמונה שנה ואחיו אליעזר בן ששה שנים, שרו על הכל בבהכנ״ס הגדולה שבבראד עיר מולדתם, ויהי

* ערבית שחרית.

לפלא — כה נסע מעיר לעיר וממדינה למדינה עד שבא למדינת זאמוט ונתיישב בעיר ניישטאט סוגינדט, ומשם נתפרסמו בשם בראדער קינדער.

ועד הדורות שלפנינו נתייחשו ע"ש בראדער קינדער. כשהגדילו הנערים, פירשו זה מזה. אא"ז ז"ל הקדיש נפשו וגופו לד' ולתורתו ולמד בשקידה עצומה עד יומו האחרון גם בהיותו אח"כ ש"ץ ושו"ב בעיר חדש הנזכרת, מפי אאמו"ר הג' ז"ל שמעתי שהי' לומד י"ט שעות במעל"ע בעמידה. ולימודו הי' בעיון ובעומק עד שלא שמע מאומה מכל מה שקרת בעת לימודו בביתו, עד שאירע שהמשוררים הכו זא"ז ורבו אלה עם אלה באותו חדר שלמד, והי' מהומה גדולה בבית והוא למד אצל שולחנו בו בחדר, ולא שמע מאומה כאילו היה ברחוב אחר. כשהתפלל בימים הנוראים הי' מעיין דמעה אצלו מבכיותיו הרבות והיו הציבור אומרים שהם בטוחים בשנה טובה כשהצדיק מתפלל. כמה שנות חיין, וגדולתו בתורה לא נודע לי, ובימי עלומי בעוד בהיל נר עט"ר אאמו"ר ז"ל עלינו לא היה בי דעת לחקור ולדרוש ממנו ע"ז, ואשר הזכרתי הוא מה ששמעתי מפה קדוש אגב גררא — לפי זכרוני נפטר בשנת תקצ"ה בחוהמ"פ.

גם אא"ז הרב ר' שלמה ז"ל הי' צדיק נשגב, ושמעתי שהי' מאבלי ציון בכל לילה כחצות בבהמ"ד, ופ"א מצאוהו יושב תחת השולחן בחושך ולא אצל התנור בבהמ"ד יושב בוכה ומתאבל על חורבן בית תפארתנו וגלות השכינה, בכל דרכיו הי' צנוע ומעלי[1], משים לילות כימים בשקידתו בלימודו והי' בקי בכל הש"ס — מזגו הי' טוב ונעלה מאוד, כל ימיו עסק בתורה וגמ"ח, חי חיי צער ודחק ל"ע.

אחי אא"ז ז"ל ר' אליעזר הי' ש"ץ בעיר בוסק, אך לעת זקנותו עזב משרתו ולמד אומנות מורה שעות, והשאיר אחריו בנים ובנות בפלך קורלאנד, ורבים נפוצו בשאר ארצות, וכולם סוחרים ומהם גם אומנות מו"ש, ועוד לו בן אחד בחיים הישיש ר' שמעון ראזענטאל בבוסק — מצאצאי צאצאיו הוא הנודע במכה"ע בשם "הערמאן ראזענטהאל"[2].

אא"ז הרר"א זצ"ל, השאיר אחריו בנים רבים, לבד זקיני הרר"ש ז"ל.

1 כתובות סב, א ; נדרים נ, א.

2 עסקן בבירת רוסיה פטרבורג, ראה עליו בספר "זכרון יעקב" ליעקב ליפשיץ, חלק א.

גם הר"ר אברהם יצחק ש"ץ מוועקשנא ויאנישאק, אשר רבים ספרו לנו ממעלותיו, ומדותיו, מלבד נפלאות מקולו האדיר אשר הי' ממש כקול ליש ולביא, ומרבים שמעתי בסגנון אחד כי בעת השמיע רום קולו רגזו חלונות בהכנ"ס כמו מקול רעם אדיר, מלבד יופיו וקומתו שהי' כתואר שה"מ[3] משכמו ומעלה גבוה מכל העם. ועוד בנים ובנות וכולם נפוצו עד מדינת זאמוט וליטא ולא ידעתים.

כמדומני שאחותי הצדיקת הרבנית מרת רבקה ז"ל, סיפרה לי שאא"ז הי' נשוי נכדת הג"ר זלמן מירלס ז"ל מהאמבורג — וא"כ אנחנו מנכדי החכם צבי ז"ל, ועוד ועוד, וכתוב אצלי במקום אחר.

זקיני הרר"ש ז"ל, השאיר אחריו בנים שנים ובנות ארבעה, הבנים הם, הרב ר' אלי' יעקב שו"ב נ"י שהי' שו"ב בחוואדאן י"ט שנה ואחר כך שוחט ובודק ומורה צדק בפערנוי שבליפלאנד, ואח"כ עזב משמרתו למורת רצונם של כל בני העיר שאהבוהו כנפשם, ויצא לדור בעיר שאוול וממש קיים קרא כדכתיב לך לך מארצך — שלא הי' לו משען ומשענה וסמך ובטח על ד' — והוא יקר במעלות ומדות ואהוב ונחמד לבריות.

השני הוא הנגיד נדיב ועושה חסד, תמים ופועל צדקות, מ' פנחס נ"י, סוחר בעיר ריגא, יעזרהו ד' ויצליחהו ככל או"נ.

מן הבנות מצויינת כבוד אמי מורתי הצדיקת הרבנית מרת טויבא ז"ל, מלבד אהבתה ותשוקתה לתורה, היתה עסוקה ועמוסה בגמ"ח וצדקות כאשר שמענו.

אא"ז הרר"ש ז"ל ואחיו הרראי"צ ז"ל ובן אחד "הירש ליב" שהי' לאא"ז, בחור רך וטוב. וגם אמי מורתי ז"ל, כולם עזבו ארץ החיים בירח אחד, בשנת תר"ח, במחלת החולי־רע ר"ל, ונשארנו כולנו יתומים עזובים דלים ורשים, אשר זאת גרם הרבה סיבות וגלגולים בכל תולדותי ותולדות כל משפחתנו הי"ו לאוי"ט.

כפי ששמעתי מזקנים, נתקבל כאאמו"ר זצ"ל לרב בעיר פיקעלין בהיותו בן ח"י שנה, והי' זה בער"ה שנת תקב"ץ כמש"כ בחיבור דרשותיו בנעוריו.

3 שאול המלך. שמ"א ט, ב.

למד תורה מתוך הדחק, ל״ע. והראני על כתבי קדשו הפנקס שכ׳ על ברכות שבת ועירובין לבאר דברי רש״י ז״ל, כי בעת שכתב שם ושם גם לחם נגרש לא הי׳ בביתו. ובכ״ז היתה שקידתו בלי הרף כל חודש בחדשו גמר כל הש״ס, ושמעתי ממנו שבלילה א׳ בחודש טבת למד כל מס׳ חולין מתחילה ועד סוף.

לגדור התמדת לימודו, קיבל ע״ע שלא לאכול סעודת קבע (היינו פת שצריך בהמ״ז) מבלי סעודת מצוה, כמו סיום מסכת או בימים שא״א בהם תחנון, או אורח הגון, או שהי׳ סנדק בו ביום וכיו״ב.

אחרי סבל צער גידול בנים ל״ע אשר נקטפו בלא עת. ל״ע גידלו בקושי את אחותי הבכירה הצדיקת הרבנית מרת רבקה ז״ל אשר היתה מלומדת וחכמנית וצנועה במעשי׳, רחילא בתר רחילא [4] אזל.

בהיותה בת ט״ו שנה השיאה אאמו״ר ז״ל לבחור נעלה הוא גיסי אלוף נעורי הג״מ דוב בער זצ״ל מוועקשנא נין ונכד להגאון החסיד ר׳ משה מטעלז ז״ל [5], שהיה משלשה חסידי זאמוט מפורסמים ונודעים לשם בדורם, ונמצא מהם חידושי תורה בסוף ס׳ זכרון יעקב להג״ר יעקב מבוסק ז״ל.

אורה ושמחה, טובה וברכה הופיעו בבית הורי הצדיקים ז״ל ביום מתן תורתינו חג העצרת בירח מזל תאומים שנת תר״ה [5א], האדרת.

נולדתי אני אלי׳ דוד בהיות הבוקר, ואחרי ערך שעה בא אחרי, ראשון למעשים טובים ומעלות ומדות, ושני ללידה, כבוד אחי הרב הצדיק מו״ה צבי יהודה זצ״ל.

אין קץ לשמחת הורי אשר אחרי שנות עמל ותלאות אין קץ זכו לתאומי צבי׳.

בעירום ובחוסר כל, בלחץ ודחק, בבית קטן הנשען לבהמ״ד, היה מעון לאבא מארי זצ״ל, ובכל לבבם הקדישו את נפשם לגדלינו לתורה ולעבודת ד׳, עודני זוכר עת נשאה אמינו ז״ל את שנינו על זרועותי׳ לבית הספר מרחק רב בעיר פיקעלין.

אחרי ארבעה שנים נולדה בת האחרונה לאמנו ז״ל והיא מרת אסתר

4 עפ״י כתובות עג, א: ״רחילא בתר רחילא״.
5 ראה עליו בספר הזכרון להרא״ה תש״ה.
5א בציונים הביוגרפיים, אהלי שם, יהודי ליטא ונפש דוד נזכר שנולד בתר״ג.

לאה תחי' אשת גיסי המופלג ויקר מו"ה צבי הירש פאגירסקי נ"י בחצר צעסארקע סמוך לווילקאמיר, יברכם ד' עם בו"ב ונכדיהם וכאל"ש.

אמנם אמנו הצדיקת לא זכתה לגדל אותנו. ובעוה"ר נקטפה באביב ימיה, ל"ע, ביום המר והנמהר י"ד אלול תר"ח, שלשים יום אחר פטירת אביה אא"ז הצדיק הרב ר' שלמה ז"ל שנפטר ביום ט"ו באב.

אותנו עזבו לאנחות והיא נסעה למנוחות.

אין אשה מתה אלא לבעלה, עולם חשך בעדו, בהמ"ק נחרב בימיו ר"ל. אין קצה למגינת לבו מהשבר אשר קרהו במבחר שנותיו.

ולאשר לא הי' אפשר לו בלא אשה נשא אחרי עברו ששה חדשים אלמנה אחת בת ר' זאב ראוויד מטעלז, פו"מ בעירו בעל בעמיו, ממשפחה כבודה בטעלז. היא היתה אלמנת המנוח מ' נתנאל ראסטאווסקי ז"ל בן להגביר הישיש ר' ליב שנקרא בפ"כ ליבל שרהס נצר ממשפחת כאאמו"ר ז"ל. לצאצאי אב"ז הלבוש ז"ל.

לה היו בת ובן. הבת השיאה בשילעל לאלמן אחד ונקטפה באביב ימיה, ר"ל, והבן עודהו בחיים, הוא אהובי הרב החריף ושלם במו"מ, מו"ה משה יצחק אייזק ראסטאווסקי נ"י, והוא ירא ומשכיל ושלם ויקר מאד.

תנאי מפורש הי' שלא תחזיק ילדיה אצלה, אמנם לא שמעה לתנאים ועשתה כרצונה, אין לספר התלאות והמצוקות וכל אשר עברו עליו ז"ל ועלינו מאז נשאה. יריעות הרבה יכלו, ותלא כל עט סופר לכתוב. והן לא יכלו, קצרו של דבר נתקיימו הרבה דחז"ל הק' בכל כיוצא כזה.

לא אליכם כל עוברי דרך — הרבה הרבה סבלנו מאשת האב וכמאחז"ל ביבמות (ס"ג), וביותר סבלו הבנות, ואני — יברכנו ד' בעבור זה בבנים טובים לאלקים ואנשים.

ומי יספר מצוקת נפש כאאמו"ר זצ"ל, הי' מרגלא בפומי' פ"ק בברכות (ח"י). כי נסיב אתתא א"ל מצא או מוצא, ומ"ט דוקא במערבא, אבל י"ל דלכאורה לירא אלקים המקבל יסורים מאהבה אין ראוי להתעצב מאשה רעה, לפמש"א בערובין (מא, ב) דשלשה א"ר פני גיהנם ומהם מי שי"ל א"ר ר"ל — אולם בא"י שאמרו בשלהי כתובות המהלך ד"א בא"י מובטח לו שהוא בן עוה"ב באמת ידאב לב כל איש, יסורים אלו למה לו — ולכן פה שאלו ע"ז במערבא דווקא — ושפת"י. עוד אמר במש"כ ומוצא אני

מר ממות את האשה, מדוע היא מר ממות. עפמש"א בשבת (ל א) בדוהמע"ה, וכן בר"ח במ"ק (כח א) ומכות (י א) וברבה ב"נ בב"מ (פו א) שניצולו ממלה"מ בלימודם — אבל האשה רעה אינה מנחת ללמוד כלל וא"א לינצל ממנה לעולם — ד' יצילנו מפגעים כאלה.

אך כל הרוחות לא הזיזוהו ממקומו, ובכל עמלו השגיח עלינו בשבע עינים. עיניו היו פקוחות על כל מעשינו מילדותינו עד שהיינו לאיש, עם כל רחמי האב, ומזגו הטוב והרך, ועם כל יקרתינו בלבו כאישון עיניו, לא חס שום שמץ רחמים בעת ראה כי עול בידינו, ובלי חמלה דן אותנו.

מילדותינו הזהירנו. שלא לשקר, ושלא להזכיר ש"ש לבטלה ח"ו וגם שלא להזכיר שם ד' כלל בלשון הרגיל בפי כל, ושלא לשבע שום שבועה המורגלת בכל הילדים ושלא לקלל שום איש בשום מין קללה שיכול להיות.

כ"ז שמרנו עצהיו"ט ומעולה, מעולם לא פגענו בכבוד מי שהוא, תמיד הי' ממלא פיו הק' תוכחות לפנינו לשמור כל מדות טובות, וב"ה בילדותינו היינו כבר ממולאים במוסרים ותוכחות. יראנו לעבור על קל שבקלות שבדחז"ל הק', וקודש קדשים הי' לנו כל דברי רבותינו ז"ל אשר המועל בהם יחטא ואשם. בילדותינו היינו בקיאים בתורה ובתרגום להפליא, והיינו מקשים סתירות רבות בתרגום אונקלוס, עד כי היינו לשם.

בשנת פטירת אמי הורתי זצ"ל עוד לא יכולנו להגיד קדיש כראוי לפי צעירת ימינו —

פ"א בכיתי באמצע קריאת המגילה בתחילת סימן ד', ובשובי לבית, הפציר בי אבא מארי זצ"ל, למה בכיתי, וכי הי' לי כאב ומיחוש, ולא רציתי להגיד עד שגזר עלי וגליתי האמת, כי לבי דאבה מהתלאות שמצאו למרדכי הצדיק, לבש שק ואפר וכו'.

בערך בשנת תרי"ב העתיק כאאמו"ר ז"ל משכנו לעיר שילעל, מפני עניותו שלא הספיקו לו השכירות שלקח אצלם שנים רו"כ ומחצה והוא רצה שיוסיפו לו עוד חצי רו"כ ולא נענו לו.

לצחוק, הוא הסיפור הזה, אשר קהל מישראל עזבו את רבם קדוש ד', גדול הדור אשר הי' מפורסם כבר אז לגאון ולתפארת, ונקרא ר' בנימין חריף. זקנים ספרו לנו, ששמעו בליטא אומרים שאברך אחד יש בזאמוט

ור' בנימין שמו, שהוא בקי את ס' התומים בעל פה — ומי יספר מצדקותיו ושקידתו העצומה גועם דרושיו, ותוקף הנהגת רבנותו אשר הי' איש חיל מצויין בין רבני הדור לא נשא פני איש, לבו כארי לא חת מפני כל ומעט כתוב אצלי בקונטרס "תולדותיהם של צדיקים", ואותו עזבו בשביל חצי רו"כ לשבוע, וגם הוא לא רצה בגדולות ונפלאות אף כי הי' מטופל בבנים, וגם הי' מחזיק לאחותי עם בעלה ובניהם זצ"ל.

אוי לנו לאותה בושה, או"ל לאותה כלימה, עתה גם כ"ה רו"כ לשבוע הוא מעט לתהלוכות ורגילות הנהגת הבית בכל המותרות, והצדיק הזה לא רצה רק חמשים ק"פ הוספה לשבוע. הן לא נכחד מאתנו, כי צרכי החיים אז אינם כמו שלנו, אולם מה מעשינו ותורתינו.

בהיותינו בשילעל שב גיסי הרב הצדיק ר' דובער ז"ל, מבית תלמודו בווילנא, אשר למד שמה חמשה שנים רצופות, ואחותי הרבנית זצ"ל פרנסה עצמה בעמל רב ובעוני ולחץ כלכלה בניה, והיתה שמחה בחלקה תמיד, בשובו הי' כבר מלא וגדוש בתורה להלכה ולמעשה, ובדרוש, ובמילי דעלמא, וכבר נסמך להוראה.

שנה שלימה קודם שנעשינו בר מצוה, ציונו להניח תפלין כדי לחנכינו במצוה היקרה והחביבה הזאת, כאשר כל ימיו הי' יושב מעוטף בטלית ומוכתר בתפילין רוב היום.

מזה אנו רואים עד כמה היו מעולים כשרונותינו וגם כמה היינו ממולאים ביראת ד', עד שמצא אותנו ראוים לישא תפילין עוד בשנת השתים עשרה.

קודם יום מולדתינו בתום שנת השלש עשרה, מלא פיו תוכחות בדברים רכים כשמן ומתוקים מדבש, והראה לנו כי בעוד איזה ימים נצא לרשות עצמינו, והננו חייבים בכל המצות כאיש שיבה וגבורות ועלינו לתת דין וחשבון בעד כל רגע ורגע, ביותר העתיר עלינו דברים לבל נשיח שיחה בטילה.

אין די באר הדברים והמוסרים המחוכמים אשר הגיד לנו אז עד כי בליל א' דשבועות שציוה עלי לברך בזימון בפעם הראשונה בכיתי במרירות, ודמעות שליש כנחל פרצו מעיני, בלי הפוגות עד כי לא יכולתי לברך, והתאפקתי זמן מסויים.

כל היום למדנו עד אחר חצות בתפילין —

לשמחת בר מצוה, לא הגדנו מאומה, מפני חשש עין רעה.

קראתי בהפטרה במרכבה בבהמ"ד, וזקני הבע"ב הלעיזו ע"ז שלא נהגו לקרות לנער הפטרת המרכבה אך כאאמו"ר ז"ל השיב להם כי נער כמוהו כול לקרות גם במרכבה.

כבר בהיותי בן השתים עשרה שנה החל לפעם בלבי החשק לכתוב חידושי תורה. ותשוקתי היתה מאוד לחדש. אך לא ידעתי איזה דרך ישכון אור. ופ"א ראיתי בסידור תקוני שבת גודל המעלה שמחדשים בשבת כששואלין לנשמה יתירה אם חידשה או שמעה חידוש בתורה, ומאז תאבתי והתאמצתי לחדש איזה דבר או לראות חידוש בתורה בכל שבת, והחילותי לחרות את החדש בעיני. מה שהוא, בפנקס קטן בן ששה עשר בנייר, וקראתי שמו "נשמת שבת".

עוד החילותי קונטרס כזה על חידושים שבכל יום וקראתיו "דבב אליהו" ע"ש הכתוב דובב שפתי ישנים, והוא ר"ת שמותי, כמובן לא ידע איש מזה, לאשר בטבעי הייתי צנוע ונחבא אל הכלים, ובורח מן זחוחית הלב ופרסום המעלות (ופ"א הי' לי עון כדרך הילדים. וידעתי כי) ולכן טמנתי הפנקס במקצוע בגדי בזויות, אשר הורדתיו שמה ע"י כיס הבגד שקרעתיו, ולא היה ניכר כלל שהיה מונח שם, ופ"א ידעתי כי חטאתי בשחוק כדרך הילדים ובטלתי הרבה מלימודי ולב אבי מורי ז"ל הי' עלי לענשני, ולכן בל"ס כאשר יענשני ירגיש בכנף בגדי — ופן יודע לו מפנקסי, חידושי, אשר לא רציתי בהגלותו, לכן חשתי לזורקו לתוך התנור שהסיקוהו אז ונשרף (ולא ידעתי שיש איסור בזה).

עד כה גדלה מדת צניעותי בהטוב שהי' בי.

בשנות הי"ג והי"ד החילותי לכתוב יחד חידושים עם אחי הרב זצ"ל. בשותפות, ונתיעצנו לחבר חיבורים ביחד על שם שנינו, ועמלנו בשוה, אז חברנו ס' "שבת אחים" על כללי הש"ס והיו הכללים בפנים ושני באורים סביבותם ועוד הערות בשולי היריעה. ולהס' הזה שני חלקים, מחולק לשערים, וכ"א בשם יקרא — גם חידושים על גמרא אשר למדנו אצל כאאמו"ר זצ"ל, רשמתי מדי יום ביומו, וקראנו בשם "קנמן בשם". שהם חי' על ברכות, ביצה שבת מגילה, וגם על הרא"ש למס' מגילה, ולאשר קנאה רבה הי' בלבי על הקרבן נתנאל על השגותיו ורוחב דעתו להשיג על

האחרונים. חפשתי לתופשו ולהשיב על דבריו, לזאת קראתיו "קן מגילתא" — החידושים נכתבו בסדר נאה אבל לא נזכר מפורש שם אומרו, רק ברמז רשמתי בין השיטין, ב.נ.ח. שהוא לזכרון "אב"י" "אנ"י" "אח"י" — ואלו החידושים היו מעשי ידי. ולא של אחי.

כן כתבתי אז קונטרס "ליל שמורים" על הגדה של פסח.

תשוקתינו ללמוד הי' מעט, אבל לכתוב ולחבר ערגה נפשינו מאוד, ויד הזכרון עמדה לנו ב"ה לטובתינו. והכל בהצנע לכת אשר לא יתואר.

אך מכאמו"ר ז"ל לא הי' אפשר להחביא, כי בהשקפתו החודרת הי' סוקר בסקירה אחת כרגע והביט והבין את הכל. זכורני שכתבתי חידושים על מס' ב"ב וטמנתי בין הספרים להכותל ולמחרתו, מצאתי מוגה תירוץ על קושיא שהקשתי בתענית (ד, א).

אז חברנו ביחד ס' "אם למסורת" שהוא אור חדש על ציון. מעשה אומן בכתב רש"י (אשר עתה קראתיו "ציונים לתורה" ב"ה) ועוד ועוד קונטרסים כיו"ב.

בחנוכה תרי"ח, נתקשרתי במעדנות החיתון ע"י כאמו"ר ז"ל (כמובן לא שאלוני ע"ז כנהוג בשנים האלו) עם הגביר שבאותה העיר ר' יושע פעדער. אשר הי' מוקיר רבנן ויודע ספר וממשפחה כבודה. נכתב בתנאים אלף רו"כ וששה שני ארוחה תיכף מאחר הפסח, ורק אאמו"ר ז"ל התחייב א"ע ללמוד עמי כנהוג, זו"ז הכל על הוצאות אבי הכלה, שהיא היתה בת שתים עשרה שנה. מועד הנשואין הוגבל לשלש שנים אח"ז. שבוע שלימה הי' שמחה וששון בשערי עיר שילעל, כי כל יום עשה משתה לבני העיר כיד הגבירים ברב פאר הוד והדר ואין קצה לתכונה.

אז יצאתי מאפלה לאורה משעבוד אשת האב לתענוגי מחותנים, אולם לימודי ושינתי היתה בבית אאמו"ר ז"ל — אבי הכלה שכר מורה שפות רוסיא אשכנזית לבתו ולבניו, וירצה כי ג"א אלמוד אצלו כן אבל לבי רחק מלמודים אלו, ולא ידעתי את אשר יעשה הזמן.

בשלהי שנת תרי"ט העתיק אאמו"ר ז"ל משכנו לעיר ראגאלי ועמו יצאו כל ב"ב, ונשארתי לבדי בשילעל בבית המחותן, אמנם גיסי הג' דוב בער ואחותי רעיתו מרת רבקה זצ"ל נשארו שמה עם ב"ב. לאשר קוה להשאר על מקומו רב בשילעל.

בכל משך היותי בבית המחותן לא הייתי רחוק מהמשודכת והיינו מדברים זע"ז, ובשגם אחרי נסע בית אאמו"ר ז"ל משם ונשארתי בבית אביה, כל היום, והיא דבקה אחרי בלבה, כאשר ראיתי וידעתי גם שמעתי כי יקרתי בעיני', וגם נכבדתי מפני כשרונותי אשר ראתה אותי כי לגדולות נוצרתי ושבעה עונג רב מכתבי חידושי והתפארה בהן, אף כי היא היתה משכלת בלימודי חול, לא העתירה דברי' עלי כי אעמיס גם עלי הלימודים האלה — היינו קרובים זה לזה כאח לאחות, לשוחח כנהוג בבני הנעורים, אבל לא עלה לבי על דבר אחר, חלילה, ולא נגעתי בה אפילו באצבע קטנה כל משך שבתי עמהם, כדת של תורה.

במשך ימי החג כתבתי לי חידושים מעניני סוכה ולולב, ארבעה עשר שמיניות בויגין. אשר עודם אצלי ב"ה.

אחר החג, נסע המחותן לקאונא, ולקחני עמו להשאירני בבית אבי מורי ז"ל בראגאלי, שנוסע דרך שם, והכינותי עצמי להיות בראגאלי ושמחתי להארח מחדש עם אחי ידיד לבי זצ"ל בבית אאמו"ר ז"ל.

אך לא ארכו ימי שלותי בשמחתי — ביום ו' ויצא תר"כ שחלכי"ש ולנו, האשה החשובה והיקרה בנשים מרת הינדא ז"ל, אשת המחותן רי"פ הנזכר אם המשודכת, ובכן נהרס כל ביתו, ונהפך לתמונה אחרת. הוא שהי' צעיר לימים עדיין נשא אחרת מווילנא אשר לגמרי היתה דעתה רחוקה מתהלוכות ביתו עד כה, ואף כי תהלוכות האשה הראשונה יראת ד' ואוהבת תורה בכל לבה ונפשה, ולכן הנהיגה בביתו מנהגי הדור החדש שבשנות השלשים, כדרכי בנות הכרכים, ואנכי לא ידעתי כלל מהאסון הזה עד סוף החורף ואז החילותי לסבול מחדש וביתר שאת ל"ע מאשת האב — ואז הי' לה תואנה חדשה עלי, לאשר אחי ז"ל, הי' מיועד לבת אחי' מו"ה אלעזר ראוויד ע"ה, ולכן היתה עוינת לי מאוד לאשר חרה לה שלא נפלתי בגורל בת אחיה.

אז כאשר נתודע לאאמו"ר ז"ל, שהמחותן הכניס אשה חדשה בתוך ביתו, מבנות ווילנא ולא דרכינו דרכיה. ע"כ הפריד בין הדבקים וראה לטוב לו לנתק קשר השידוכין, לאשר התבונן כי חלילה לי להיות בביתו, לקחת בתו ולאכול בביתו אשר נהפך לדור אחר.

אז הלכתי קרוע ומורתח, הבגדים שהלבישני המחותן לא הושבו לו, שכבר היו קרועים ומטולאים, וכאאמו"ר ז"ל לא רצה להלבישני חדשים, מלבד

שהיא עמדה מנגד, גם בעיני א"מ ז"ל הייתי כזר, ובאו לי מים עד נפש, ל"ע — אמנם זאת היתה נחמתי בעניי, כי מצאתי ספרים רבים בבהמ"ד בראגאלי, והצליחני ד' שהחילותי לחדש חידושים ע"ד פלפול וחידוד קרוב לדרוש. כאשר ראיתי אז ספר פרדס דוד וס' אור חדש ובשנים האלו היו חביבים על בני הדור, כן אהבתי לעיין בס' כלילת שמואל ושאילת שמואל להגרש"א תוספאה ז"ל שנדפס מחדש — וכתבתי אז חידושים רבים בסגנון הפלפול בדור שלפני מאה שנה וקראתי שמו "שבח נעורים".

בחנוכה תר"כ חיברתי כעין חילוק למילי דחנוכה — בקיץ שאחרי החילותי לסדר חידושים על הרמב"ם (אשר למדתי סגנונו מס' פ"ד) וקראתיו "מעשי למלך" וכן עסקתי בכ"ק אאמו"ר ז"ל שפתח אוצרו לפנינו ולקטתי קושיות רבות משם וקראתיו "קבא דקשייתא".

ביום ח"י אלול נעשו חיתון יפות, עם בת חותני ר' ליב חזן נ"י מפאנוועז אשר בא לראגאלי עם גיסו ר' בנציון שאטיל ור' ליב שו"ב משם לבחנני — ובמז"ט לאוי"ט נכתבו זהנאים.

היא האשה אשר הוכיח ד' אותי — את אשר יאהב יוכיח — צלעתי ועזרתי היא אמכם הרבנית מנב"ת מרת פיגא מינא תחי' לאוי"ט — שלא בפניה היו התנאים, ת"ת רו"כ לגדוניא ומהם מאתים רו"כ למתנות להכלה, וגם מורה שעות זהב הבטיח לי לתת אחר הנשואין במז"ט, ושש שנים ארוחה על שולחנו —

ובכן שמחה וגיל בכל חדרי לבב אאמו"ר ז"ל אשר סוף סוף יאיר גם לי.

**תרכ"א**

בחוהמ"ס באה עגלה מאת המחותן אחרי — שמה התנכרתי עם המשודכת, לבה רחק ממני כמטחוי קשת, אם חברות רעים עשו זה או מעצמה בחלה בי — לא ידעתי אז — ורק זאת ראיתי כי אחרי עבור שתי שבועות לא דברה עמי עוד, מאוד צר לי שבתי שם, בעיר אחרת ובבית כזה שהמשודכת שונאה אותי. א"כ מה לי פה. אך המחותן עיכבני עד יוגמר אדרת שער חשוב בעדי שכתב למכירו בקיניגסבערג, ולזאת ישבתי בביתו אל עקרבים עד פ' משפטים. מאוד הי' מר לי מה שריחקה עצמה ממני, והרע לי דבר

זה הרבה, אבל מה יכולתי לעשות — א"א לכתוב הכל, ורק זאת היתה נחמתי כי הייתי תמיד בקלויז גליקעלע, חזרתי על כל הש"ס במרוצה וזכרוני קלט בעזה"י, את הכל, כן עיינתי בהספרים הרבים שהיו שם, ונודעתי לכל אנשי הקלויז, ונתפרסם שמי לטוב והיא במרדה עומדת, ובל"ס כבר הי' נפרד הקשר לגמרי — אך אם מד' יצא הדבר מי יפירנו — ביום צום העשירי נתקבל כאאמו"ר זצ"ל לרב בווילקאמיר בכבוד גדול מאוד. ולחותני שי' הצליח להזדמן אז בשובו מווילנא לביתו דרך ווילקאמיר (אשר אז טרם הי' מסילת הברזל מנסעו מפאניוועז לווילנא דרך ווילקאמיר), ובכן ראה חותני שלא טוב לפניו לעזוב נכבדות כאלה שאינו עם רב מעיר קטנה רק עם אחד מגדולי הדור, ע"כ הכבידו על הבת שתתרצה —

בצאתי מפאניוועז הי' לי כיוצא מבית האסורים, ובשגם לא הראתי עם אחי מחמל נפשי יותר מארבעה חדשים —

שמה החילותי לכתוב חידושים אחרים, גם הקונטרס "מגילת סמנים".

בשבת ר"ח תמוז פ' קרח, דרשתי בבהמ"ד דוילקאמיר פלפול אשר ב"ה ארגתיו בעמלי. ועודהו כהווייתן מיצירתו בכתבי בקונטרס ש"נ כרשום עליו. — ביום ב' עזבתי ווילקאמיר בלוית אוהבים וידידים, וכאאמו"ר זצ"ל וב"ב בראשם, נסענו כל הלילה, ובעת תפלת ערבית היינו רחוקים מכפר, וצווה א"מ ז"ל, להתפלל בדרך, והי' לנו אז עשרה שנסענו ביחד והתפללנו באישון הדרך, וב"ה לא נסע שום איש אז —

למחרתו ביום ג' תמוז היו הנשואין במזל טוב והצלחה לאורך ימים ושנים.

בפה מצאתי חובה להפסיק מעט לספר מצדקת אאמו"ר זצ"ל, מה שקרה בעת הנשואין שלי, אז היתה שמחתו בכל לב ונפש ואין קץ לעליצות נפשו הטהורה שזכה לזה לגדלני ולהשיאני אשה אחרי עמל ותלאות אין ספורות, ל"ע ולרוב ששונו הזיקו לו המשקאות שלא הורגל בהם ונתעלף ל"ע. ואחרי שהקיצוהו מהתעלפותו נתנו לו מעט מים להפיג רוחו ולחזק לבבו, ותיכף כשפתח עיניו שאל אם סיננו המים, ויהי הדבר לפלא בעיני כל העומדים סביבו. על עוצם חסידותו וזהירותו.

אחרי הנשואין דמיתי כי עליתי על במתי עב וכי מעתה אוכל לשבת

השקט ושאנן על התורה ועל העבודה, אבל לא מחשבות ד' מחשבותינו, אחר עבור שני ירחים מנשואי, חשתי במיחוש עינים, ולרוב תשוקתי לעיין בספרים לא השגחתי על אזהרת הרופא למנוע מלימוד וכתיבה, נוסף ע"ז התעצלות בית חותני וקמצנותם מלדרוש ברופאים מומחים, הן הנה היו בעוכרי שתי שנים רצופים שלא יכולתי ללמוד וכמעט שלא למדתי מאומה אז, ל"ע.

אז החילותי לעיין ולחדש חידושים נוטים לדרוש ופלפול כנהוג בדורות הקודמים וזאת הי' לי בנקל לאשר לא יכולתי לעיין בשקידה, וכתבתי איזה פנקסים חידושים מפוזרים ומפורדים, וקראתים בשם, כרשום אצלי בעזה"י, חברתי אז ס' כלי הרועים כעין ס' מלוא הרועים בהלכה, כן הוא באגדה, החילותי לכתוב לסיומי מסכתות וקראתים "יו"ט לרבנן".

**תרכ"ב.**

בחורף תרכ"ב הייתי שבועות רבות אצל אאמו"ר ז"ל להתרפאות שמה אצל רופא עינים שאינו מב"ב [5]*, ולאחר הפורים שבתי לביתי.

בי"ב אלול תרכ"ב המליטה זוגתי בת תחילה, אשר קראתי ברכה ע"ש אם חותני שנפטרה באותה השנה.

**תרכ"ג.**

בקיץ תרכ"ג נסעתי לקאוונא להתרפאות אצל רופא עינים האח פאטישע, ולא הועיל לי.

בין כך הוספתי לכתוב קונטרסים שונים, "קבא דקשייתא", "קבא רבא" ו"קבא זוטא", השגות על הגהרצה"ח ז"ל [5]**. ועוד אשר לא אזכרם עתה.

**תרכ"ד.**

הוטב מעט מזעיר בריאות עיני והחילותי לגרוס ש"ס כסדר בחפזון גמ' ופרש"י לבד. וכתבתי מעט חידושים קטנים. וחברתי פלפול להדרן אשר הגדתי לפני מופלגים ממכירי בשמע"צ, כרשום בפנקס בפ"ע בס"ד.

ביום ב' מנחם מתה בתי הבכירה ממחלת האסכרה ר"ל — ובימי האבל ר"ל, ילדה זוגתי בת אחרת אשר קראתי' טויבא נחמה, טויבא ע"ש אמי

5* מבני ברית. 5** רבי צבי הירש חיות.

מורתי הצדיקת ז״ל ונחמה, ע״ש נחומים על הראשונה ולזכרון חודש מנחם, אך לא ארכו לה הימים כי מתה ביום כ״ח ללידתה כי מרוב צער האם בהורתה נולדה נגועה וחולה ל״ע. —

מרוב מגינת לב נהייתי ונדכאתי והחילותי לסבול חולשת הלב וכובד הנשימה ל״ע לפרקים, מלבד מיחוש העינים שלא פסקה ממני.

**תרכ״ה.**

בחורף תרכ״ה בחודש שבט, הפילה אשתי ולא נודע מה הי׳ — בסוף ימי החורף נסעתי להתרפאות לביאליסטאק מהמומחה ר׳ מאיר שו״ב, ולהיות אז פורים ביום א׳ ואני באתי לווילנא ביום ה׳ למען אסע בבוקר יום ו׳ לביאליסטאק, שעה ששית, ונתאחרתי מלנסוע אז והוכרחתי להיות בווילנא שבת פ׳ זכור ויום הפורים.

אז נתייקרתי להכיר את אחד הרבנים המיוחד ברבני וגאוני המ״ץ ז״ל והנו הגאון הצדיק ר׳ בצלאל הכהן[6] ז״ל, וחבבני ביתר שאת, הלך עמי אצל אחיו הג״ר שלמה שי׳ לאוי״ט למען יכירני, והפצירני לילך אצל המו״ץ הזקן הר׳ יחזקאל לנדא זצ״ל, ואצל הג״ר יעקב באריט ז״ל[7], אשר לשניהם קרא רבי ומורי אך נתעצלתי לילך מאיזה טעם שבעצמי ל״י וכיבדני מאוד באופן נעלה.

בעת ישבתי באכסניא בסעודת פורים, שמעתי שהגאון ר׳ ישראל סאלאנטער זצ״ל הוא בווילנא אצל חתנו הגרא״א ז״ל, ברכתי לעצמי והלכתי אצלו, אבל מצאתיו ישן, אחרי קיום מצות היום כדת חיוב לבסומי וציוה לעוררו אחר שעה י״א קודם חצות הלילה, והקיצוהו בחצי י״ב, והתפלל ערבית, ואח״כ ספר עמי ושאלני ע״ש כאאמו״ר הג׳ ז״ל שהי׳ מכירו מזאמוט, ואיך הי׳ מצב תרומת הצבא בעירנו וכיו״ב, ובקשני להרשותו לנוח כי עיף הוא, ובהפרדי ממנו א״ל כי לאשר אני נוסע פעם הא׳ על מסילת הברזל לכן עלי ליזהר שלא אתפלל על הוואגזאל[8] כי נדבקו מודעות ע״ז, וכי העונש [הוא] כ״ה רו״כ —

6 מגדולי חכמי ווילנא, מחבר ״ראשית ביכורים״ (תק״פ—תרל״ח).
7 עסקן ציבורי בווילנא, בחיי הגר״ב הנ״ל.
8 תחנת הרכבת.

בהיותי עש״ק זכור אפניא דמעלי שבתא, אצל הגרב״צ ז״ל, מצאתיו כותב מודעות להזהיר שלא להביא בשבת את הדרייערש[8א] להכות המן בעת קריאת המגילה, משום שאין לו תורת כלי והם מוקצים, אמרתי לו, וכי להביא סדורים ומגילות מותר משבת למו״ש, והלא כל הכנה אסור, והודה לדברי, וקרע אותן המודעות וכתב גם מפני ההכנה אסור גם מו״ס [מגילות וסידורים] (וכעת נדפס זה בקיצור ש״ע).

בבוקר יום ב׳ שו״פ[8ב], עזבתי ווילנא ובאתי לביאליסטאק שעה ג׳ א״ת היום והתאכסנתי בבית אחי חותני ר׳ חיים חזן נ״י שבוע וחצי, הרופא לעינים ר׳ מאיר שו״ב ז״ל, אמר שמפני מחלת תחתוניות (טחורים) פרצו גידי דם לעינים ולכן נחוץ לי לקרוע גידים דקים שבעינים ואשוב לאיתני — אך מצות אבי מורי ז״ל חזקה עלי שלא לעשות שום רעפאראציאן[9] בעיני ובפרט שאינו רופא מומחה מהרשות.

שמה הכרתי את הגאון ר׳ יו״ט ליפמאן היילפרין ז״ל[10], האבד״ק שם ומצאתיו כבר מכין א״ע לדרוש לפסח, דברנו איזה פעמים בד״ת.

משם נסעתי להוראדנא להתראות עם משפחת חותני נ״י והתאכסנתי בבית אחיו המנוח ר׳ צבי יהודה ז״ל ג״כ שבוע ומחצה.

שמה הכרתי גדולי העיר, הג׳ ר׳ נחום יפה[11], בעל שו״ת מהר״ן יפה, הר׳ הג״מ ליב זלמנס ז״ל המו״ץ[12] (שנפטר ש׳ תרנ״ו) ואת הג״ר משה יצחק[13] וביחוד את הרה״ג הצדיק ר׳ נחום שמש[14], מכולם נחלתי כבוד רב, בשביל אבא מארי הגז״ל.

בשובי לביתי דרך ווילקאמיר (כדרך הליכתי, שלא הי׳ אז דרך אחר לאשר מסה״ב עוד טרם הי׳ בארץ, ורק מסילה לווארשא הי׳ זה שנים אחדות) שבתי שבת הגדול בבית אבא מארי ז״ל, וכבדני לדרוש תחתיו,

8א סביבון. 8ב שושן פורים.
9 ניתוח.
10 אב״ד ביאליסטוק, מחבר ״עונג יום טוב״ (תקס״ז—תרל״ט).
11 אב״ד הורודנה, נפטר תרל״ח.
12 ראש הדיינים בהורודנה, עיין בספר ״גרודנה״, ת״א, תשי״א.
13 רב בפוניבז ופלונגיאן, נפטר תרס״ב.
14 איש מופת ועושה חסד, ידוע בשם ״ר׳ נחום מהורודנה״, עיין עליו ב״שרי המאה״, להרב י׳. ל. הכהן מיימון, חלק ג.

והגדתי פלפול בענין פסח דו״ש[14]*, בבהמ״ד חומה, ב״ה דברים ערבים לשומעיהן.

**תרכ״ו.**

בסוף ירחי הקיץ הי׳ אז מחלת החי״ר במדינה ר״ל, ובחג הסוכות תרכ״ו, היו הימים כבאמצע הקיץ חמים, עד שקיימתי מצות סוכה ביתר שאת. ובלילה כסיתי עצמי בסדין קל כבלילות החמים בקיץ, ולאשר סוכתי היתה כותלי׳ מחלונות, יצאתי ביום מן הסוכה מפני צער החום שגברה.

בחודש טבת תרכ״ו המליטה זוגתי בת, וקראנו שמה שרה רבקה — אך גם היא שבקה חיים לכי״ש ולנו, כחמשה שבועות לחיי׳, ומרוב צער נחלתי במחלת לב הרבה ל״ע, עד שהוכרחתי לדרוש ברופאים.

בקיץ תרכ״ה, נסעתי להתרפאות על מיחוש מחלת הלב לדינאבורג (אשר כעת נקראת דווינסק) שהי׳ שם רופא מובהק ומומחה מאוד למחלות הפנימיות ר״ל. אשר לא הניח את החולה לשאול ורק בעיניו הכירוהו.

בדרך עברי מביתי לווילקאמיר דרך אוטייאן נאוואלכסנדראווסקי עד ד״ב, נזדמן לי לשבות באוטייאן, בשבת נחמו, שמה הכרתי את הגאון בעל פ״ת[15] זצ״ל, ודברנו הרבה יחד בד״ת, גם את המו״ץ דשם הרב ר׳ יעקב מץ (בהגאון ר׳ דובער טורעצבר זצ״ל) אחי הג״ר מרדכי גימפל מראזאנאיי זצ״ל[16], וגם את חתן בני ר׳ לייב, שהוא הרב ר׳ זונדל הוטנער שי׳ לאוי״ט (הוא כעת הגאבד״ק איישישוק) וגם את בן הפ״ת ז״ל, האברך מ׳ בנימין שהוא כעת הגאבד״ק אוטייאן ונתכבדתי מכולם הרבה, ובעת השיחי עם הגאון בעל פ״ת שלח אחרי בנו שלמד בבהמ״ד, למען יכירני, ועמד אז כעבדא ק״מ[17] לפני, ולא הי׳ לו פתחון פה לדבר עמנו בד״ת — אולם שקידתו היתה עצומה עד שנתגדל למלא מקומו.

**תרכ״ז.**

בחורף תרכ״ז נחלתה זוגתי בעת עברונה חולי גדול ל״ע, אך ד׳ שלח דברו וירפאנה וביום עשרים לחודש אייר ילדה בת לאורך ימים

14* דוחה שבת.

15 רבי אברהם צבי אייזנשטאט, מחבר ״פתחי תשובה״ (תקע״ג—תרכ״ה).

16 רבי מרדכי גימפל יפה, מהפעילים למען ישוב א״י. עלה לא״י בשנת תרמ״ח (תק״פ—תרנ״ב).

17 כעבדא קמא מרי, עפ״י שבת י׳. א.

וקראתי שמה בת־שבע שרה רבקה, כעצת רבינו הגר"א ז"ל לקיום ילדים, וגם קראנו שמה אלטא, לסגולה מפורסמת גם מכרתי אותה לאחד שלא מתו בניו בחייו (והוא אבי הרב ר' זלמן אלטמאן שהוא רב בשובאץ סמוך לפאניוועז) ככתוב בס' חסידים.

אחרי חג העצרת, אשר כבר נשלמו ששה שני ארוחה שהבטיח לי חותני, וקריאת עיני הוטבו ב"ה, שמתי פני לגלות למקום תורה לאחוז באומנות אבותי ז"ל.

רכוש לא הי' לי כלל, השש מאות רו"כ שהי' צריך חותני לתת לי קודם הנשואין נתן לי רק חמש מאות ועל המאה עיסקא ליתן ח"י רו"כ לשנה, ובר"ח תמוז שהי' צריך ליתן לי המאה הששית עם הח"י רו"כ, עשה אחרת, מכספי ת"ק רו"כ הרווחתי עוד מאה רו"כ מחלוף מטבעות ואז ד'חקה לו השעה, לאשר בשנת תרכ"ג תרכ"ד, וכו' הי' מרד הפולאנים במדינה, וירד חותני ממצבו שהי' בעל חנות מסחורות (האלו שהפולאנים מרבים במחירם) ובכן לוה ממני כל הששׁ מאות רו"כ בה"ע ח"י רו"כ לשנה מר"ח תמוז שנת "תברך" וכה נתברכתי עד עתה.

מעתה צא וחשוב הקרן והריוח מהשטר של מאה רו"כ מר"ח תמוז תרכ"א, ומהשטר של ת"ר רו"כ מר"ח תמוז תרכ"ב, על היתר ריוח, ח"י רו"כ לשנה, ואחרי שנה גם הריוח לקרן.

וכבר עשיתי ב"ה, חמשה פרוזבולין וד' יזכני ויחייני לעשות עוד ועוד ת"ל קיימתי בו לאו דלא תהי' לו כנושה, לא הזכרתיו מאומה בעת שלא הי' יכול להשיב — וה' ישיב לי מעמלי ויעמיד במרחב רגלי.

נסעתי לווילקאמיר ליסע משם בסביבות ווילנא, וחיכיתי בבית אבא מארי ז"ל, על ביאת אחי הרב ז"ל מטעלז, למען נלמוד יחד, ובין כה ציוה עלי כאמו"ר ז"ל לבחון עלם טוב באחד הכפרים סמוך לאוטייאן בעד אחותי הצעירה מרת שרה חנה תחי', ואז קבלתי שנית פני הגאון בעל פ"ת ז"ל ושאלתיו בשם אמו"ר ז"ל עצתו בדבר הנכבדות. והשיבני מה שהשיבני — אך שאלני וכי אין אביכם מקפיד במה ששמו יוסף בנימין, וכרגע נפל בלבי להשיבו לחלק בין שם אחד לשני שמות ובטעם הדבר נאמר קאלוס, וכבר נדפס בקונ' יג"ת בשם "עשתונות צו"ר" שהוא ממני ב"ה.

באותה העת שחיכיתי על ביאת אחי ז"ל לווילקאמיר נסעה דרך שם

אחותי הרבנית הצדקת ז״ל עם ב״ב לעיר פיאנטניצא סמוכה, אשר נתקבל לרב שם.

לשוא חיכיתי על ביאת אחי הרב ז״ל ונלאתי להמתין עליו עד שנסעתי לבדי ובבואי לווילנא אמרתי לנסוע לוולאזין, ולקחתי תעודה לקרבני בכ״מ בואי מאוהבי הגאון רב״צ הכהן זצ״ל — אך אח״ז נחמתי ולא נסעתי לוואלאזין.

בהלוכי ברחובות ווילנא פגשני אברך אחד מסאלאנט במדינת זאמוט, ושאלני מי אני ומה מעשי ויכירני, ויתבהל, ויאמר לי: לא פללתי לעת הזאת לראותכם כך שתסעו עתה ללמוד, וכבר דמיתי כי הנכם רב בקאוונא או בעיר גדולה אחרת לפי הנפלאות אשר סיפרו עליכם בילדותכם אשר הייתם לשם וקראוכם עילויים, מה הי׳ עמכם.

לדבריו האלה שיצאו מקירות לבו ובצדק זלגו עיני דמעות, ועד היום לא ידעתיו מי ומה הוא.

ולאשר אחי זצ״ל למד בליפנישאק עם אחד מאוהבינו מנוער שמו הרב ר׳ שלום שלי״ט יליד שילעל, לכן ג״א שמתי דרכי לשם (סמוכה ללידא) באתי לשם כחצות היום בעש״ק, אשר ביום א׳ שאחריו הי׳ צום הרביעי והרר״ש נ״י קרבני מאוד כי הוא הי׳ לשם אזרת ואני גר.

אז החילותי לשקוד על למודי מדי יום ביומו קמתי בשחר שעה חמשית. ולמדתי עד התפלה בזמנה. ואחר למדתי עד כחצות היום ואכלתי סעודת הבוקר וישנתי כחצי שעה או עשרים רגעים. וקמתי ונטלתי ידי ולמדתי עד המנחה ואכלתי סעודת הצהרים, ואחר מנחה הלכתי לשוח בשדה עד ערבית. ואחר ערבית למדתי עד שעה י״ב ואישן עד שעה חמשית, ככה הי׳ יום ביומו מבלי ישונה. כה חשבתי ללמוד איזה שנים רצופות ולכן אמרתי טוב ללמוד מתחלה סדר קדשים ולגרוס היטב ולאח״ז אלמוד שאר הסדרים והפוסקים למעשה ואתעתד להיות רב בישראל.

בימי הסליחות בא גם כ׳ אחי הרב ז״ל לשם, ולמדנו שלשתינו בחדר אחד בבית הסמוך לבהמ״ד, אנחנו לבדנו, ארוחת כבוד הובא לנו למקומינו, אך ביום השבת הלכנו כ״א להנכבדים שנתייקרו אתנו ואני שבתי היתה אצל הרב הצדיק העמוס בתומ״צ יד״נ מו״ה צבי עוזר נאחמאווסקי שלי״ט (ואחי והרר״ש שי׳ היו אצל גיסו ר׳ מאיר אלי׳ נ״י).

**תרכ"ח.**

אחר שבתינו יחד הי' ביני ובין הרר"ש פקפוקי דברים, והי' בלבי טינא עליו ונפרדתי ממנו והי' לנו עגמ"נ זה מזה. עד שהתפללתי בבהמ"ד ולא בבהכנ"ס עמו ביחד כאשר עד כה — אולם בעיוה"כ נחמתי מאוד על זה, והבלגתי על רצוני, כפיתי את יצרי והלכתי מבה"מ לבהכנ"ס שהתפלל הוא שם לפייטו כדת של תורה ומאוד הי' לי שבירת היצר במעשה הזאת לילך בפומבי לעת הזאת אולם לא חזרה אהבתי לו כמאז.

והוא ראה כי צר לו המקום מפנינו, ויעזוב עיר ליפנישאק אחר חג הסוכות ויסע לדרכו — ואז נלוה אלינו גיסינו המופלג ושנון מו' צבי הירש פאגירסקי נ"י בעל אחותי אסתר לאה שליט"א, ולמדנו שלשתנו שם בשקידה.

שמה ראיתי סימן יפה בלימודי מאז באתי שם, חדשתי הרבה בכל יום ורשמתי בפנקס, עד שלא הספיקו לי עתותי לרשום כל המתחדש.

אז היו כל מעיני ורעיוני רק בתורה כמעט לא הי' לי היסח הדעת מלימודי וגם בדברי עם ב"א הי' לבי מהרהר באיזה ד"ת, ואמרתי אז שאולי ז"כ הכתוב והגית בו יומם ולילה, שההגיון והמחשבה יהא רק בד"ת — והוא קרוב לדברי מרן הגר"א ז"ל באו"ח סי' מ"ז. אז למדנו יחד, אני ואחי ז"ל, יבדילני ד' לחיים או"ט, ס' קדשים, מתפלת ערבית עד שעה א' או ב' אחר חצות הלילה בלי הפסק, ואכלנו סעודת הערב וישננו עד הבוקר ואחר תפה"ש למדנו עד כחצות היום שאכלנו סעודת השחרית וישננו כחצי שעה ולמדנו עד המנחה.

אין קץ לשמחת נפשינו אז מחברתינו ולימודינו, וכמעט אוכל לאמר שבכל ימי חיי לא היו לי ימים טובים כאלה עד היום.

אז כתבתי חידושי זבחים מנחות, אשר למדנו ביחד, ומאז שבתי בליפנישאק כתבתי חידושים על כתובות נדרים, ר"ה יומא סוכה, ויתר המסכתות שבס' קדשים, שלמדתי לעצמי, עד שבא כ' אחי הרב זצ"ל ולמדנו ביחד, זבחים ומנחות ויתר המסכתות, כל מסכת למדנו ארבעה פעמים, הפנקס שכתבתיו אז קראתיו "קדשי יוד".

בשנות תרכ"ו תרכ"ז, כתבתי חידושים על המכילתא וספרי במדבר דברים, ובהיותי בדינאבורג בקיץ תרכ"ה קניתי ס' חסידים ד' לבוב עם

גליונות גדולים, ולמדתיו שני פעמים וכתבתי עליו ביאור נכון ומראה מקומות עד כי היה לחיבור שלם ראוהו גבוגים ויהללוהו, אקראהו "משנת חסידים", אז כתבתי חידושים על ס' יראים, וקראתיו "סוד יראים".

החורף תרכ"ח, הי' עז מאד, פ"א בטיילי לאורך ורוחב החדר, פתאום הואר לפני בילדה בעת הי' הירח בהיר בשחקים, והכוכבים מאירים ונחרדתי מאוד, והי' זה שהתנגשו שני כוכבים, ושוב נשמע שנפלו אבנים מן הרקיע באיזה מקום — ונדפס אז במכה"ע. כאור היום ש"ק פ' שמות באת בת המנוח מ' שואל שטאלער שלנו, לחדרינו ותשאל בחרדה, על החלום שנחלם לה קודם אור היום, כי נעקר ממנה שן הלחי וכואב לה הרבה ל"ע. ואנחנו כאשר שמענו כ"פ מאאמו"ר זצ"ל שהשיב בכיו"ב כי טבא הוא וטבא להוי, אמרנו גם אלי' כן, ולא תשים לב לזה — אולם בימי החול חלתה בתה היחידה בת ז' שנה, על מחלת האסכרא ר"ל וביום עש"ק שחלכי"ש ולנו, אין לתאר עגמת נפשינו שהי' לנו מזה, מה שלא החמרנו עליה לצום ככתוב בש"ע — ומאז אני נזהר מאוד שלא להקל בחלום כזה בשום אופן, ד' יצילנו מכל רע ויראנו בטובו וישועתו סלה.

רבות מחשבות בלב איש הרבה מגדלים בניתי לי בישבי בכבודו של עולם ובשלות השקט למדנו יחד באין מפריע, דמיתי כי אין דומה לי, כאשר אזכה ללמוד כן איזה שנים אז אקנה שלימות נפשי עצהיו"ט — אמנם לא כן היתה עצת ד' יתי — בעונותי שבה כבראשונה מחלת עיני לבטלני מלימודי, לאשר למדנו לפני אור הנר הבהיר, בגמרות החדשות ד' ווילנא, אשר העלה הוא לבן מאוד, ולא הוזהרתי להנפש כפעם בפעם, לכן הוכרחתי בר"ח שבט להנפש מלמודי ולמד אחי זצ"ל בפנים ואני שמעתי מבחוץ.

פ"א באחד השיחות שלנו בעת אכילתינו סיפר לנו גיסי ר' צבי נ"י, ששמע וראה אחד הרופאים המובהקים בווילקאמיר ששותה מים קרים הרבה וגם באמצע סעודתו וכי הוא מבריא מאוד את האדם, והנה החילותי לעשות כן, ואשתה כ"פ, מים קרים מן החבית שעמדה בפרוזדור שהי' כ"פ גם קרח בהם, שתיתי בסעודתי, לפני שינתי וגם בבוקר בקומי — עתה ראיתי איך הייתי אז בריא אולם, לא ידעתי משום שמירה מאיזה אכילה, הכל הי' טוב ומעולה, לא הי' חסר לי בבריאותי דבר ב"ה.

ביום צום אסתר בקומי בבוקר, והנה דבר חדש שלא הי' לי מעולם ב"ה. הנה שעלתי עם חתיכות דם קרוש ל"ע, דם כמו כבד, ותיכף הלכתי אל הרופא הישר באדם ויר"א מ' קלמן, וזכור אותו האיש לטוב שנתן לי רעצעפט[18] לשתות כף מאכלית לשתי שעות, וגם חלב שקדים ות"ל בחסדו ית' שבתי לאיתני.

וביום הפורים יום א' שאחריו קיימתי מצוות חייב לבסומי כפשוטו, ב"ה. אחר הפורים בראותי שלא שבה בריאות עיני לאיתני כמקודם הכינותי א"ע לשוב לביתי, עזבתי את אחי זצ"ל בליפנישאק ונסעתי בלוית גיסי לביתי.

אחר הפסח דרשתי לרפאות עיני אצל רופא פולאני זקן ומומחה בעירי פאניוועז, והוטב לי הרבה ב"ה, ביחוד ציוה לי לרחוץ בנהר כפי יכולתי.

ביום ט"ו באב בהיותי בנהר ורוחץ והנה קרה לי עוד ל"ע רקיקת דם ומיהרתי לצאת, ולמחרתו בבוקר שאלתי להרופא ואמר שאינו כלום, אך לא נפסקו שני ימים ואחר הפצרות ציוני לעשות רעצעפט באופן זה לעצור בעד רקיקת דם ר"ל, ליקח ברוסט טייא (שנקרא ספעצעס) כמלוא היד ולערות עליו רותחין ממוליאר רותח, ולכסות היטב עד שיתבשל כמו טייא וליתן בתוכו כף קאוונית שאלעייאך גאייסט כתות, עד שנימוס, ולשתות ממנו כף מאכלית לכל שתי שעות, ות"ל הועיל לי, ואז ראיתי כי הוא הוא הרעצפט שנתן לי הרופא ר' קלמן, — ורפואה זו בדוקה היא, וכבר אמרתי לכמה אנשים שסבלו מזה ל"ע, והוטב לכולם, ומצוה לפרסם ד"ז משום מצות ואהבת לר"כ —

כה הלכו ימי הקיץ מבלי תועלת, ולכן גמרנו ע"פ מכתבים ביני ובין אחי הרב ז"ל אשר לשנה הבאה תרכ"ט נשב בבית כאאמו"ר ז"ל ללמוד יחד, וגם נקיים גדולה שמושה של תורה, להשתלם בהוראות ושלמנו בעד ארוחתינו.

בשנת תרכ"ח הי' רעב גדול בכמה פלכי המדינה וביחוד בפלך קאוונא וארץ ליטא, ומסילת הברזל טרם הי' בארץ ולכן מתו הרבה פשוט מזלעפות רעב ל"ע. ככרות לחם מסובין נמכרו בראש כל חוצות גם דוחן הובא ממקומות הנגב[19] ונמכרו לעניי עם, שתי שנים זו אחר זו היו שנות

18 מרשם.
19 מארצות הדרום.

בצורת, תרכ״ז הי׳ ריבוי הגשמים, ותרכ״ח הי׳ עצירת הגשמים ולולא עזרת אחינו באשכנז שהמטירו אלפי רבבות שקלים לאחיהם שבזאמוט וליטא והפלכים הקרובים לגבול, בכל שבוע ושבוע באו למאות רו״כ בכל עיר, להושיע לעניים ואביונים ולולא הם מי יודע מה הי׳, מי כעמך ישראל.

אז התירו רבנים רבים לעניים מיני קטניות בפסח, והרה״ג ר׳ אברהם שמעון טרויב [20] ז״ל מקידאן התנגד לזה, והראה לבני עדתו כי א״צ לזה, לאשר יש לאל ידם למכור בזול קמח חטים לבלי נצטרך להתיר דבר הגדור מימי אבותינו — גם כאאמו״ר הג׳ ז״ל לא הי׳ דעתו נוחה להתיר אך לא מיחה לאחרים.

**תרכ״ט.**

כן הורד מצב חותני נ״י מאוד משנות המרד הפולאני ושנות הרעב ואיבד גם רכושי שלקח ממני בהערמת הלואה, ואשתי תחי׳ היתה המנהלת כל עסק חנותו, אשר עלי היו כולנה, ונאלץ חותני שי׳ לנוד מביתו לתור אחרי פרנסתו ויסע לווארשא ות״ל שהצליח בזה ומצבו הוטב.

חדשי החורף ישבנו יחד בבית כאאמו״ר ז״ל. אך נלאתי לישא משא אם החורגת גם אז וביותר לא יכולתי נשוא לראות מה שסבל אאמו״ר ז״ל ממנה ומן העלם שהתקשר בו בשידוכין בקיץ תרכ״ז, ולכן עזבתי בית א״מ ז״ל למגינת לבי במחצית החורף.

בקיץ תרכ״ט הוכרחתי מחדש לדרוש ברופאים ונתייעץ ליסע לווארשא, אז קבלתי פני הגאון רד״ב מייזלש [21] ז״ל האבד״ק, אך בד״ת לא דברתי עמו, ל״ע מצאתיו אבל על בתו ע״ה, אך עם הגאון רי״ע געזונדהייט בע״ס תפארת יעקב ז״ל דברתי בד״ת כשתי שעות — כן הראתי עם עוד נכבדי ווארשא, ומהם נכד החמדת שלמה [22] הר״ר זאב בע״ס תרומת זהב [23]. וה״ר יוסף בהגר״ח דאווידזון.

20 מחבר ביאור על ״הלכות גדולות״, נפטר תרל״ו.
21 ראב״ד בקראקא ובווארשה, עסקן ציבורי ומדיני מתומכי המרד בפולין בתרכ״ג. נפטר תר״ל.
22 רבי שלמה זלמן ליפשיץ, ראב״ד בפוזנא ואח״כ ראש הרבנים בווארשה, נפטר תקצ״ט.
23 דיין בווארשה, נפטר תרע״ג.

בשובי לביתי בימי הסליחות (נסעתי דרך לאמזא) סרתי מציזעווע ללאמזא להתראות עם גיסי ואחותי ז"ל — שמה הכרתי את הג' ר' אלי' חיים מייזל [24] נ"י שהי' אז אבד"ק לאמזא וחתנו הרב ר' גבריאל לעווין שהי' רב בשנאדאווא (ושניהם כעת בלאדז) ואת הרב ר' נח יצחק דושקין נ"י.

משם נסעתי עד קאוונא לסור לווילקאמיר ומשם לביתי.

בקאוונא קבלתי את פני הגאון ר' ישראל ליפקין זצ"ל (הוא הגרי"ש סאלאנטער) שנית ומצאתיו לומד מס' ר"ה וירא'תי לבטלו מלימודו, והקשתי לו קושיא אחת והשיבני אך לא נתיישבה דעתי בדבריו — משם סרתי ווילקאמירה.

התמהמהתי שמה עד ליל עיוה"כ, ולאשר נזדמן לי אז עגלה הוכרחתי לנסוע לבל אבטל משמחת החג בחג הסוכות כי לא בכ"י נזדמנו עגלות.

בהיותי שמה, נפלאתי משקידת כאאמו"ר הגז"ל אשר אם כי ידעתיו, אשר מחודש אלול עד לאחר יוה"כ לא דיבר שיחת חולין, אך באופן שקידה שראיתיו עתה לא ראיתיו מימי, ממש לא זז ידו הקדושה ולא פסק פומי' מלימודו ותלמודו בידו בלא הפסק ואם כי תמיד הי' שמח לדבר בד"ת עמנו, אז גם לזה לא שם לבו, וכך לא הסיח דעתו מלימודו ולא הרים עיניו מן הגמרא הקטנה שאחזה בידו הקדושה. כפי הנראה מזלי' חזא שהוא קרוב לעזוב עולם ההבל, ואלץ עצמו לגרוס הרבה לסיים כל הש"ס ליום שמחת תורה כהרגלו מדי שנה בשנה.

**תר"ל.**

בהפרדי ממנו בליל עיוהכ"פ, לוה אותי עד למטה מכל המדרגות אל החצר וברכני ונסעתי, ותיכף הכה לי לבי מדוע לא אמרתי לו יה"ר שנזכה להתראות עוד — ולא לחנם הגיד לי לבי מכאובי זה, כי ביום ה' ט"ז מר־חשון לקו המאורות, בבוקר יום המר והנמהר נקראתי ע"י הטע"ג [25] לבא לווילקאמיר לאשר ניטל העטרה והורם תפארת ישראל וקדושו, מר אבא נקרא לישמ"ע [25*].

24 ראב"ד בלודז, נפטר תרע"ב.
25 טעלעגראף — מברק.
25* לישיבה של מעלה.

בני ביתי לא גילו לי כי נסתלק ארון הקודש, וחשתי לשכור פאסט[26] עד שבאתי לעת מנחת הערב ומצאתי כבר עסוקים בטהרת גופו הקדוש. אז הלכו כל הקהל לבהכנ"ס הגדולה להספידו, והדרשן הזקן הרה"ג ר' יצחק אהרן נ"י (שהוא כעת בירושלים עה"ק)[26א] הספידו שמה. בתוך הקהל הרב אשר עמדו צפופים איש על רעהו בדוחק רב, נדרשתי ג"א לדרוש דבר מה, אך ל"י מאומה, ונפל לי ברעיוני מעט על המאמר אבא קיים[27] ועוד איזה הערות על מאמרים אחרים, אשר איני זוכרם עוד, זולת על המאמר אבא קיים ככתוב בדרשותי, ובחיבור "זהב שבא" בפסחים בס"ד.

הקבורה היתה בלילה אחר תפ"ע ואז בהליכתי נתייעצתי עם הרב הדרשן הנזכר אם לילך או לחוש לדעת המקובלים שהחמירו הרבה בזה, ואמרנו שלשיטת הרבה מהראשונים היא מ"ע לטמאות לאב גם לישראל. וא"כ היא ספק קיום מ"ע, והלכתי לאשר לא הי' עת להתייעץ.

ועד עתה צר לי מאוד ע"ז, וד' יכפר בעדי, כי לש"ש כיוונתי. אז נהרו בני ווילקאמיר רובם ככולם אחרי ולכן בקשוני להגיד על סיום סדר נזיקין בחברה גמ' בהקלויז שם שסיימו מס' מכות והגדתי פלפול נעלה מאוד, וכל לומדי העיר התפלאו מזה לתמהון כל שומעיהם שלא פללו כן וגם העלם הנעלה מ' צבי הירש וואלק הכהן נ"י[28], הי' במעמד הזה מתוע"ס (אשר הוא כעת יד"ג הגאון אבד"ק פינסק) ותיכף התחילו לדבר לעשות כת"ר ולמה אנו מחשים — ובנקל הי' בידי לגמור בכי טוב בזה.

אולם בלבי לא רציתי בשום אופן להיות בכפיפה אחת עם האם החורגת ובתה וביותר מפני החתן אשר הי' מיועד לבתה, שהוא הי' כבר למורת רוח לאאמו"ר ז"ל, וכבר גירשו מביתו, ורק מפני שהי' חתן לבתו ממנה שלחה אחריו וקרבתו שנית, אבל אח"כ נתהוה ריב ומדון בינה ובין הבחור. וביותר אחרי פטירת כאאמו"ר ז"ל היו ריבות ונאצות משתיהן יחד על החתן למגינת לבי, וראיתי שאין טוב לפני לשבת שם ובפרט לקבל הרבנות —

26 מרכבת־דואר.
26א "המגיד מווילקאמיר".
27 עפ"י פסחים ג, ב.
28 מחבר "כתר כהונה", נפטר תר"ן.

ע"כ עזבתי לשמחת לבי עיר ווילקאמיר אחר תשעה שבועות ושבתי לביתי ב"ה.

ובכלל לא טוב הדבר רבנות הירושה בכיוצא מאלה וד' קיים בי בזכות אבותי בשמך יקראוך ובמקומך יושיבוך[29].

סיפרו לי בבית כאאמו"ר הגז"ל, שבפעם האחרון שבירך בתורה בעלייתו ביום שמחת התורה, בכה מאוד, ובלילה האחרונה בטרם הלכו לישון אמר להעלם החתן שילך לשכוב לקום בבוקר, ואשר היה לפלא בעיניהם כי ידע טבעו לקום אחר התפלה בכל יום ויום למורת רצונו — אבל לבו ניבא לו את אשר קרה למחרתו, אשר כאאמו"ר ז"ל כדרכו בקודש קם לפני אור היום ללמודו, ובשעה ששית נפטר בנשיקה ומצאוהו אצל הגמ' שלמד, ונתעוררו בני הבית קודם הרגלם.

בשובי לביתי החילותי להגיד משניות בקלויז הרבנית בפאניוועז, ועיינתי במפרשים, וביחוד בירושלמי לכל פרק יום ביומו וחדשתי אז הרבה ב"ה ורשמתי בפנקס בפ"ע וגם הגדתי בשם כאאמו"ר ז"ל, מחידושיו, ואז חברתי חיבורי הגדול "סדר משנה" מהד"ק הגדול בכמותו ואיכותו ת"ל, וכתבתיו בהחפזה בשנת תר"ל וחצי תרל"א.

מאז שבתי לחג הפסח תרכ"ה לביתי אשר הגדתי אז בשה"ג בווילקאמיר בקשוני בני הקלויז להגיד גם לפניהם ונענתי להם ודרשתי בקלויז, ביום ב' של עצרת תרכ"ה, ואח"ז בחג הסוכות תרכ"ו ועוד ועוד כרשום אצלי בדרושים, ומאז התחלתי לסדר חיבורי "קול אלי' וקול דוד" מדרושים שהגדתי אז ברבים או לסיום מסכתות וסדרים וביחוד לכולי ש"ס משנה ככתוב שמה — וכולם פלפול דרושי, בשביעי של פסח תר"ל נתכבדתי להגיד בבהמ"ד של חברה משניות בפ"ז להגיד אצלם למחרתו שחל בשבת והגדתי ד"נ בהמשך משניות של בו ביום פ"ו דסוטה והונעם להם מאוד ב"ה.

אז באותו העת הכירני הרה"ג ר' אלי' הלוי נ"י [שהי' ד"ץ לפני הגר"ש שפירא ז"ל (שהי' רב בפאניוועז) וכעת הוא תושב ירושלים ע"ק תוב"ב] וראני כי ב"ה רב חילי לאורייתא, בחריפות ובבקיאות. בקשני לקבוע אתו

29 עפ"י יומא לח, א.

יחד ללמוד פוסקים ונענתי לו ולמדנו כל הד' חלקי הש"ע במשך השנה, מלבד ש"ע אהע"ז שלמדנו שני פעמים (זולת סי' י"ז, שמנענו אז יד"נ הג"מ ר' נחום שפירא דוקשניצער שליט"א).

אז חדשתי ב"ה הרבה בהמשך לימודי, אף כי למדנו בהחפזה ואז כתבתי לאט לאט חיבוריי, "חוקות החיים" "יוסף דעת" "חוקת משפט" "חרושת אבן" ו"מלואת אבן" ואחרון חביב מכולם — בשנה הזאת זכיתי לבן זכר אשר קראתיו ע"ש כאמו"ר הגז"ל וקיימתי מצות מילה כדת והי' נעים ונחמד מאוד.

באמצע השנה הזאת נקראתי לווילקאמיר בדבר אחותי הצעירה תחי' אשר כבר נפרד השידוך והי' לי עגמ"נ הרבה מזה, ובטלתי מלמודי.

**תרל"א.**

בחורף תרל"א נסעתי עוד לווילקאמיר, ומשם לבית גיסי ר' צבי נ"י שהי' דר אז "בחצר הערמניסיק" ונתעכבתי איזה שבועות אצלם משם נסעתי לאוטייאן לבית הרב אשר נכבדות ידובר עם בן הגאון פ"ת ז"ל. ואז מצאתי לבנו הרב ר' בנימין שלי"ט יושב על כסאו וממלא מקומו בכבוד.

אז סיפר לי קושיא שאמר לו אביו זצ"ל בשמי בענין טבילה בז"מ.

בקיץ תרל"א נסעתי עוד הפעם לווארשא להתרפאות ממחלת עיני ל"ע, שמה נודעתי לנכבד אחד נודע לשם הר' זלקינד שמו מפורסם לשם מאנשי ליטא חכם ונבון ומקרב הרבה לאחינו הליטאים הגרים בווארשא שהיו עדיין מעטים שמה. ופ"א שמעתי ממנו שהי' לו ספר "הפרחון" לר"ש פרחון עם הגהות ומראה מקומות מהגרד"ל זצ"ל ונשרף אצלו, וצר לו מאוד על המראה מקומות שהיו שם, ואמרתי לו כי יתן על ידי את הס' הפרחון ואני אקוה לד' לציינם לפי ערכי הדל, והשאילני הספר וישבתי בבית חותני נ"י באחד הימים בירח תמוז ועברתי על פני כולו ורשמתי בגליונותיו כל המראה מקומות ורק אחדים אשר שיירתים אז, של"י לציינם אז.

צר לי מאוד שלא ידעתי מאז אנה נשאר ס' "הפרחון" עם הגהותי אלה. ד' ישיב לי אבידתי.

אחרי שבתי כמה שבועות ולא ראיתי סימן יפה מרפואות רופאי ווארשא

נתייעצתי ליסע לעיר ווין בירת אוסטריא — אחרי סעודת הבוקר כראוי שתיתי קאווא ושכר. כל צרכי להכין עצמי לדרך רחבה וארוכה ולא ידעתי להזהר מרפיון מעים בדרך. ועוד טרם היו בתי כבוד בעגלות מסילת הברזל ולכן כמעט שאחרתי את המסע בתחנת קשרענעוויץ שהוצרכתי לירד להסך א"ר [29]א, ובהחפזה קרבתי אל העגלות אחרי צלצול השלישי ואחזתי ביד הפתח, ויבא אחד השוטרים להדפני ולהשיבני אל בית הנתיבות, אך איש צבא שנסע עמי ביחד רמז להשוטר וירף ממני, אבל טעה בדמיונו על זולתי, ועלי הי' כעוס מאד, מפני שהתוכחתי עמו מקודם, בצאתי מווארשא עד שם.

הנה ראיתי אחד מאחינו מדור החדש שנסע עמי וראה ציצית כנף ט"ק ארוכות ביותר אשר לא בושתי ב"ה מהמלעיגים, והוא הי' לבוש כדרכו והטמין בבגדיו, כנהוג והוכחתיו למה הוא בוש במצות ד' ית"ש — אבל הראני שמפני הנוסעים מאינם ב"ב הוא נזהר ולא ח"ו שהוא מבזה המצוה, והראני ילד קטן כבן ד' שנים שהיה לבוש כבני הא"י והתיר בגדיו והי' תחתיהם ט"ק נאה ומהודר ושמחתי מזה, אבל אני לא זזתי מהרגלי, אך האיש צבא הקפיד עלי.

כתבתי עובדא דא למען נדע שלא לחשוד לשום איש גם מבני הדור החדש, לאשר לא הי' לי שום הכרות בעיר ווינא לקחתי עמי מכתבים לשם לקרבני בארץ נכריה א. מהג"ר זעוויל קלעפפיש נ"י מ"ץ בווארשא להגר"ש סופר [30] ז"ל אבד"ק קראקא ב. גם מהרב הישיש ר' יהושע לעווין מווארשא (אבי הרב ר' יודל נ"י שהוא כעת מ"ץ בווארשא, ואחיו הרב ר' גבריאל נ"י בלאדז) ג"כ להגאון מקראקא שיכתוב לגיסו הרב רש"ז שפיצער [31] ז"ל שהי' רב בווינא, וגם מהג"ר אלי' חיים מייזל נ"י שהי' אז אבד"ק לאמזי הי' לי מכתב להגרז"ש בעצמו, לזאת סרתי בדרכי לקראקא למסור המכתבים להגרש"ס ולבקש ממנו מכתב לגיסו, ובבואי אליו מצאתיו שהלך לטייל לעת ערב אל השדה ואמרתי לו רצוני, והשיבני לבא למחר בבוקר, אך למחרתו לא מצאתיו וא"ל בני ביתו שהוכרח לנסוע לפאדגורזא לבתו שם — אך הבטיח לי ע"י ב"ב שיכירני בווינא.

29א את רגלי.

30 רבי שמעון סופר, ראב"ד בקראקא מחבר "מכתב סופר" (תקפ"ה—תרמ"ג).

31 רב בווין, חתנו של ה"חתם סופר".

בהיותי אצלו בפעם הא׳ מצאתיו אוכל סעודת הצהרים וחיכיתי עד תום סעודתו, ובין כך דברתי עם הבד״צ שלו, אשר א׳ מהם הי׳ הג״ר חיים נתן דעמביצער ז״ל[32], וסיפרתי לו מטרת בואי, ומי אנכי, וא״ל ששמע מאבא מארי זצ״ל, והי׳ הדבר לפלא בעיני מאוד.

בבואי בבוקר יום עש״ק בקמ״ר[31*] ווין הייתי כערער בערבה, וסרתי לאחת האכסניות במקום הנקרא זאלץ־גריס, לא הי׳ לי שום מכיר ושמחתי בלבי ע״ז אך לבי הי׳ עלי דוי שלא הי׳ לי אז לשבת יין קידוש.

את הגר״ז שפיצער לא מצאתי בביתו כי הי׳ במרחץ באדן הסמוכה לווין, ובכן הייתי לבדי באין שום מודע ומכיר לי, ועשיתי לעצמי ככל אשר הוכרחתי, קניתי לי צמוקים לעשות יין לקידוש השבת. כדת של תורה. לאט לאט הסכנתי בעיר נכרי׳ לי ואהי׳ שמח בגורלי, כי לא נודעתי לאיש — מדי יום ביומו הלכתי לרופא העינים הנודע בכל אירופא, שמו אראלד, שלמתי חמשה גולדין לשבוע.

בהתפללי בכל יום בבהמ״ד של ת״ת בעצם העיר ווינא הכרתי את הרב הישיש ר׳ שלמה נעטער שהי׳ סוחר ספרים שמה, והי׳ יליד יאגוסטאב (כמדומני) ולפני הנראה בימי בחוריו עזב רוסיא מפני עבודת הצבא וינוד עד אונגריא ושמה למד שנתיים בישיבת הח״ס ז״ל. אתו התענגתי להתרועע ולדבר עמו בד״ת ולשבת תמיד בבית מסחרו ושמה ראיתי ספרים רבים מחו״ל אשר לא ידעתים גם בשם, אז הראני ס׳ קטן אזרח רענן, תולדות הרמב״ם ז״ל, (כמדומני) וציינתי בו הגהות הרבה, כן ס׳ זרע יצחק על משניות, רשמתי בגליונו הערות רבות, ב״ה.

אצלו ראיתי שו״ת מחנה חיים להגרח״ס ממונקאטש[33] זצ״ל ומצאתי שנסתפק במי שלא ה״ל שהות כל היום לקרות ק״ש כל היום עד סמוך לשקעה״ח, וגם מצות תפילין לא קיים עדיין בו ביום, ואין לו שהות לעשות שתיהן, הי מינייהו עדיף והאריך הרבה בזה.

ונבהלתי ממשגה כזאת והרי אחר זמן שלש שעות אין עוד מצות ק״ש כלל רק כקורא בתורה, משא״כ תפלין זמנה כל היום, ואשתומם כשעה חדא והראתיו להררש״נ ז״ל, וגם בעיניו נפלא.

31* בקרית מלך רב. 32 רב בקראקא, מחבר ״כלילת יופי״, נפטר תר״ן.
33 אח״כ רבה של בודאפסט (תקפ״ב—תרמ״ו).

אתו היתה שיחתי תמיד, והוא הי' משיח לפני דאגותיו וכל אשר עם לבבו מאשתו הרעה מאוד ר"ל, נכדת האדמו"ר ר' בונם מפשיסחא (כמדומני).

אחרי שבתי שמה איזה שבועות, נודעתי מבהמ"ד של רחוב האניות (נקרא שיף שול) והלכתי להתפלל כל יום שמה מנחה וערבית, וגם באמצע היום הלכתי לעיין בספרים הרבים הנמצאים שמה.

ויהי ביום אחד פגשתי על הגשר בהילוכי לשם את הגר"ש סופר ז"ל אבד"ק קראקא. והכירני תיכף, והתנצל על אשר לא קיים הבטחתו לי אז, כי הי' מוכרח ליסע מביתו — והבטחתו יקיים עתה כי יכירני לפני גיסו הרש"ז בדברים פא"פ סיפרתי דברים אלו להרש"נ ונתפלא מאד ע"ז — ההוא סיפר לי כי הוא עמו כאחים ידידים ובעת שלמד אצל הח"ס הי' הרש"ס ילד קטן, וכ"פ הכה אותו ויסרהו בשוטים ע"פ ציווי אביו זצ"ל.

בש"ק נחמו התאכסן באכסניא שלי הרב ר' יעקב יהודא לעווי ז"ל מירושלים עה"ק תוב"ב, יליד פולין מגליל ווארשא, אחד הדיינים שבירושת"ו, וקיבץ נדבות בעד הכולל שלו, הוא ובנו עמו, התפלל מתוך סידור האר"י כת"י אשורית על קלף, בכוונות רבות, והאריך הרבה בתפלותיו. — הכרתי אתו הרבה, דברנו בד"ת גם בעניני תרומ"ע וכיו"ב, וב"ה "דוד" הגדיל[33]* ונתן לי חיבורו בית לאבות על מ' אבות, למזכרת ידידות.

שוב בא בחור נעלה מישיבת פרעסבורג לאותה אכסניה, שלמד שם כמה שנים, והי' לו כשרונות טובות, ומהם, שהי' אומר ביאור על כל פסוק שאמרו לו, תיכף, בלא עיון, כאשר בעיני ראיתי זאת כ"פ. שמעתי ממנו תהלת הישיבה, בפ"ב, עד שהשתוקקה נפשי ליסע לראותה.

בספרי זאת לידידי הרש"נ ז"ל, נתן מכתב על ידי להגר"א ראזענבוים ז"ל מגדולי ועשירי פ"ב. והלל אותי כי ראה גדלי בתורה מאשר דברתי עם הריי"ל מירושת"ו וכו' וכו'. — נסעתי על הספינה בעש"ק ותיכף בהתנועעה התפללתי תפלת הדרך, ואז נלוה אתי מופלג א' ויר"א ואמר לי שעדיין לא יצאה הספינה מן העיר ואין לומר עדיין תפה"ד, והשבתיו דמה שצריך לצאת מעיבורה של עיר הוא רק בדרך יבשה שמא ישוב לביתו ונמצא ברכתו לבטלה, אבל בספינה או בעגלת הקיטור שא"א לשוב עוד צריך להתפלל תיכף, שזה מיקרי החזיק בדרך.

33* ע"פ שמו"א ב, מא.

בבואי לעיר פ״ב, לא ידעתי אנה לסור באין לי שום מכיר ויודע אותי והלכתי אחרי אותו האיש הגלוה אתי בדרכי שראיתיו מעיין בדרך בספר קיצור ש״ע (שלא נדפס עדיין ברוסיא) ובאתי לביתו ברשותו.

והנה נתמלאו כל חדרי לבבי אורה ושמחה, במצאי בביתו בחורי חמד לבושי עוז והדר מתעגגים על התורה, כותבים חי׳ תורה של הר״מ ואב״ד. וכל מעיינם בתורת ד׳, החילותי להשתעשע עמהם בד״ת.

בין כך ראיתי שו״ת בן יהודה להגר״א ר״ב ז״ל, ודרשתי על כל גדולי העיר בין כה ראיתי להכין לי אכסניא לפי מצבי הדל, והלכתי להגאון הראב״ד ר׳ בנימין נתן נטע וואלף, תלמידו של הג״ר מענדל קארגויא ז״ל [34] בע״ס גדולי טהרה, ולא אחר לשלוח עמי איש אחד להראות לי בית הגר״א ר״ב ז״ל, אשר נתכבדתי מאתו להיות אצלו כל משך שבתי בפרעסבורג.

שמה התענגתי להשתעשע בד״ת עמו ז״ל, ועם בנו הרה״צ ר׳ עזריאל ונכדו הבח׳ יודל בנו של הרר״ע, ועם המורה לבני רע״ז, הוא הרב ר׳ ליבוש שטיינפעלד שהי׳ מוסמך מהגר״י אסאד ז״ל בע״ס יהודה יעלה [35].

בהיותי אצלו הראני ספרו שו״ת בן יהודה, ובפתחי אותו והנה נפתח לפני סימן ק׳ וראיתיו מקשה לל״ק תשלח לרבות גם שלא לטהרת מצורע והרי אפשר לקיים שניהם לקוץ כנפיו לרב יהודה דא׳ באגפי׳, כבחולין (קמא ב), והראתיו תו״מ תלמוד ערוך בירושלמי מגילה פ״א דדרש שם כל ציפור כל כנף לרבות פרט למירטום. וא״כ י״ל שגם לקרבנות דידן פסול מירטום ק״ו מלב״נ וצ״ל דזה הוי בכלל מחוסר אבר וגרע מבע״מ שכשרים בעופות, או דה״ל כמום גדול שפסול אף בעופות, ונתפלאו מאוד מהבקיאות הזאת.

ביום אחד הקשני הרר״ל ש״פ הנזכר, בהא דברכות (לא) הי׳ עומד אחורי בית הכפורת, ואיך יצוייר זה והלא אסור לעמוד ולילך שם שלא לצורך, והשבתיו בתוכ״ד, שבתוספתא ליתה לבבא זו, אמנם יצוייר שהוא כשעמד אחורי בהמ״ק, ועי׳ תהר״י בברכות שם פ״א בהא דהמתפלל אחרי בהמ״ד — בתשובתי זאת הוספתי פליאה על פליאתם ממני מאוד.

באותם הימים הכרתי את הג״ר משה ליב ראזנבוים (אחי הגר״א ז״ל)

34 תלמידו של רבי נתן אדלר וחברו של החתם סופר, נפטר תר״ב.
35 אב״ד סערעדהאלא, הונגריה מחבר ״יהודה יעלה״, נפטר תרכ״ו.

בע"ס הרבה, ונתן לי בפרידתי ממנו תעודה יקרה עלי, כן הראני בית נכאת חיבוריו, כמוהו כאחיו היו תלמידי הח"ס ובנו הכת"ס ז"ל והרר"ל הי' ד"ץ בפ"ב: הגאב"ד ר' שב"ס שי' הי' אז בבאדן עם דודיו הגאונים ולא ראיתיו — גם את הדרשן ומ"מ דפ"ב הרה"ג הצדיק ר' פייש פישמאן ז"ל, התרועעתי במשך שבתי שמה, אך ל"ה לבו שלם עם בית האחים ר"ב ז"ל ולא עם בית הרב האב"ד שם. ואיני זוכר מדוע, וצר לי שבשביל זה לא יכולתי לילך לשמוע דרשתו בשבת מברכין ר"ח אלול.

אכסניא שלי לישון הי' בבית עני אחד סמוך לרחוב היהודים לא הרחק מבהכנ"ס, ורק סעודת הצהרים אכלתי אצל הרר"א ר"ב ז"ל כדרכי להתרחק מליהנות הרבה מזולתי, וכאשר התוודעו אלי מן הצד כי אני חיי צער ודחק באין לי הוצאות הרבה, וכי לא באתי לשם לאסוף כסף, ולא לנסוע הלאה לאונגרן, השתדלו להעניק לי מטובם עד כ"ד רו"כ, שהוא ל"ו זהובים בכסף אוסטריא אשר קבלתים מהגרנ"ו ז"ל ומהדרשן רפ"פ ז"ל (כמדומני) ומאוד נתכבדתי מהם בראותם אותי שב לווין וכי אינני כוסף לכסף.

ממש באותה שבוע שהייתי שמה, הי' בשנה לפנים (תר"ל) שמה הסאסניצער[36] (הוא יד"נ הגאון רח"י נ"י אבד"ק סמארגאן) וכן הי' גם בקראקא ובווין, ובכל המקומות שאלוני אודותיו, מה הוא ומה טיבו, והם לא שבעו נחת ממנו כמו ממני — מבקיאותי בשו"ת רבות נתפלאו מאוד. אך מבקיאותי בבבלי וירושלמי נתפלאו יותר ב"ה.

בשבתי שמה בבית הררא"ב ז"ל, שאלני אחד כמדומני שהוא הר' משה קטן, שנסע עמי מווין לפ"ב, בהא דרבא בחולין (ד א) ישראל מומר אוכל נבילות לתיאבון בודק סכין ונותן לו כו' לא שבק התירא וא"א. והרי מומר הוא שעבר ב"פ לכה"פ, וכבר אר"ה העובר עבירה ושנה הותרה לו ונ"ל כהיתר, ולכן אמר דעבר ושנה דקאמר, היינו ששנה ב"פ רצופות זא"ז.

והראתי לו תוכ"ד סתירה מתמורה (כז א) דג"כ אמרינן סברא דלש"ה וא"א, גם בעשאו כבר רצופות ג"פ זא"ז אלא דהך דר"ה הוא גדר אחר.

אז נזדמן הג"ר זוסמאן סופר שלי"ט[36א] (הגאבד"ק האלאש, שהוא כעת הגאבד"ק פאקש) בפ"ב להפיץ חיבורו ילקוט אליעזר, והראתי עמו בבית

36 רבה של ברוד ואח"כ בסמרגון. נפטר תרנ"ה.
36א רב בדברצין (תרי"ג—תרס"ג).

הגר״א ר״ב ז״ל, ושאלתיו ע״ד אחיו בס׳ מחנה חיים בספיקו בק״ש ותפלין (ע״ל עמ׳ 41) שהוא טעות נמרץ, והשיבני בודאי יודע אחי מש״כ, ובל״ס הצדק עמו, ולא פנה לדבריי.

ב״ה נחלתי כבוד רב מחכמי פ״ב. הגר״א ר״ב כבדני בספרו שו״ת בן יהודה, אחיו הגרמ״ל ר״ב, בספרו אמרות טהורות ד׳ ספרים, ואשר החמשי על ה׳ שחיטה עוד לא נגמר בדפוס, מהרב הצדיק ר׳ דניאל הכהן (בהגר״ד הכהן) בספר קטן עיקרי עבודה להרה״ג הצדיק ר׳ יוסף מווילקאמיר (וכתב עליו להגאון כו׳ כו׳).

לאות אהבה נתן לי הגר״א ר״ב ז״ל, מכתב יקר שהדותא למחותנו הרב הספרדי ר׳ ראובן ברוך ז״ל, רב לספרדים בק״ק ווין (הדפיס את הברכ״י) וגם לאחד היראים ונכבדים שמה שמו׳ ר׳ משה ליב, ור׳ משה אבעלעס וזה השני בקשני לכבדו להיות שבת אצלו ולא נרצתי לו כדרכי מאז להתרחק מליהנות מכיו״ב כפי היכולת. אחר איזה ימים פגשתי בר׳ אליעזר זוסמן סופר שי׳ הנזכר ואמר לי שצדקתי בהשגתי על אחיו בע״ס מ״ח. כבוד גדול נתכבדתי בהפרדי מפ״ב, כולם לווני עד האני׳ לשוב לווין.

בווין הי׳ עדיין הבחור הנעלה שהזכרתיו למעלה, וסיפר לי שעשיתי רעש גדול בשבתי בפ״ב שנתפלאו מאוד ממני וקראוני ״ש״ס פאיילאק״ ע״ש בקיאותי הנפלאה בש״ס, וכי נדפס תהלתי במכה״ע הלועזים שמה.

הל״ו זהובים שקבלתי בפ״ב היו לי לעזר גדול בעת דחקי בהיותי בווין. לאשר חותני נ״י לא נתן לי בווארשא להוצאות דרכי ושבתי בווין רק חמשים רו״כ — ות״ל החזרתים לישיבת פ״ב כאשר הרחיב ד׳ את גבולי בביתי, שלחתים להגאון האב״ד בעד בני ישיבתו, ע״ש הרה״ג ר׳ שרגא פייש פישמאן זצ״ל.

בהיותי בווין עש״ק הלכתי להרב הספרדי כחצות היום, והשיבני המשרת כי אין עתותיו פנויות כעת לקבל אורחים וכי אבא למחר ביום הש״ק, ועזבתי המכתב מהרר״א ר״ב אצלו ולמחרתו באתי לשעה שהגביל ונדברנו הרבה בד״ת והראני חיבורי הגר״ח פאלאג׳ זצ״ל — והעירותי בהם ונתפעל הרבה ממני ב״ה.

בעזבי את ביתו, נתן לי תעודתו בקיצור נכתב בענוה יתירה מאין עלי שמי הוא זבוב קצוץ כנפים להעיד על הנשר בשמים כו׳ וכו׳.

בטרם נסיעתי לביתי דרך ווארשא, נגמרה כתיבת תנאים לאחותי הצעירה מ' שרה חנה תחי' עם ב"ג מ' ראובן זילבער נ"י, אשר נסעתי בשביל זה לווילקאמיר והיו התנאים בחצר שדר בו המחותן, ונזדמן לשם אז גיסו של המחותן הרב ר' מענדל לעווין נ"י שהוא כעת האבד"ק שירווינט, וקרוב לשני ימים לא נתנו שינה לעיני, ממש, שני ימים לאשר כל הקרואים דברו עמי זא"ז בד"ת ונתפלאו מאוד על כשרונותי ת"ל.

אז הוגבל מועד הנשואין לר"ח אלול, ואני הייתי אז בווין, לכן פן ואולי יאחרו מועד הנשואין חשתי לשוב לביתי, ושלחתי מווארשא טע"ג לווילקאמיר כי אני שב לביתי וזולת זה הייתי מתמהמה באוסטריא, וה' בדעתי לסור ללבוב לקבל פני הגרי"ש נ"ז[37] זצ"ל או לסאנדז, לקבל פני הגר"ח סאנזר זצ"ל[38] (ובווין נמצאו מי שרצו ליתן לי הוצאות ע"ז) אבל יראתי פן לא יעשו הנשואין ויאחרו עד בואי, וחלילה תצטער היתומה בשבילי וגם הוא ח"ו כעין בני עלי[38*], ולכן דאיתי כנשר ומהרתי מאוד לשוב לביתי. אך לשוא מיהרתי, על הט"ג לא השיבוני ובבואי פתאום לבית המחותן בע"ש לא מצאתי עוד גם רגל אחד מכל המחותנים והקרובים שבאו, כולם שבו לביתם, ולוא ידעתי זה בדרך כי אז סרתי לפאניוועז ישר מווארשא, ומבלי דעת זאת שבתי שבת הזאת בלב עצב שמה בבית המחותן, ומשמה סרתי לצעסארקע אצל אחותי אסתר לאה תחי' עד אחר היא"צ של אמי מורתי הצדקת ז"ל שהוא ביום י"ד אלול, ומשם סרתי לביתי דרך אחרת ולא דרך ווילקאמיר למען לא אתראה עם האם החורגת והודעתי לה כי בלבי תרעומות הרבה על אשר לא הודיעו על שובי, אף כי הרבה תלאות ונדודות וטרחות סבלתי ממנה, וכי זו היא שכרי בעד עמלי אין קץ כמה שנים, לכן לא תראה פני עד העולם. ולבי עלי דאבה מאוד אשר הצדקתי הרבה ולא זכיתי לקבל פני אדירי התורה הגאונים שזכרתי, מפני זה. וכל ימי חיי לא אוכל לשכוח ולסלוח ע"ז.

37 רבי יוסף שאול נתנזון, רבה של לבוב, פוסק ומשיב בעל "שואל ומשיב", נפטר תרל"ח.

38 רבי חיים האלברשטם, אדמו"ר ופוסק בעל "דברי חיים", נפטר תרל"ו.

38* ראה שבת נה, ב.

**תרל"ב.**

בשובי לרוסיא שררה אז בתקפה מחלת החו"ר ר"ל ובעברי מווארשא לביתי סרתי ללאמזא להתראות שמה עם גיסי ואחותי הצדיקת בעיר פיאנטניצא, גם שם היתה מחלת הזר"ר ל"ע. לקחתי אתי את בנם משה מיכל נ"י להיות בעירי וללמוד חוץ לביתי. בבואי לעירי מצאתי גם שם נראו עקבות המחלה, ובליל יוה"כ סבלתי גם אנכי מזה, ל"ע. והוכרחתי לקחת רפואות וישנתי בכ"ז בקלויז על הארץ כדרכי מאז. וגם ביום לקחתי נטיפות הרפואות בכף מים, ות"ל נתרפאתי.

בליל מוצאי יוה"כ סמוך לעה"ש נחלתה בתי הילדה אלטא בת ה' שנים בכל סימני המחלה נזדרזתי לבית הועד לרפואות ולקחתי תו"מ, והנה עד הערב כבר נפסק דפיקת הדופק ל"ע. והרופאים נתייאשו ממנה, אך הרופא היחיד והנאמן השגיח עלי' ושלח עזרתו ממרום ממש בדרך נס, וכולם אמרו שראו תחה"מ.

ביום ב' של חג הסוכות נפל המגדל של הספרים על פניו וכרגע הי' נופל על בני "בנימין", אמנם אם כי הצילו ד' מזה אבל נחלה גם הוא במחלה קרוב למחלת הח"ר ל"ע ובאשמת החובשים שנתאחרו לבא תקפו החולי הרבה ל"ע עד שנפטר וש"ח לנו ולכי"ש, בליל ט"ו כסלו למגינת לבינו אין קץ, כבר הי' ילד שעשוע הלך עמי לקלויז וידע כל הברכות וענה אמן כדין על כל ברכה ששמע, והי' יפ"ת ויפ"מ נחמד ונעים לכל רואיו, ולפי כשרונותיו הי' מוכן להיות גדל בתורה ויראה אם הייתי זוכה לגדלו ד' לקח יהי שמו מבורך. וד' נתן לנו בן אחר בערך פ' משפטים נולד לנו בן זכר אחר וקראתי שמו עזריאל ע"ש אבי חותני הרה"צ ר' עזריאל זיוו זצ"ל, שהי' ש"ץ בהוראדנא וכל הנקראים ע"ש, נתגדלו לאורך ימים — והוספתי לקרותו גם בשם בנימין ע"ש אאמו"ר ז"ל ומפני סגולת הבנים מרבינו הגר"א ז"ל, ובפי כל הי' נקרא עזריאל לבד.

הילד הזה עלה הרבה בכשרונותיו על הראשון, הי' יפ"ת מאוד חרוץ וזריז בכל דרכיו ומעשיו, וביחוד שם עיניו עלי על כל צעד וצעד לראות מנהגי, ועל כל דבר הי' שואל אותי למה אני עושה כן, באביב ילדותו היה בקי היטב בכל הברכות זריז במצות לפי ערכו — בשובו מלימודו, שהי' חביב עלינו מאוד, שזכיתי לראות בני הולך לת"ת, הלכנו למולו ואמרנו

הנה עזריאל בא (כנהוג בלשון חיבה) וכעס ע"ז, וכ"פ הקפיד ע"ז, ואמר מה הוא שאני בא, מטבעו הי' עניו בדעתו.

שלותי ושמחתי ממנו לא ארכה לנו, מפני מחלה שתקפתהו, אשר פתאום נחלה ברגליו, והי' צועק באמצע שינתו בקול מר אשר לא ידעתי מה הי' לו וגם הוא ל"ה יודע אח"כ מזה, וכ"פ בעת צעקתו הי' פותח עיניו ומביט סביבו ולא ידע דבר אח"ז — וביום הי' קובל על כאב מעט בכרע ימינו.

בקיץ תרל"ג נתכבדתי מעדת ק' מעיר מולדתי פיקעלין ששלחו לי כתב רבנות ע"י הנכבדים ר' צבי הירש ח"ר בן ציון וגיסו ר' קדש, ויען כי הרב שלהם ר' אברהם מקראז זצ"ל, הי' חולה מוטל במטה ל"ע משנים רבות במחלת הפאראליז, ל"ע, וע"כ הם מוכרחים לקבל רב אחר ולזאת א"א להם ליתן שכירות יותר מחמשה רו"כ לשבוע לבד הכנסה, ואם כי נתרצתי למלא מקום כאמו"ר ז"ל, אבל השבתים שא"א לי לקבל מהם עד אעשה חקירה ודרישה, אם הרב ר"א מתרצה ע"ז ופן ח"ו הוא נגד רצונו לא אעשה כן גם בכל חללי דעלמא[39], ולכן הגבלתי מועד תשובתי עד לאחר שבת נחמו — וכן הי' של"ה ברצון הרר"א ז"ל וזה נודעתי לאחר שנה ומחצה שסיפר לי אחד שהרר"א כתב לידי"נ הגרי"מ מראגלי שלי"ט, שבהיות שאנחנו ידידים ואהובים ובודאי אשמע לדברו, לכן יכתוב לי הגרי"מ, שלא אלך לפיקעלין מפני שהוא אינו מתרצה ע"ז ואנשי יריביו רוצים להכעיסו בזה — אמנם הגרי"מ לא כ' לי כלל ולא הודיעני מזה מאומה לאשר הי' בטוח בי שלא אעשה כן בשו"א.

ובטרם קבלו מענה מאתי כבר בא מעצמו רב אחר שם גדול בתורה ודרשן נאה אבל הי' מאוד למורת רוח להרר"א ז"ל, וחרה לו להרר"א מאוד על שלא נתרצתי אני לקבל משרת הרבנות. שאז הי' טוב לו הרבה כפי ששמע מידותי.

**תרל"ר.**

קודם הפורים תרל"ד, נשארה עיר פלקראי פנויה מרב ובקשני אחי הרב זצ"ל לנסוע שמה שהיא קרובה לפאניווזו כששה פרסאות, אך בטרם נסעתי לשם כבר נתקבל רב אחר וכתבתי לו שא"א לי ליסע לבדי בלעדו — ולכן אח"ז כשנצרכה עדת עיר "ליגום" הסמוכה לשם לרב, וכתב לי שנית

39 עפ"י בבא מציעא, מט א.

ליסע לשם, השבתיו שלא אסע לבדי ואם לא תבא בעצמך עמי גם לי גם לך לא יהי׳.

ונסעתי בכ״ז בלוית מגיד אחד בתור איש הבינים, ובאתי בבוקר אחר התפלה, דרך עיר ראדווילישאק, ואמרו לי האכסנאי שכבר בא חכם לעיר והוא דומה בתוארו כמוני והתפלל כבר בבהמ״ד והלכתי אליו והנה הוא כבוד אחי ז״ל, והתאכסן גם הוא עמי יחד בבית הנדיב ר׳ צבי יאנעווער — ושוב נתקבל לא כפי המדובר בינינו. ונגמר אשר ילוה לבני העיר ארבע מאות רו״כ, והם ישלמו לו זה עם השכירות במשך שנתים.

ואז נסענו משם עם כתב הרבנות שנתנו לו ונצרך הוא ליסע לעירו טעלז ואני לפאניווען, וכבר נתאחרנו לנסוע ובאנו לשאוול כשעה ג׳ אחר חצות היום ובהחפזה נסע הוא לקורשאן אבל לא הספיק לקחת אתו חפציו ונשארו על הואגזאל ואני נודעתי מזה ע״י עגלון אחד והלכתי לפקיד התחנה לבקשו להשיב לי את החפצים אך לא נענה לי אף כי אמרתי לו כל המונח שם. ובכן למחר בבוקר בשוב העגלת הקיטור שב גם הוא לשאוויל והוכרח לשבות שמה ונתקיים בו המשל שאחז״ל לטובתי נשברה רגל פרתי[40], שכשהי׳ אצל ידידו הגאון בעל זכר יהוסף[41] נ״י אמר לו כי נמצא בהלכות העתקת החרמות ושמתות על נתינת כספים בעד רבנות בכל אופן שיהי׳ — ולכן חזר בו מדיבורו ואמר יעבור עלי מה, חלילה לא אעבור על תקנת הגאונים רבותינו ז״ל, ובכן בהשתדלות הגאון זכ״י נ״י ידידינו, באמת, נתרצו בני העיר לקבלו בלי שום הלואה בעולם.

בשלהי קיץ תרל״ד נסעתי שמה לבקרו ולכבדו לנגד זקני עמו עם בתי הילדה אלטא ב״ש והתמהמהתי שמה איזה שבועות.

בירח מרחשוון תרל״ה נסעתי שמה לשמחת ברית מילה של בנו בנימין אלעזר נ״י וג״כ נתעכבתי שמה כחודש ימים והתענגנו מאוד זה מזה.

ביום ח׳ שבט הולידה זוגתי תחי׳ בת וקראתי שמה אסתר פריידל. אחר הפסח תרל״ה יצא מפאניווען הרב ר׳ הלל מיליקאווסקי[42] אחרי אשר הי׳ שמה רב מאחר חג השבועות תרכ״ט אז התנבאו במחנה כי לא יקחו רב

40 ירושלמי הוריות ג, ד.
41 רבי יוסף זכריה שטרן, מחבר ״זכר יהוסף״ (תקצ״א—תרס״ד).
42 מבעלי מוסר, תלמידו של רבי ישראל סאלאנטר (תקפ״א—תרנ״ט).

אחר, זולתי, ואף כי נתייעצו עמי על כל רב שהציעו לפניהם ואני השבתי להם דעתי, לאשר לא חלמתי עוד ע״ד רבנות ובפרט רבנות עיר גדולה כפאניוועז, אי״ע מסאנא דרב מכרעאי ופרנסתי הספיקה לי די מחיית ב״ב ע״י עסק החנות שניהלה זוגתי תחי׳.

אך קול המון כקול, כו׳, וכולם כאחד אמרו הלא זהו דוד המוציא והמביא כו׳, וכבר החלו לדפוק דלתי ביתי לטרדני בטרדות הרבנות.

לא דברתי עם איש ולא עסקתי עם בן אדם אודות זה — עד כי פעם א׳ נקראו נכבדי הקהלה יחוס קרואי מועד להתייעץ אודות קבלת חזן. וימצא אחד מהם אשר בלבו הי׳ טינא עלי, וכאשר שמע שנדברו הרבה אודותי בעיר, פחד פחד בלבו פן יקבלוני לרב ולכן בא גם להאסיפה ויוכיח אותם מה לכם לדבר ע״ד חזן בעת שנחוץ לקבל רב.

והשיבו זקן העיר הנכבד ר׳ שמואל קיסק ואחריו הגביר ר׳ חיים ברודא שאא״צ לדבר כלל אודות רב כי יש לנו בעירנו מי שעטרת הרבנות הולמתו. הדבר יצא מפיו וכולם אחריו החלו לחתום על כתב רבנות ונשלחו חתומים רבים למאות, ולא הי׳ חסר רק מסירת הכתב לידי, והוסכם להמתין עד שוב הגביר ר״ח ברודא מנשואי בנו בן זקונים שנסע לפיעטרקוב, למשך שני שבועות — לכבדו שהוא ימסור לי את הכתב, ובין כך חתמו את הכתב בוגין שלם מארבעה עבריו.

וביום ו׳ עש״ק כ״ג לחודש מזל תאומים בו בחודש שנולדתי, נאספו כל נכבדי העיר לחדר הקהל לבושים בגדי שבת ויו״ט למען יבואו כולם ביחד לביתי למסור לי הכתב רבנות בפאר וכבוד, וכן עשו ונמסר לי בהוד והדר באהבה רבה וחיבה יתירה שלא יאומן — זכות אבותי ז״ל גרמה לי וקמרא דאבוה אהני[42*], והגדתי דבר דרוש פלפולי על מאמר הספרי פ׳ דברים בפסוק ״וידועים לשבטיכם״ שיהיו ידועים לכם הרי שנתעטף בטליתו ובא וישב לפני איני יודע מאיזה מקום הוא, ומאיזה שבט הוא, אבל אתם מכירים אתם אותו שאתם גדלתם אותו לכך נאמר וידועים לשבטיכם, שיהיו ידועים לכם רשבג״א אין כל ישיבה וישיבה יושבת עד שיהיו הבריות מרננין אחריו, מה ראה איש פלוני לישב ומה ראה א״פ שלא לישב לכך נאמר וידועים לשבטיכם שיהיו ידועים לכם, ובארתי מה נפ״מ בין דרשת ת״ק לרשב״ג —

42* ע״פ הוריות ג, ב.

והוא מקובל אלי שנתגדלתי אצלם זה י״ד שנה מקיץ תרכ״א עד קיץ תרל״ה וכו׳ וכו׳. ואמרו קאלוס.

יש שרצו להוביל אותי בחופת כבוד בכלי זמר לבהמ״ד אפניא דמעלי שבתא להושיבני על כסא הרבנות. אבל לא נתרצתי לכבוד כזה בשום אופן.

למחרתו דרשתי פלפול ודרוש כשתי שעות בבהמ״ד הגדול על מאמר ראב״ע הריני כבן ע׳ שנה, ומקצתו לקחתי מחיבורי ס״פ פ׳ שלח תרכ״ט בס״ד ומאז התפללתי בבהמ״ד הגדול על מקום הרב האב״ד, ועזבתי את הקלויז שהתפללתי בו מאחר חתונתי.

בסוף הקיץ נסעתי להתרפאות על עיני בווילנא וישבתי בחצר בובעזיסאק הרחק י״ב ווערסט מווילנא בבית גיסי ר׳ צבי שי׳, שהי׳ דר שם ופ״א לשני ימים נסענו לווילנא והתענגתי לקבל פני הגאון ר׳ בצלאל הכהן המ״ץ הראש וראשון לכל דבר בווילנא, והפצירני להשתתף עמו בהיתר אתרוגי קרפו והשבתיו לאשר אני מצעירי הרבנים לא יאות לפני להכניס ראשי בין ההרים, ובשגם אני מחבב מאוד אתרוג מאה״ק ומרגלא בפומי לומר, אף אם יהי׳ האתרוג מהודר במהודרים בתוארו, אבל זה ההידור הרוחני שכשאני אומר הלל ואתרוג קדוש מאה״ק בידי וזכרון ציון בלבי אין לך הידור גדול מזה.

בשובי מווין, נתתי אל לבי לחבר חיבורי ״סדרי מועדות״ לכתוב חידושי כל חג בחג בקונטרס בפ״ע, וקראתי שם הכולל ״סדר מועדות״ והוא ל׳ חז״ל בירושלמי ערובין ספ״ד ולכל יו״ט שם בפ״ע מחידושיו, וכתבתיו י״ד שנה זא״ז, כמבואר בחיבורי בס״ד איזה קובצים ממנו.

**תרל״ז.**

ביום ה׳ כ״ה שבט נולד לי בני מרדכי יונה, אשר קראתיו כן ע״ש ראש משפחתינו אא״ז רבינו מרדכי יפה בעל הלבושים זצ״ל זי״ע. והוספתי לו שם יונה ע״ש אמי מורתי הצדקת ז״ל[42א] ונקרא בפי כל בשם ״מרדכי״ לבדו (ע״ל עמ׳ 13).

42א יונה — טויבה ביידיש.

אז עשיתי סעודת ברית מילה בהרחבה והגדתי ד"ת ב"ה ככתוב בחיבורי סדרי מועדות, בקונטרס דברי הברית.

**תרל"ח.**

בקיץ תרל"ח נסעתי לריגא להתרפאות מיחוש עינים וגם את אשר החילותי לסבול כאב בגרוני ל"ע. ולקחתי עמי את הילד עזריאל בנימין, שכאב לו כרעו הימנית, ושמה נלוה אתנו גם אחי הרב זצ"ל, שדרש ברופאים לעיניו — התאכסנתי אצל אחי אמי (מצד אביהם הרר"ש ז"ל) היקר נדיב הלב מ' פנחס קאנטער נ"י ואחי התאכסן אצל ש"ב ה' טויבא נטענזאהן, שדרו שניהם בבית אחד. התמהמהנו שנינו כחודש או ששה שבועות שמה. אז הי' הג"ר לוי שפירא ז"ל אבד"ק נאוויאלסקדראווסק בדובבעלן לרחוץ בים, ונסענו לבקרו ולהתראות עמו. לאשר היינו ידידים מכמה שנים לפנים, והתמהמהנו אצלו כיום ושבנו לריגא.

**תרל"ט.**

(בשנת) [בשבת] ויהי לעת קידוש השבת ט"ז טבת תרל"ט נולד לי בני אברהם משה שי' לאוי"ט, אשר קראתיו כן. ע"ש אבי אא"ז בעל הלבושים ז"ל ר' אברהם, וע"ש הגאון פני משה שעל הירושלמי, אשר הוא מודע למשפחת חותני שי'.

בטרם שנולד הסכמתי בעצמי שאמול אותו בעצמי, אך אח"ז הופר מחשבתי לאשר נולד בשבת, וכבר הלכה פסוקה שאין למול בפעם הראשון בשבת ואמנם חשבתי בזה שזהו רק באחר שאין עליו המצוה, אבל באבי הבן שחובתו הוא למולו י"ל דגם בפ"א מותר, ומצאתי און לי בסידור הגריעב"ץ ז"ל, ובס' נחלה לישראל לרב גאליציאני, ויראתי לעשות עובדא בנפשאי ושאלתי את יד"נ הגאון דשאוול שלי"ט וכמעט מנעני מזה, וכן הסכמתי בדעתי שלא להורות דבר התמוה לרבים נגד ההלכה בשו"ע.

בקיץ תרל"ט גדל כאב הרגל של בני עזריאל בנימין והוסכם אצלינו לנסוע עמו לווארשא, נסעתי עמו בחודש תמוז, והסכימו הרופאים לעשות לו רפואת החיבוש לחבוש לו רגלו בגפסיס (כפה"נ שף בוקא דאטמא[43] ממקומו ד"ל).

43 עפ"י חולין מב, ב.

אין די באר צערו ותלאותיו של הילד הנעים והרך הזה, אשר נשא חן בעיני כל רואיו, מדברותיו ומבטאיו היקרים. יפיו וחינו השפוך על פניו ועל כל תנועותיו המשיכו לו לב כל רואיו, וביותר, לאשר לא הי׳ מדבר רק מד״ת וי״ש. בנסעינו מן הוואגזאל בווארשא עד בית חותני נ״י אמרתי לו ראה והבט על הבתים והמגדלים הנפלאים והנאים, והוא לא נתפעל מאומה, שום דבר לא לקח לבו, ותיכף בבואינו לבית שעה חמשית בבוקר. לקח את התנ״כ ולמד בו בספר יהושע, כמו בביתי אשר הי׳ שוקד לעיין וללמוד כפי יכולתו, ובעונותי לא למד בתורה רק עד פ׳ בשלח עם פרש״י — אך הי׳ יודע ספרים רבים בל׳ אשכנז.

בטרם נסענו לווארשא היו לו יסורים עצומים מרגלו, ל״ע, והי׳ מוטל על ערש דוי ר״ל, ביסורים גדולים ובכ״ז לא זזו מידו הספרים הקטנים הכתובים בל״א, כמו לב טוב, חיי אדם מס׳ ד״א זוטא, ועוד ועוד אשר בשום לב הגה בהם תמיד — ואני וזוגתי תחי׳ שמרנו אותו חליפות בכל לילה — פ״א נזכר מדברי רש״י בפ׳ וירא, שהקב״ה שומע לתפלת החולה יותר, לכן בקשני להראותו אנה מתפללין בשמ״ע בעד חולה, ואמרתי לו בתוך ברכת רפאנו, וכי די שיתפלל גם בל׳ אשכנז שתפלה בכל לשון. והתפלל כן, ואין די באר הדמעות הרבות שנגרו מעיני אז — ואח״ז אמר לי שכן הדבר, שהוקל לו מכאוביו ע״י תפלתו. האמין באמונה שלימה שהקב״ה שמע תפלתו, והוכיח אותי מדוע לא אמרתי לו זה כבר, כי אז כבר היה בריא ושלם.

בווארשא לא רצה לאכול קודם תפלתו ואמר שכשאוכלים או שותים קודם התפלה אז היא תפלה פסולה — אם לא כאשר אני אומר לו שמותר אז יאכל.

תמיד הי׳ מחשב גימטראיות חשבונות קטנות והי׳ מחשב המטבעות שנתנו לו תמיד, אחת לאחת, כמה עולים, לאיזה גימטריא כאשר נתוספו לו, עד שעלו למנין שע״ה, והי׳ לו מזה תענוג רוחני.
בעונותי הרבים הוריש לי כסף הזה.

בהיותי שמה הראתי עם ש״ב יד״נ הרה״ג ר׳ צבי שלעז שליט״א

מקארסאן [44] פלך קיעב, אשר הדפיס אז ספרו הנחמד והנעים נפלאות מתורת ד', ונתתי לו הסכמתי ע"ז, אשר היא היתה הראשונה להסכמותיו וקרבתיו מאוד כראוי.

אז הגיעני מכתב עם קונטרסים להדפסה מאת ידידי הרה"ג ר' שמואל ראזענבוים מעיר יערגען אצל פרעסבורג, אשר שלח לי קונטרסים מחיבור אמרות טהורות של אביו הגרמ"ל ר"ב (ע"ל עמ' 45) על התורה, להסכים עליו וכאשר הסכמתי על חיבור שושנת אברהם לדודו הגראר"ב ז"ל, אך לא נענתי לו, הגר"א ז"ל ציוה קודם פטירתו כן, אבל אביו זצ"ל לא לקח הסכמות על שום חיבור שהדפיס בחייו, ואיך אעשה זאת להסכים על ספרו אולי הוא נגד רצונו שאני אסכים עליו.

את בני ע"ב השארתי אצל חותני נ"י לאשר היו מוכנים ליסע בחודש אלול לנשואי בתו גיסתי תחי' בשאוול, ויקחוהו אתם, ואני נסעתי לביתי. בר"ח אלול היו הנשואין בשאוול, וגם שם נתפלאו על זהירותיו של הילד באכילתו, לא אכל שום פרי מפירות הקיץ בטרם בדקו מתולעים ולא האמין לשום אדם ע"ז, רק אמר אם אבי יאכל אז יאכל גם הוא ולא שתה החלב שנחלב בשבת ועוד ועוד הפליא שומעיו ורואיו הכי"ב.

**תר"מ.**

בליל א' של חג הסוכות תר"מ לקחתיו אתי בהסוכה שהיתה בחצר הרחק מביתי ונשאתיו על זרועי, ומרוב שמחתי בו שגם הוא ישב אתנו בסוכה שכחתי מברכת לישב בסוכה, וברכתי מרוב שמחתי ברכת שהחיינו קודם לישב בסוכה ולמחרתו בלילה השני' ברכתי ברכת סוכה קודם כדעת רבינו הגר"א ז"ל, וכפי מנהגי מעודי כן — אז שאלני הילד המחוכם הזה מדוע עשיתי היפוך ד' החיי אדם (ס' אחר לא ידע) שבלה"ר הוא סוכה ואח"כ זמן ובלה"ש זמן ואח"כ סוכה ואני ברכתי להיפוך, וולגו עיני דמעות מרוב שמחתי על השרונותיו.

אולם ככלות החג ערבה שמחתי, הילד הנחמד הזה חלה בשמחת תורה חלה עוד יותר ממה שהי', החל להקיא מאכלו, ואנחנו לא ידענו כי חלה במחלת דלקת המוח ר"ל למחרתו בבוקר ניטל ממנו הדיבור, והראה

44 מחבר ספר "שיחת חולין של ת"ח", בהסכמת המחבר.

באצבעות בהסידור, שיתנו לו מים ליטול ידיו להתפלל, ובירך בלבו כל ברכות השחר ולא טעם מאומה וגם הרפואות לא לקח בשום אופן, כדרך המחלה האיומה הזאת ל״ע. ואח״כ אחזו השבץ ר״ל.

אחזה לו השבץ (קאנוואלס) והחל לדבר, אבל לא הי׳ עוד שפוי בדעתו כפי הנראה דילגה מחלת רגלו להמוח ומזה דלקה בו הדלקת במוחו, והי׳ מהם ההקאות והשבץ ל״ע — עיניו היו פתוחות הביט לנוכח, אך לא ראה דבר. לא חדל מלדבר כמה ימים, אבל בלא שום דעת וסידור. רק לעתים רחוקים הי׳ משיב על מה ששאלוהו, — דבוריו הי׳ רק מד״ת וויר״ש, מלימודו ותפלותיו ונפלא הי׳ לשמוע דבריו שלא אמר שום דבר בטל בכל אותם הימים רק פסוקים ודברי תורה ושיחת יראת שמים, הגיד פסוקי דזמרה, ק״ש, ושמ״ע, ויתן לך, וכל מה שקרא בספרי לשון אשכנז יהודית. ומזה ראו כל שומעיו כי לא היו רעיונותיו רק בתורת ד׳ ומצותיו — פ״א קיבל מלכות שמים באמירת ק״ש באהבה וחרדה עד שנבהלו השומעים לשמוע ונמג לבם — פ״א שאל בקול רם ובשמחה, אבי, מתי יבא משיח, וכיו״ב היו הגיוניו ושיחותיו. לא מנעתי מלהתפלל וליתן צדקה, התפללתי בנפילת אפים על הארץ אולי יענני ד׳ וירחמני, אך לא שמע ד׳ תפילתי, סך בענן מעבור שועתי, וביום ה׳ ו׳ מרחשון שנת מר״ת יצאה נפשו בטהרה, למגינת לב כל מכיריו ויודעיו אשר השתתפו בצערי. לבי עלי דוי. כי ביום א׳ דסליחות תרל״ט נדמה לי בחלומי כי נושאים את בתי אסתר פרידא ובני עזריאל בנימין לקוברם, והחילותי לצום תענית חלום בו ביום, ל״ע, אבל לא יכולתי מפני חלישות לבי לגומרו, ורק עד חצות היום צמתי, ואולי הי׳ נקרע הגזר דין אם זכיתי.

להשערתי חטאתי הרבה במצות כיבוד אב, ואולי מפני אשר לא עשיתי כדין בעת לויתו (ע״ל עמ׳ 37) ע״כ לא זכיתי לגדל את בניי שנקראו על שמו של אותו צדיק כאאמו״ר ז״ל, ד׳ יכפר בעד, ויראני בישועתו לגדל בניי הנשארים לתורה לחופה ולמעשים טובים.

בחורף תר״ם, החילותי לעסוק בדבר תרומת הצבא, אשר לא יגיע לקצץ בזכויות בעלי הזכיות, והצליח חפצי בידי, אשר בעלי הזכיות העניקו מטובם בעד בעלי־אי־הזכיות וכה״ע באו בשמם. כן עמלתי מאוד ששה שנים רצופות, לא יאומן היגיעה שהי׳ לי בזה, אבל נלאתי נשוא, ואף

שהצלתי הרבה עשיריות נפשות מזה. אבל הפסדתי הרבה הרבה מלימודי לא יתואר באומר ודברים, והוכרחתי לעזוב העסק הזה. אשר אם כי למצוה עשיתיו, אבל לא הי' ביכולתי לעסוק עוד מכמה טעמים, והי' לי חרופים וגדופים מאנשים קשים, והצדקתי הדין ע"ע על אשר עברתי ע"ד חז"ל גדולה ת"ת מהצלת נפשות — ועשיתי מה שלא עשו כאן קשישאי זולתי, ואם כי הכל הי' בצורך וביושר לקדש שם ישראל ועברתי על דחז"ל העושה טובה למי שאינו מכיר בה[45].

בקיץ תר"מ, נסעתי עוד לריגא, ואז ציוה הרופא עלי לרחוץ דווקא בים להתרפאות ממיחוש גרוני (וגם אחי ז"ל נלוה אתי בדובבעלן, והיינו כל) ולאשר הי' דרוש לי הוצאות רבות לישב בדובבעלן וגם לא רציתי לסמוך על שחיטה והכשרות שבאכסניות שמה, נסעתי כל יום רצוא ושוב מן העיר לדובבעלן, מחיר הנסיעה היה לי מדי יום ביותר שבעים ק"פ, וארוחתי היתה בבית דודי רפ"ק נ"י, זולת ביום ה' לנתי בבית היקר ר' אליעזר נאמענאוו נ"י, ובשבת הייתי בעיר, כי לא רחצתי מעודי בשבת בים.

**תרמ"א.**

בשבת כ"ז אדר ראשון נולד לי בני רפאל לוי שליט"א, אשר קראתיו כן, ע"ש ש"ב הג"ר רפאל הכהן בעל שו"ת ושב הכהן, מגזע אא"ז הלבוש ז"ל, ולוי ע"ש אהובי ויד"נ הג"ר לוי שפירא (ע"ל עמ' 52) שנפטר בשנה הזאת וגם אותו לא יכולתי למול עדיין בעצמי.

ביום ה', לסד' קללות שבתו"כ, יצתה אש מה"ש מאחד הבתים לא הרחק ממעוני, ל"ע והבערה ללהב יצתה ותאכל שמנה רחובות באיזה שעות וקרוב לחצי העיר היתה לשריפת אש, סחורת חנותי ניצולו כמעט כולה, אך רכושי שבביתי עם הספרים הרבים מכל שבעה טורי אצטבאותי, רק טור אחד ניצול, ומלבד שני טורי ספרים קטנים ומגדול גדול מלא ספרים שעמד בחדרי והרבה כת"י מכאאמו"ר זצ"ל עם הספרי והספר חסידים שהיו כתובים בגליונותיה' חידושים רבים וביותר הס"ח אשר רבים

45 עפ"י פסיקתא זוטרא, האזינו לב, טו.

ראוהו ויהללוהו אשר שכחתים בהחפזה בנוסי מן הבית ל״ע, בעת אמרו לי שכבר נגע האש בגג הבית ר״ל, ואז באת זוגתי הרבנית תחי׳ לבית מן החנות ותצעק להציל את הילד היונק אשר הי׳ עדיין בעריסתו והוא בני רפא״ל נ״י ובמהירות מלטוהו עם איזה כרים קטנים אשר הם לבדם נשארו לי מכל רכושי זולת ס׳ חכמת אדם לא נשאר לי גם ספר אחד מכל הספרים הרבים הקטנים כדמותו שהי׳ לי, ולא נודע לי איך ניצול.

לטוב יזכר בעל אחות חמותי המנוח ר׳ נטע קריגער ע״ה אשר לקחני לביתו ופינה לנו חדר אחד לעצמינו, וסבל כל הטורח מטרדת הציבור כבבית רבנים — עד ר״ח מרחשוון תרמ״ב ששכרתי דירה לעצמי.

לו הצדקה ולבני העיר בושת הפנים שלא נמצא גם א׳ מהם חולה עלי, ועל דחקי ומצבי, ל״ע, להטיב עמי כראוי לרב ואב״ד, ואני מעודי נחבא אל הכלים.

בקיץ הזה חייתי בדובבעלן לרחוץ במי הים ע״פ פקודת הרופא א״ך בלוית אחי הרב ז״ל, אך ליום השבת נסענו לריגא לבית דודינו רפ״ק נ״י, לאשר בשבת לא רחצתי בים.

פ״א בא הרב המנוח ר׳ יעקב אלי׳ ריבלין ז״ל, שהי׳ אז בריגא בשבת בעת שהייתי ישן שינת הצהרים, לבית דודי, שהי׳ דר אז במגרש מיטאווי לא הרחק ממגרש האקעלשבערג, והמתין עלי עד שנתעוררתי, ושאלני על כת״י רב אונגארי אשר יש ממנו הכשר על יין אונגריא לפסח אם אני מכירו, ואמר כי חקר על הפאסט אנה העיר הזאת והשיבוהו כי היא בצרפת אצל מארשיליא, ושאל להרב דמארשיליא ולא ידע ממנה. והשבתי כי אולי טועה בשם העיר כי לפי דבריו רואה אני ששם העיר היא טאלליא, (והרב אמר קרוב למלה זו) ואם כן הדבר, אז אני יודע את הרב משם, ואם שמו גרשון ראזינבוים הלוי, אין להרהר אחר עדותו כלל וכלל, והשיבני שאינו זוכר, והבטחתיו לבא אל העיר ביום ג׳, ולראות ההכשר.

קיימתי הבטחתי, והראני ההכשר, וכן הוא באמת ואמרתי לו שהוא בן לידידי הגרמ״ל ז״ל (שהי׳ ד״ץ בפ״ב, ואני מכיר גם את אחיו הרב ר׳ שמואל ר״ב אבד״ק יערגען נ״י, אשר הראתי עמו בבית דודו הגר״א ר״ב ז״ל) ולכן אין שום שמץ ספק בזה, ועדותו נאמנת לכל ישראל גם להיותר מהדרין.

אמנם בהביטי היטב בההכשר ראיתי שמה שעלה ע"ד הרב ריבלין לפקפק בו מפני שנכתב ע' במקום א' אינו כלום, שמלבד שאין זה טעות לפסול הכשר בשביל זה, ויוכל להיות שבמהירות נכתב לו ע' במקום א', אבל גם יותר נראה שנדמה לו כי הוא ע', ולפי כת"י של בני אותו המדינה הוא א', כן השבתי להרב עוד בשבת, בטרם ראיתי גוף ההכשר, אך אחר שראיתיו, הראתיו שהצדק כדברי ואי משום הא לא אריא. אבל פסולים ותיהות אחרות ואמיתות חזינא הכא: א. הועד על החביות שהם של פסח ולא על עצם היין. ב. שנכתב ההכשר על סך עשרת אלפים חביות ולא נכתב בתיבות רק בסימני ציפער 10,000 ונקל הי' להוסיף עוד נולען. ג. נחתם ביום ד' אפריל שנת 80 ואז הי' כבר לאחר הפסח א"כ הכשרו למה, וה"ל לחתום קודם הפסח, ד. והיותר מורגש זיופו ממה שלא כ' כלל לפי חשבון שלנו רק לפי חשבון של האזרחים וחלילה שיעשה כן הצדיק הרה"ג ר"ג שי', ולכן בקשתיו שיתן לי גוף ההכשר ואשלחנו לו למען יכיר עצם כת"י וחתימתו, אך לא נתרצה לי מפני יראתו מבעלי היין שירדפוהו ובין כך נכנס לחדר אחר להשיב לשואלו דבר, וחשתי בהחפזה והעתקתי כל ההכשר מתוע"ס ושלחתי להרר"ג עם הפקפוקים האלו ועוד הוספתי עד עשרה ושלחתיו לאחיו הרר"ש נ"י, אשר ידעתיו — ובער"ה, בהיותי בביתי, קבלתי תשובתו שבודאי ההכשר הוא של אחיו הרר"ג. והתיהות צריך לשאול לו.

**תרמ"ב.**

בערב סוכות הגיעני תשובת הרר"ג, כי אסלח לו אשר לא השיבני תיכף כי אתרע לי' מילתא, ר"ל, ועתה יודיעני, כי חלילה לו לכתוב לזמן הנהוג ושלא להזכיר למב"י וגם מיתר החששות צדקתי מאוד כי הוא מזוייף (וכאשר אז הראתי ג"כ להרב ריבלין ז"ל, שנראה החתימה היא כת"י אחר מעצם ההכשר להחודר היטב בעין פקוחה לגוף הכתב) ולוא שלחתי לו גוף ההכשר כי אז הגישו שמה בפלילים להסוחר משם הרוצה להכשיל אלפי אחב"י בחמץ בפסח.

כתבתי תו"מ להרב מריגא, כי יכריזו איסור על יין פסח אונגריא —

ומה מאוד נאמנו דברי רבינו הגר"א ז"ל, שכתוב בשמו שלא לשתות יין הבא ממרחקים.

ומאז הועמדו שומרים ומשגיחים על יין המרתפים בריגא.

בהיותי בריגא בקשוני אנשי מגרש מיטאווי, להשתדל אצל הרב והקהל שם להרשותם לעשות מקוה טהרה לנשים. להם בפ"ע, לאשר רחוקים המה מאוד ממקוה האחת שבמגרש מאסקווא שם ואספתי אסיפת בע"ב אצלי בשבת אחד, והסכימו לתת כ"א נדבותיהם כפי ערכם ולהשתדל מן הקהל ע"י הרב להשיג עזר כהוגן, והלכתי אצל הרב ושנינו הלכנו לראש הקהל ל"ש — אך לא פעלתי מאומה, וראיתי כי גם דעת הרב עצמו אינו נוחה מזה, ועזבתי העסק — יהי להם אשר להם.

כן השתדלתי אז אצל הרב להרשות שבני מגרש מיטאווי יקבלו לרב ומורה שמה, את כ' אחי הרב דליגום ז"ל, אך לא נעתר לרצוני.

אז העירוני אחב"י שבדובבעלן שנתרבה הישוב מדי שנה בשנה לעשות מקוה טהרה לנשים גם אצלם, ודברתי ג"כ עם הרב דריגא שהוא רב גם על דובבעלן, ולא פעלתי אצלו. ואחר שנה הי' שם הג"ר מרדכי עליאשבערג ז"ל אבד"ק בוסק[46], ופעלתי אצלו שנלך שנינו לקבל נדבות מן הגבירים על המוסד הגדול הזה שאין דוגמתו, ואחר שיהי' סך הגון אצלו נדבר עם המחזיק בית הרחצה שם שיבנה מקוה כשר וכבר נדברנו עם האשכנזי שאינו ב"ב שהחזיק בית הרחצה סמוך להים וכמעט הי' נגמר, אך העשירים עמדו מנגד, ונתרפינו מזה, ובעת הקצר שישבנו בדובבעלן לא הי' עת לעסוק בזה גם בהתחלה. אך ב"ה כי נסלל דרך סלולה על ידי — ואחר זמן נגמרה בשכלולה כהיום הזה.

**תרמ"ג.**

ע"י שבתי בדובבעלן ובריגא איזה שנים בירחי הקיץ נודעתי לכל בני ריגא, ולרבים מעיירות אחרות האורחים הרבים הבאים שם ושם תמיד, ולכן אחרי אשר הרב ר' יעקב אלי' ריבלין ז"ל ש"ח לנו ולכי"ש בערב שה"ג תרמ"ב, נדברו כל בני העיר אודותי לקבלני לרב בריגא.

46 מגדולי חובבי ציון, מחבר "תרומת יד", נפטר תרנ"א.

ואחר הפסח קבלתי מכתבים וטע"ג מהרב מטעם המנוח פומפייאנסקי שהי' מכירני מהיותו בפאניוועז זמן רב — ושאלני אם טוב בעיני לקבל משרת הרבנות בריגא. אך בטרם שנתייעצתי בזה איך ומה להשיב בא הרב ר' משה שפירא[47] שהי' בווילקאמיר, בעצמו ובכבודו, ואם כי הי' לו ביושים ובזיונות רבות מרבים אשר לא רצו בו בשום אופן, אך הוא לא שת לבו לכל אלה, ובא עם עוזריו לעשות ולהתאמץ ללוכדה, ואחרי עמל רב אשר עמלו הוא והם. ואני מצידי לא עשיתי מאומה, ע"כ עלתה בידם אז שישאלו את הרב דקאוונא זקן הרבנים במדינה הגאון ר' יצחק אלחנן שפעקטער רב קאוונא — ואשר גם אני בטחתי בישרו כי כבר הבטיחני במכתבו שכ' אלי מפעטערבורג בעת שהי' שם, כי ישיב לעדת ריגא כאשר ישאלוהו עצהיו"ט.

אמנם בעת נתבשרתי שנסעו משני הצדדים לקאוונא אשר המגיד לי דימה כי בישר לי בשורה טובה, נתבייש בתשובתי אשר לדעתי, בלא ספק ישיב שלא לטובתי — וכן היה — ואף שמצדי נסע ראש הקהל שלאסבערג וגם הר' סענדר רשל מצד החסידים. ומצדו של הרמ"ש נסע ר' שמואל (אבי הרב דפאניוועז כעת) ורוב בנין ומנין של כל בני ריגא היו מצידי, וגם המעט שהחזיקו בהרמ"ש הי' רק משנאת הרב מטעה"מ שהוא רצה בי, (ואיני רוצה לכתוב הפרטים בזה) בכ"ז השיב הרב ריי"א ז"ל על שאלתם את מי יקחו לרב אם אותי או להרב דווילקאמיר — כי יקחו לו ולא לי, ושאלוהו וכי הוא גדול ממני, השיבם כי הרב ראי"ד הוא צעיר לימים ויושב בשלוה ובכבוד בפאניוועז, וא"צ כ"כ. ועוד ישיג עיר גדולה כראוי לו. אבל הרמ"ש הוא יושב אל עקרבים בעירו ולו בנים ובנות גדולים וגדולות, והוא רחמנות גדולה עליו, ועל שאלתם שלא באו לשאול ממנו בדבר רחמנות ורק מי הגדול בתורה וראוי להם יותר, השיבם כי כן הדין מצד הרחמנות, ואם לא חלילה — ... אם לא יקבלוהו

ובכן נשאר אצלם — הבזיון שהי' לי מזה לא יתואר באומר ודברים ורק השי"ת לבדו יודע, כל מכירי ויודעי אותי ואת הרמ"ש יודעים למי הראוי הי' לבכר, רבנים רבים הוכיחו את הרב ריי"א על עותתו בזה. גם

47 בנו של הגאון רבי אייזיק חריף מסלונים (נפטר תר"ס).

הוא גם בנו הממלא מקומו כעת לא מצאו ידיהם ורגליהם להתנצל, גם רבנים רבים אשר לא הכירוני ולא ידעוני פא"פ הוכיחו אותו ע"ז אך העבר אין.

מרוב צערי כתבתי תיכף לקאוונא מכתב מלא תוכחות על כל גדותיו על מעשיו שהקים פרנס על הציבור שלא כתורה, והשיב לשואליו שלא כדין דן דיני נפשות שלא במתינות, ומי הכריח אותו להשיב על אתר ומדוע לא השתמט עצמו כו' כו', פרטתי לו כל אשר עבר ועשה שלא כהלכה מעשה אשר לא יעשה רק מזדון לבו ואיזה פני' שהי' לו.

לשנה אחרת כשהייתי בדובבעלן והי' גם הרב ר' מרדכי הגאבד"ק בוסק ז"ל עמנו בירחי הקיץ, אמר לי בשם יד ימינו ועוזרו של הרב רי"א, הסופר המפורסם יעקב ליפשיץ, שהי' אז לעסקיו בדובבעלן, כי הגריא"ש, א"ל "שלולא פגע בו איש אחר כמוני במכתבי, כי אז הי' רודפו עד שלא הי' מניחו להיות גם שמש בבהמ"ד" — הא לנו מדה יקרה לנקום ולנטר על שיח איש במכתב לאותו אשר הרע לו בנפשו כ"כ — ונגד ד' חז"ל אין א"נ על צערו.

ואני במקומי עומד שהעביר עלי את הדרך בדבר הזה. ואף כי רבות פעמים הראני הוא ובנו התקרבות וחיבה וכבוד, אינו כלום. לא מחלתי ולא אמחול לו בשום אופן בעולם על עלבוני ועל אשר סבלתי בגרמתו, ואמרתי ע"ז מגלגלין כו' — אך אם לש"ש נתכוון ולא לשום פניה בזה חלילה לי להתרעם עליו — וד"ז רק יודע תעלומות ובוחן לבבות ית' יודע האמת.

בסוף הקיץ נתנו בני ווילקאמיר עיניהם בי לקבלני לרב למלא מקום אאמו"ר זצ"ל, אין לתאר באומר ודברים האהבה והחבה אשר התלהבה בלבבם והגעגועים אשר רצו לראותי יושב על כסא אבא מארי עט"ר זצ"ל, אשר עוד יזכרוהו ברגש קודש וכמעט שהבטחתים, אם רק ירשו אותי להחזיק עסק חנותי גם שם כמו בפ"ז.

ובערב סוכות תרמ"ג בא טע"ג מהם כי גם ע"ז נתרצו ולבי לא נתנני להעתיק משכני לווילקאמיר, בשגם בא לי מגלת פלסתר לפה"נ הי' ממעריציו של הדומ"ץ ר' נחמיה משם, שכתבו אלי לבל יאמרו אוי לזה שהרג נחמי'.

ואחר חג הסוכות באו שלשה נכבדים מווילקאמיר, לשאול ממני תשובה

ברורה, ונתוודעו נכבדי פ"ז, ובאו ששה ראשי העיר אלי, ובקשוני בתחנונים כי לא אעזבם, ומה חטאו מה פשעו שארצה להשליכם ולילך לווילקאמיר, ובכן נתרצו לרצוני אשר אם יוסיפו לי ששה רו"כ לשבוע, ויהיו סך שכירותי חמשה עשר רו"כ לשבוע אז לא אעזבם, והבטיחוני ע"ז. ואח"ז בא הרב ר' עזריאל הכהן (אבי הגאון דפינסק ג"י) ואמר לי שאותם השלשה נכבדים היו מורשים מבני העיר לגמור אתי עד כ"ב רו"כ לשבוע שכירות ממקום נאמן — אך ד' לא רצה.

אז החילותי (לסבול) מחסור ודחק ל"ע באופן מבהיל. אני בתומי בטחתי בדבריהם מבלי להבטיח במעשי הכתב כנהוג, ע"כ אחרי השיבותי ריקם פני בני ווילקאמיר והם לקחו להם רב אחר, אז לא דאגו עוד בני פ"ז לשכירותי שבועות וירחים, עד כי ששה שבועות רצופות לא פסקנו הוראות איסור והיתר ואין עונה. וכבר קרה כי גם ארבעים שבועות רצופות לא שלמו השכירות. ועסק חנותי הי' הולך ורפה, וההוצאות נתרבו לחם לפי הטף. בני העיר אמרו איך אפשר הדבר שלא יספיק לי חותני הגביר מווארשא אשר לו עסקים מוצלחים וחותני דן בלבו, איך יתכן עיר עשירה כפ"ז יעזבו את רבם בלחץ ודחק ולא יקיימו הבטחתם לתת לו ט"ו רו"כ לשבוע, בין חייתא למחבלתא כו'[48].

ולכן לא עזבתי את אשר החילותי לעסוק בעד צעירי אחינו לבל יגזלו זכיות בעלי הזכות, והשתדלו אחרים שיהא לי שכר עמלי הרב והעצום כמאתים רו"כ לשנה, ואמרתי גם זו לטובה, ואני בראשונה חשבתי לשם מצוה ולא לשם ריוח כלל וכלל, אמנם תמורת שכרי שקויתי לא קפחו ממני בוז וקלון וכל משלחת מלאכי רעים אנשים הדומים לבהמה שאינה מכרת קונה והם א"מ הטובה שהצלחתי להם. קללתי את יומי שהתחלתי לעסוק בו לעשות טובה למי שאינו מכיר בה כזורק אבן למרקוליס כדחז"ל[49] — ד' יכפר בעד.

כ"ד אלול תרמ"ג ברכני ד' ית"ש בבן נחמד לאורך ימים ושנים אשר קראתיו "ישראל שמעון" ע"ש הגאונים הצדיקים שנתבקשו ביש"מ בשנה

48 בראשית רבה ס, ג.
49 עפ"י במד' רבה כב.

הזאת שהכרתים וידעתים, הוא הגאון האדיר ר׳ ישראל סאלאנטער זצ״ל, והג״ר שמעון סופר אבד״ק קראקא, הכנסתיו לבריתו שא״א ביום צום השביעי תרמ״ד, ומלתיו בעצמי בעז״ה כאשר קויתי זה כמה לקיים מצות מילה בעצמי — יזכני ד׳ לגדלו לתוחומע״ט עם כל בניי שי׳ לאוי״ט.

**תרמ״ד.**

בשנים האלו, החילותי להדפיס מעט מחידושי אשר זיכני השי״ת בקובץ יגדיל תורה שבאדעסא, וכנרשם זמנו שם.

אז החלה תקופת הנכבדות בעד בתי הבכירה אלטא ב״ש, לבא, כבר גדלה בקומתה וביפי׳ ובהשלמתה, ונכבדות ידובר בה, הרבה הציעו לפני, ונפשי כלתה להשיאה לת״ח ויר״א, אם גם מצבי לא הי׳ בריוח. לסוף הציעו לפני עם בחור נעלה אשר הוריו אינו מתלונן בצל הכסף, אבל ת״ח ויר״א וממיוחסי המשפחות בעיר גריווא, בקורלאנד, וכתבתי כי יבא לעיר ריגא ובירחי הקיץ נתראה פנים שמה, ובראותי אותו ובהשיחי עמו איזה שעות דבקה נפשי אחריו אהבת איתן אהבתיו, לאשר הצצתי בו ובכשרונותיו הנעלות וביראתו כי לאילנא רברבא יתעבד[49]א.

ובהיותי בדובבעלן התראה שמה עם בתי יבדילנו ד׳ לחיים ארוכים טובים ומתוקנים, ובער״ח מנחם הי׳ קשר למז״ט בבית דודינו רפ״ק נ״י.

ובעברי לנשואי בן אחי הרב ר׳ יעקב (בן הר״צ זצ״ל) ללוצין ביום ה׳ י״ד אלול, דרך תחנה קאלקין מפאניוועז לדענבורג כתבנו שמה תנאים ונזדמן לשם ידי״נ הגאון הצדיק מהר״י יעקב מאיר שלי״ט מראגאלי, שהוא כעת בווילנא.

עד עת הנשואין למד בוואלאזין ואני שלחתי לו רו״כ לשבוע גם הלבשתו כפי ערכי אז, בכלל התחייבתי לתת לו ת״ת רו״כ במזומנים עם שלושה שני ארוחה ע״ש.

בעש״ק ט״ו אלול אפניא דמע״ש היתה החופה ונשואין של ב״א הרב

49א הכוונה לחתנו הגראי״ה קוק זצ״ל.

הנזכר שליט"א בעיר לוצין ברוב פאר והדר, עם רבנים רבים שבאו לשמוח בנשאו בת הג"ר אליעזר דאנחין נ"י האבד"ק שם, ומאוד שמחתי אז בהגיעי לשמחת נשואי בן אחי, אשר אהבתיו אהבת עולם ממש כנפשי.

אך לא ידעתי אז כי הבת מיאנה בו, וסוף דבר סבל הרבה ל"ע, עד שגירשה והשליכה מעל פניו כי לא רצתה בת"ח, רק הלכה אחרי מאהבה.

**תרמ"ה.**

חלפה הלכה לה באין דבר חדש, רק בתקותי להשיא בתי. ולרש אין כל.

**תרמ"ו.**

בש"ק פ' בשלח, י' שבט, נולד לי בני האחרון אשר קראתיו יוסף ראובן. יוסף ע"ש הצדיק הג"ר יוסף רייזן זצ"ל הגאבד"ק סלאנים בע"ס עדות ביוסף ופורת יוסף[50], אשר הי' אוהבי וידידי, וכבדני בספריו, ועוד משנת תרכ"ו נתכבדתי מאתו בפאניוועז, מעת היותי בטעלז, וראובן, ע"ש אחותי הרבנית רבקה זצ"ל.

גם אותו מלתי בעצמי, אם כי נולד גם הוא בשבת, אבל כבר מלתי את בני י"ש נ"י ביום ה' גם הוא הי' ילד בעלה בכשרונותיו ותוארו אך לא זכיתי לגדלו. נגבה לי פרי בטני חטאת נפשי ל"ע, ש"ח לנו ולכל ישראל במחלת השארלאך בהיותו בן שלשה רבעי שנה ביום ד' כ"ב אלול ותמ"ר רוחי מאוד, ל"ע, ד' יכפר לי ויזכרני לגדל הנשארים לתו"ע ורצונו ית"ש.

בר"ח ניסן שנת משוש היו נשואין בביתי, תקותי להעזר מבני העיר במנה פה מלבד חובת השכירות הרב שהי' לי עליהם, לא עלתה כהוגן, ובקושי הגיע לידי סך מאה ושלשים רו"כ נדבות יחידים בערך, ומבני העיר בכובד גדול מאה וששים רו"כ.

ימי הנשואין עברו עלינו בשמחה כדת. ואח"ז שב ללימודו — ולי הציק מחסור השכירות מאוד, ל"ע. עד כי בחודש אלול בעת שנקטף בני האחר'ן בלא עת, ל"ע, לא הי' לי גם לשלם שכר הרופא.

ולב בני העיר חזק משמיר אזניהם כבדה משמוע, ועיניהם העלימו

50 רבה של טלז. חותנו של הגר"י ריינס ז"ל נפטר תרמ"ו.

ממנו, עד כי הסכמנו שלא להורות גם בימי החג שום שאלה אף כי הי׳ הדבר קשה עלי כנטל החול. אבל ההכרח אלצני לשמוע לעצה זו רבים שתו[50]* וגדולים וטובים ממני בתורה ומעש״ט וגם רבנים עשירים מעשים בכל יום שעושים כן, ובכ״ז לא הרהבתי לעשות כן אז בעצמי, עד ששאלתי לזקן גדולי הדור הגאון מקאוונא והשיבני שאין בזה שום חשש איסור וגם הוא עשה כן, וכן נהוג בכל תפוצות ישראל.

מכתבו זה הי׳ לי לכסות עיניים נגד המעוררין והמנוקפין[51] על מעשה רב כזה בעת הדחק הזה ל״ע לא הי׳ ממה לקוות לשלם שכר הדירה בעדי, ושכר עלית קיר בעד הזוג, שהי׳ שכר הדירה ק״ב רו״כ לשנה, ע״כ נתייעצנו לצאת משם לבית קטן הנמצא בחצר בית החולים השייך לבני העיר.

ואם כי נשכרה לשני שכנים בעד ששים רו״כ לשנה, אשר גם אנכי יכולתי לשלם מכיסי בכ״ז בעמל גדול עלתה בידי, אחרי אסיפות והפצרות לתת לי הבית הזה לדור בה, ואחד מידידי ואוהבי הן גביר מיוחס ומופלג גדול אמר שהוא מעשה רצח להתאוות כ״כ מן הציבור דירה שלמה, ואשר יוכל להיות מזה ריוח לבקור חולים — (אמרתי על רצח כזה תשובת לוועזאהן בספרו אחי׳ השלוני על טענת המסית בעל נתיבות עולם)[52] — אך דידן נצח. וכתבו לי כו״ח כי יתנו לי את הדירה הזאת לשנה שלימה בלי שום שכר?

**תרמ״ז.**

ובכן החילונו לסבול גם דחק הדירה מלבד לחץ הכסף ל״ע. אותו הבי׳ הי׳ לו בית הבישול במדור התחתון ובמדור העליון חדרים ארבעה, ויהיו הילדים הקטנים בבית הבישול למטה ואנחנו למעלה חדר אחד להספרים, וחדר אחד להזוג — אני ישנתי בחדר הספרים, וחדר מיוחד לי ולרעיתי לא הי׳ לי, וגם מטות לא הי׳ לנו, רק מטה אחת בחדר הסמוך לחדר הספרים עמד מטת זוגתי תחי׳, ואני שכבתי על כסאות בחדר הספרים, ללא מיטה וגם באין מקום למטה — כסאות לישב הי׳ לנו רק ששה, גרועות

50* ע״פ כתובות ח, ב.
51 עפ״י מעשר שני פרק ה, טו.
52 ראה לכסיקון לספרות עברית ג׳ קרסל ח״ב.

וישנות, אשר נדב חותני לנו ממה שגבה בחוב ישן אחד ועוד איזה ספסלים וכסאות בלות ומטולאות — ובבא אלי אסיפת בע"ב לא הי' להם על מה לישב — זאת תורת הבית — וקהל עדתינו לא ישלמו שכירות רק תשעה רו"כ לשבוע ואני אשר ב"ב נתרבו ב"ה וגם זוג על שולחני, הוכרחנו להסתפק גם ממעט הזה עם הכנסה הדלה בפאניוועז.

**תרמ"ח.**

שמחתי מאוד אשר זכיתי לראות בתי הנחמדה קיימה מצות צום יוה"כ כדת של תורה והיא נתגדלה ותיף ביפי' ובתבונה, וגם למדה לכתוב לה"ק ושפות חול. ובכלל היתה ילדה נחמדה אהובה ומוחכמת וקויתי לראות בטובה ממנה.

ביום א' י"ט מ"ח נולדה נכדתי הנחמדה פרידא חנה תחי' לאוי"ט — אחר הלידה חלתה בתה בחולי שיב"ס ל"ע לרגעים, וב"ה בדרך נס שבה לבריאותה כפי דברי הרופאים שרפאוה.

בחודש המר־חשוון החלה בתי הצעירה לשעול הרבה ולסבול סימור קור וחום לאשר לא הי' לה בגד כראוי מפני מצבי הדל, וכאשר גם לעצמנו ל"ה לנו בגד חשוב, אמה לא האמינה לה, ושלחה בחוצות לכל הנדרש בבית לאשר המשרתת היתה מרשעת, ואני צעקתי ככרוכיא כי הילדה חולה במחלת השחפת ר"ל, אבל לא האמינה לי עד שנראה בעליל ודרשנו ברופאים, ל"ע.

בסוף ירח כסלו נתבקשתי מאחי הרב זצ"ל, לבא אליו כי ראה כי בריאותי התמוטטה והולך ותש מיום ליום ל"ע. אך למגינת לבי ל"ה ביכולתי ליסע מפני רוע הדרך בעתות הסתיו ומפני בריאותי.

שוב בא בע"ש שקודם חנוכה טע"ג שאבוא, אבל כבר הי' כחצות היום ול"ה באפשרי עוד, רק בכ"ש"ק, ואז לא השגתי בשו"א עגלה ליסע ולמחרתו הי' קור חזק עד שיבשה הארץ ופחדתי לנסוע אז.

ולפתאום בא טע"ג ואני יצאתי מביתי לשעה, ולקחתה בתי הילדה א"פ ותקראהו ונבהלה מהבשורה הרעה ר"ל, כי שח"ט לנו ולכי"ש וצעקה בקול מר "אוי" עד שנבהלו השומעים — מטרת הטע"ג הי' למען אבא להספידו, אבל השבתי שא"א לי — ונסעתי לאחר שלשים, לראגאלי.

מאז הורע בריאות הילדה וחלי׳ הלך וגדול ל״ע ובשובי מראגלי שהייתי שמה איזה שבועות מצאתי׳ שנאכל חצי בשרה באופן מבהיל, ל״ע, אז הלך רופא מומחה ולפעמים גם שנים, אבל ללא הועיל, כבר נתאחר העת ואם כי הלעטנו לה כלכלה טובה ויקרה, יותר מכוחינו. אבל היא במדותי׳ היקרות חסה על ההוצאות, וגם אמרה יהי׳ החלב לאבי וכו׳ וכו׳.

בחדש — — — נדרשתי ליסע לעיר שרבאץ ונסעתי בעגלה זוחלת בדרך הישן ולא על הבאהן ואז הי׳ רוח גדול כבימי החורף והי׳ לה עגמ״נ מאוד עלי.

אז ראה חתני שלי״ט בעניי, וכי צר לו המקום לשבת בביתי. ע״כ הוסכם אצלו לקבל רבנות איזה עיר שתזדמן לו, מלסבול לחץ ומחסור, ל״ע.

לזאת שלח איש עתי לעיר זיימל שהיתה פנוי׳ מרב. האיש הזה האיץ בנו ליסע יחד במוקדם, וכן עשינו, בליל ו׳ עש״ק יתרו נסענו לשם וכחצות היום באנו שלם לשם — סרנו לבית העשיר ר׳ אלי׳ מתתי׳ חיות, כעצת היודעים בזה בשגם לא הי׳ אכסניא בעיר. למחרתו דרש בבהמ״ד חתני הרב נ״י דרוש נחמד כיד ד׳ הטו״ע ב״ה ונשא מאוד חן בעיניהם ונתרצו ע״פ הבטחתי שהוא ראוי להוראה וגם הראתי להם סמיכתו מהגאון מגאווארדאק [53] שי׳ עוד בהיותו בחור, אשר לא הראני כלל. ובלבי שחקתי על חלומותיהב, ואמרתי להם שיהיו בטוחים שבעוד איזה שנים הבעל״ט יתימרי בכבודו — ותיכף נתנו לו כתר רבנות בהוד והדר והובילוהו בחופת כבוד לבהמ״ד ושם הוסיף לדרוש ד״נ.

ואני בכיתי במרירות לבי על אשר עונותי גרמו לי שנאלץ הוא לקבל רבנות באביב ימיו מפני לחצי ודחק, שא״א לי להחזיקם אצלי, בהיותי שם ראיתי הבית המרחץ ובית הטבילה שהם מעבד לנהר ואצל הבית עלמין ונחרדתי, ואמרו לי שבאמת היו כבר תקלות ופחדים בעת הפשרת שלגים והמים גאה גאה ונצרך לשוב באניות קלות מבה״ט בלילות ועוד ועוד, לזאת ציויתי לו שראשית דבר רבנותו יראה לעשות בהמ״ר ובה״ט בחצר בהכנ״ס. וגם יראה לעשות ערובין להקיף את כל העיר כי הוא עונג שבת

53 רבי יחיאל מיכל עפשטיין, בעל ״ערוך השולחן״, נפטר תרס״ה.

וטובה לבני העיר, ולכה"פ לערב את חצר בהכנ"ס שא"א שלא להכשל בעת התפלה.

אך הוא לא הסכים לערב את כל העיר מפני טענת המשכנ"י [המשכנות יעקב] שלערב דרך הרבים אין צורת הפתח מועיל להתיר. אך חצר בהכנ"ס תקנו תיכף.

כשגם אמר שאף שהח"ס אמר שמצוה לערב את כל עיר, ל"א זה רק בעיירות גדולות שנמצאים רבים מחללי שבת, אבל בעיירות קטנות מוטב שלא לערב לבל תשתכח תורת הוצאות שבת מתינוקות.

אני שבתי לביתי והוא נשאר שם, ובשבת שקלים שאחריו דרש בדבר להשמיע על השקלים לבנין בהמר"ח, ואמר להם שכ"א יעזוב טליתו בבהמ"ד למשכון להביא נדבתו במוש"ק, ובדרשתו הפיק רצון עד שנאספו כארבע מאות רו"כ במזומנים להתחלת הבנין, ובזמן קרוב עלה בידו לבנותו עם בית הטבילה, בתי חומה לתלפיות, בחצר בהכנ"ס.

בשובי לביתי דרך לינקאווא טעה העגלון מלינקאווא ונסע לשמאל הדרך בשעה הששית בלילה עד שעה התשיעית. וכ"פ אמרתי לו שהוא תועה בדרך, ולא האמין לי עד שבאנו למקום צר בין יער לגדר, ולא עזבתו בשום אופן עד שילך לדרוש אנה אנחנו, וישב אחור ושאל בכפר הראשון והשיבוהו כי כשתי פרסאות תעינו וכי עלינו לשוב דרך ב' כפרים לדרך העולה פאניוועזה — והנה בכפר הראשון תפשו אותנו שומרי הכפרים וחשדונו על נסיעתינו בכפרים צדדיים ורצה לשלחינו ללינקאווי לפקיד החבל. אך לאשרינו נמצא יהודי א' בכפר ונקרא לנו, והכיר תיכף את העגלון, והעיד על ישרתו, ונסענו משם עד שובינו כעלות השחר לביתי, והקור הי' עצום מאוד — וב"ה לא הזיק לי ז'בר.

חתני הרב נ"י נשאר שם לרב לשמחתם. וקודם הפסח נסעה גם בתי עם בתם נכדתינו, יבדילנו ד' לאוי"ט עם כל הכבודה למז"ט והצלחה לעיר זוימעל.

דירתי הורווחה מעט בחדר של הזוג. אבל המקום צר לנו מאוד מפני מחלת בתי שהיתה מתנונה והולכת מיום ליום ל"ע. לבי הי' נמוג מראות — עד כי ביום ג' ג' תמוז, אשר עד כה היתה זכרון שמחת נשואין שלנו בשנת תרכ"א, נהפכה לנו אז לאבל ל"ע, כי נפטרה לעולמה, בשעה ששית

בבוקר בקשה לקרוא להרופא כי צר לה מאוד מכאבים פנימיים ל״ע, וכבר ראינו סימני גסיסה בחוטמה ר״ל ואני בראותי כי כוחותי׳ אפסו מהרתי להתפלל ביחידות בבוקר כוותיקין אחרי הייתי ניעור כל הלילה למשמר אצלה, בעמידתי סמוך למטתה מיראתי בכל רגע על פטירתה — אחר שבקשה לקרוא לרופא אמרה שעיניה כהות, שאלתי אותה אם היא רואה מה ולא השיבה. אמרתי פסוקי יחוד ד׳, ויהי נועם, ויצתה נשמתה בדברה, שבקה חיים טובים לנו ולכל ישראל בדרכי השי״ת ותוה״ק — את פטירתה כבר נרמז לי בחזיון הלילה ביום א׳ דסליחות תרל״ט — ככתוב שמה.

בו ביום בשובי מקבורתה לא יוסיף ד׳ לדאבה עוד, בא מחו׳ הרב ר״ז קוק נ״י לביתי עם מחברת ״חבש פאר״ לבנו חתני נ״י אשר הכין לדפוס. אך בעוה״ר עולל בעפר קרני ולא יכולתי לעיין בו ונסע לדרכו להדפיסו בווילנא.

מחו׳ הרב שי׳ לא סיפר לי מה שקרה בזיימל, כי בתי, הרבנית כלתו, חלתה אז חולי מסוכנה ר״ל בהקאת דם מגרונה, ל״ע. שנתקררה בבהמר״ח ל״ע, ואחר שנתודע לנו הסכמנו ליסע שנינו עמה לדובבעלן, ונקח את הילדים הצעירים רפא״ל וישרא״ל שליט״א והגדולים מרדכ״י ואברה״ם נ״י נשארו לשמור הבית.

הרבה עסקה ברפואות גם בדובבעלן ל״ע אולם נראתה אז כבריאת אולם וכפי תכונתה להיות צהלה ושמחה ובדברי חדודים ותבונה כטבעה מעודה.

היא חקרה מן הילדים לדעת שלום אסתר בתי הצעירה. אך הם שלי״ט לא גילו לה דבר וגם מהילד הצעיר לא הצילה גם רמז רמיזה משום דבר לתמהונינו.

אף כי רבות סבלנו ממחלת בתי הבתולה ונתדלדלנו מכלכלתה ורפואות ורופאים בכ״ז בני העיר לא שמו לבם להטיב מצבי ולעזרני בעת צר לי. תרמ״ט.

אחר חג הסוכות נסעה זוגתי תחי׳ לזיימל לבקר את בתינו הרבנית, וישבה שמה כחודש ימים, ובשובה נסעתי אני לשם ומאוד שבעתי עונג בראותי

כי בתי שבעה רצון מאוד ממצבה. היא אהבה את בעלה הרב שלי"ט אהבת איתן בלב ונפש. בני העיר אהבוה מאוד על יקרתה בכל מעלה, בתבונה בדעת רב, ואף כי בתם הנחמדה ונעימה משוש נפש כל בני העיר. לא יאומן אהבת בני העיר להרב וב"ב הי"ו, לא הסיחו דעת מלהשגיח על מחייתם שיהי' להם בשופי די והותר ושמחו הרבה מביאתי אשר נתכבדו מאוד מזה.

אך משרתת מרשעת היתה לה שגרמה לה צרות לרוב ועגמ"נ באין ערוך, וסוף דבר היתה בתי יגעה ועמלה בעצמה לכל דבר הבית כטיב אמה לאוי"ט, אשר כלכלת הבית היתה לה לקו עצהיו"ט, אך עמלה יותר מכוחותי' ולא השגיחה כלל על בריאותה — עד שפ"א אחרי עמל היום ואכלה ושתתה בתאות הלב ושתתה קאווא חמה וגם יין לאפיט, וישנה אחר הסעודה עמלה ויגיעה בכל בגדי' והנה קמה בשיעול חזק עם דם רב אשר פרצה מפי' ל"ע. נימוג לבי כמים — כן הי' בליל ה', ו' ובליל ש"ק. עד כי שלחנו ביום א' טע"ג לאמה לבא תיכף ואני שבתי הביתה — כן הלכו להם ימי חושך ואפלה מר"ח שבט עד אחר הפסח בין פחד — ותקוה לחיים עד לאחר הפסח נקראתי לבא לשם, ואני הייתי לבדי בכל ימי החורף עם ילדינו הקטנים הי"ו.

מיהרתי לנסוע ועוד מצאתי' כשבועיים בחיים סובלת שיעול חזק ומתמוגגת בחלי' ל"ע, יודעת כי קרב קיצה אך לא גלתה לנו — ובבוקר יום ג' י"ג אייר כעלות השחר אחרי התפללנו אני וחתני נ"י שמענו שיעולי', אך בקץ הלילה היתה שקטה מעט יותר מעד כה, והנה גברה השיעול ל"ע. ורצתה אמה להחם לה חלב מעט ואותי קראה לילך אלי', ורצתי תיכף לחדרה ושאלתי': מה הוא לה. ותספוק את כפה בלא שום דבר, כמתייאשת כי אין עוד להושיע. וכמתפלא על דבר — ויצתה נפשה — ושבקה חיים ארוכים וטובים להורי' ולבתה ולבעלה ולכל ישראל ורבנן אכי"ר.

ברוך הנותן ליעף כוח שנתן לי כח ועצמה לסבול הפורעניות מפטירת אחי ובנותי בזמן קצר, כאיש נדהם הייתי מבלי ידעתי מה אני ומה עמי, חפצי הבית היו כמו הפקר. אנכי לא חפצתי ליקח כמלוא נימא כי שלו הוא מדין התוה"ק, שהבעל יורש א"א ואף הוא לא רצה ליגע כחוט

השערה, כי מה לו ולרכושי, ולאשר לא יכולנו לסבול צערו לקחנוהו אצלינו עד חג השבועות, ביגון ואנחה נסענו כל הדרך לפאניוועזו עם הילדה הצעירה שלי״ט, אשר בכתה על אמה שנקטפה באביב ימיה, עוד חסרה לה ששה ימים עד מלאת לה שתים ועשרים שנה. כבושת השבים מן המלחמה כן בושתי לשוב לעירי מהפגעים רעים שפגעו בי עוונותי ל״ע, ושבנו בלילה.

כה חלפו עברו ל״ע איזה שנים בצרות צרורות ותלאות והרפתקאות ל״ע.

בר״ח אלול תרמ״ז, אחרי אשר כבר גירש הרב ר׳ יעקב נ״י בן אחי הרצ״י ז״ל את אשתו הראשונה בת נעות המרדות, שלא רצתה לילך לחופתה ולא טבלה וגם שנאה לכל ת״ח — ולמד בקאוונא כשנה — ושוב נשתדך עם בת גיסי הרב ר׳ דו״ב זצ״ל האגבד״ק פיאנטניצא — אמנם בניו אחי הכלה הלכו אתו בעקבה ורמיה, הם הבטיחוהו אלף רו״כ לנדוניא וכל ספריו לערבון, וגם ארוחה על שולחנו כל ימי חייו. והביאו רשימת כל הספרים שלו, ולבסוף להד״ם בבואי אצלו מצאתיו שוכב על ערש דוי ר״ל בבית החולים בלאמזא על מחלת הפאראליז, ל״ע. וראשית דבריו היו לי כי הדיר הנאת ספריו נדר עד״ר לשום דבר למען ימכרו ויהיו להדפסת ספריו כת״י, ומעולם לא הבטיח שום נדוניא, ומדוע לא ישא הרב ריי״ע נ״י בחנם את בתו — לבי הי׳ דוי מאוד ע״ז. אבל לא יכולתי להושיע כי מי יאמר לו להתיר הקשר, אשר גם הררי״ע וגם אביו ז״ל לא מצאו עוז בלבם לעשות כן. ובכן הוגבל מועד הנשואין לר״ח אלול, ואני עזבתי פיאנטניצא אחר צום החמישי (יהפך ה׳ לשו״ש) ונסעתי לווארשא עד הנשואין, שהיו בר״ח אלול ביום ו׳ עש״ק. אשר בו ביום הי׳ ליקוי חמה כללית כל היום, ירד מטר בלי הרף מבוקר עד הערב.

בנסעינו מווארשא, היינו בזעמבראווא העיר בבוקר יום ו׳ עש״ק, ובעת הליקוי התפללתי בבהמ״ד ובאמצע ברכת אמת ויציב נחשך מעט האור והולך ואפל, אך לא יכולתי לראות עצם הליקוי, כי הוכרחתי להתפלל תפלת שמ״ע עם הציבור, ומעודי עיני סגורות בתפלת י״ח ובגמר כבר כלה זמן הליקוי.

בערב חנוכה תרמ״ח בש״ק נסתלק כ׳ אחי הרב זצ״ל וטרם קבורתו נעשה כתב רבנות בעד בנו הרב ר׳ יעקב נ״י הממלא מקומו עד היום הזה, ב״ה

דור שלישי לרבנים בראגאלי, אבא מארי ואחי הרב ז"ל ויובדל לחיים ארוכים טו"מ בנו הרב ריי"ע נ"י, יברכהו ד' למלא שאלות לבבו ויופקד בזרע קיימא למלא מקומו כאבותיו לאויו"ש.

ביום ב' של חג העצרת, נסתלק גיסי אלוף נעורי הצדיק הג"מ ר' דו"ב זצ"ל, ונשאר בנו הרב ר' אלי' עקיבא נ"י [54], במקומו.

ביום ג' תמוז נפטרה בתי הבתולה היקרה אסתר פרידא לחיי עד. ביום ג' כ' אייר תרמ"ט ש"ח לכי"ש ולנו בתי הרבנית היקרה בכל מעלות ומדות בתבונה וביראת חטא, וגם בהשלמתה, לשה"ק היתה יודעת מאוד גם לשונות רוסית אשכנזית.

במשך שנות ראינו רעה מציתי כוס התרעלה ל"ע, למדי, ועוד לא הרך לבב בני פ"ז, עוד אין חולה מהם להטיב מצבי ורק הבטיחוני בתקוות שוא כי בקרוב ישיגו כסף רב מהממשלה יר"ה, עוד חודש עוד שלשה וחצי שנה.

תלאותי ומצוקותי נתפרסמו בכל גבולינו וכולם השתוממו על מנהג בני פ"ז עמי. כל רב מצויין ומגיד נכבד הוכיח להם עוותתם ע"פ. כן בא פ"א הגאון יד"נ הרב ר' אליעזר שמחה ראבינאוויץ [55] נ"י, שהי' אז אבד"ק לאמזא (וכעת הוא בקאלווריא), גם המוכיח הנודע לשם ולתהלה המגיד מקעלם זצ"ל [56] ועוד ועוד מלאו פיהם תוכחות על אשר לא ישלמו לי השכירות כהוגן.

בהיותי בדובבעלן שנת תרחם, והיו שם כעשרה רבנים נודעים לשם, רצו לכתוב כולם ביחד לראשי פאניוועז מכתב מלא מרורות על מעשיהם — ואוהבי עוז הגאון המנוח ר' שמואל מאהליווער זצ"ל [57] שהי' אבד"ק ביאליסטאק הבטיחני שבחזרתו מדובבעלן לביתו ישוב דרך פאניוועז ויאסף אסיפה להוכיחם, אך אח"ז הבהילוהו חו"צ לבא לווילנא לשבת נחמו.

54 רבי אליהו עקיבא רבינוביץ, רבה של פולטובה; בעל "ציון במשפט", נפטר תרע"ח.
55 מקודם רבה של סובאלק, נפטר תרע"א.
56 רבי משה יצחק דרשן, המגיד מקלם, נפטר, בלידא תרנ"ט.
57 ראש וראשון לחובבי ציון, נפטר תרנ"ח.

ברם זכורים לטוב שני צעירים לימים מפאניוועז מדלת העם, והם ר׳ יודא ליב קעסלער, ור׳ חנה בער קארסעקיסיק אשר התנדבו לעשות מעמד שבועי בעדי מלבד השכירות עד ששים רו״כ לחודש משך חמשה עשר חודש הביאו לי מדי חודש בחדשו ששים רו״כ.

ישלם ד׳ להם פעלם כגמולם הטוב בזה ובבא. יוסיף עליהם ימים על ימים טובה וברכה עה״ע כאשר הטיבו עמי והרחיבו גבולי והעמידו במרחב רגלי.

אז נעשה חדשות בפאניוועז. אחד מבני המיוחסים אשר לא הי׳ לו כל עסק נגמר בחוג משפחתו שילמוד אומנות השו״ב ופתוני בני משפחתו והגביר המנוח ר״ח ברודא בע״ד של האיש בראשם להתרצות לקבלו לשו״ב לאשר שבשבילו הלא יסכימו בני משפחתו עם עדת בהמ״ד הקטן לעשות מקור לשכירותי ואז כאשר יהי׳ לנו יהי׳ גם לו, אשר די לו והותר בשלשה רו״כ לשבוע.

אני כדרכי הלכתי בתומי, רמי׳ וערמה ל״י מעודי, ולכן האמנתי גם לדבריהם הכתב שנתנו לו השלישו אצלי לבלי למסור לו בטרם יהא מקור נאמן לשכירותו.

והאדם האדום הזה בערמתו ביקשני לתת לו הכתב להרבות עליו חתומים — ואז הי׳ אחר הפסח תר״מ אשר נקראתי אחר איזה ימים לזיימל. ובהיותי בביתי הייתי בצער ודאגה ל״ע אני לבדי עם ילדי הי״ו ולבי מלא דאגה ועצבון על מחלת בתי הרבנית, נשכח ממני כי לקח ממני את הכתב.

והנה אחר חג השבועות החל אותו האיש לעשות לעצמו ואף כי עוד לא השלים אומנות השו״ב דימה בנפשו כי מנוהו על כל השו״ב המומחים וזקנים שבעיר אשר לא הגיע לקרסולי תלמידיהם, ורק אחר כתיבת הכתב בא לביתי ויראני לי ולהרמ״י איש בריתו את סכינו וטרח שעה שלימה להעמידו שיהא כשר לשחוט בו, כולי האי ואולי[58], ולא בהידור כלל וכלל.

ובכ״ז הטריד לב קרוביו המיוחסים בחדר הקהל לקצוב לו שכירות

58 עפ״י חגיגה ד, ב.

ואחד מהם אמר שיוסיפו שכר שחיטת כל עוף עוד גרה אחת (קפ' א') ולא שאלו לא אותי ולא את טובי העיר, והוא בחזקה עמד בבית שחיטת העופות וגזל מכל המביא עוף לשחוט עוד קפ' באמרו כי כן קצבו לו בני העיר.

וישאלוני השו"ב אם בידיעתי הוא נוהג כן. וא"ל שאינני יודע כלל מזה וכן מנהלי העיר באו אלי לשאול אם ידעתי מזה, והשבתים כן, ושלחתי שני השמשים ר"ז ור"נ, שלא יעיז ליקח עד שיהי' הסכם כל האסיפה והסכמתי.

בשבת היתה אסיפה בבה"ח ושאלני הרב מטעה"מ ה' דוד זאקס נ"י אם בידיעתי, והשבתי כי זהו מטרת האסיפה שציויתי להאסף, אך לא נאספו כראוי והשיבני ר' משה צבי קיסין. כי בעצמי איבדתי זה במה שמסרתי לו הכתב כדת, ונשתוממתי כשעה חדא לשמוע דברים אלו שיצא מזכרוני כלל וכמתוך החלום נזכרתי לאט לאט כי באמת מסרתי לו הכתב על בקשתי להרבות חתומים וכי לא החזיר לי עוד. והרעשתי ע"ז הרבה על הערמימות שגנב לבי כזה והוא השיב לאחרים, כי מוכן לשבע שנמסר לו הכתב בחדר הקהל בפומבי אך השבתיו מי יוכל לגמור מינוי שו"ב בעיר בלעדי, וביותר העול אשר עשה להיות מוכסן העומד מאליו לכוף את בני העיר לתת לו קפ' בעד עוף, ואם כל בני העיר יסכימו ע"ז אין בלא הסכמתי כלום כבב"ב (ח א) וחו"מ ס' ל"א.

לכן בטרם נסעי לדובבעלן ציויתי לשני שמשי ב"ד לאמר לו שאסור לו ליקח מהיום, וכי גזל גמור הוא ואסע לדרכי בהצלחה — אולם קרוביו אמרו שבעת שאיני בעיר, הדומ"ץ הרמ"י נ"י ממלא מקומי, ובכן פעלו אצלו ליקח.

איך שיהי' לשוא צעקתי הוא נשתרש בחטא, קשה גזל הנאכל [59] וביחוד עשה עול להנשים העניות הסוחרות בחורף עם עופות שגזל מהם חצי רו"כ ויותר לכל שבוע מה שקרוביו הגבירים לא עזרו לו גם לחודש שלם.

היטב חרה לי ד"ז, אך לא יכולתי להושיע אם לא לצאת לריב עם בני

59 חולין פט, א.

משפחתו ועם בני בהמ"ד הקטן אשר החזיקו בו, ואמרתי מוטב יכנס החץ בי — וגדול השלום.

עברה שנת תרמ"ט עבר קציר כלה קיץ ואנחנו לא נושענו.

**תר"ן.**

עד בא שנת תר"ן, אז יצא הג"מ ר' יוסף שלופפער נ"י מוועקשנא, לסלאנים, ויהי בהיות המ"מ מקעלם המנוח ר' משה יצחק ז"ל בפאניוועז ואח"ז בוועקשנא הציע לפניהם לקבלני ואני כמעט נתרצתי להם — ובחוה"מ פסח הביאו לי כתב רבנות לעשרים רו"כ לשבוע, לבד מעון. ולא קבלתיו, באמרי אף כי בעצם הענין אינני חוזר מהבטחתי. אך לאשר עתה עת חליפות חכירות הבשר וחדשות נעשו בכל המדינה, ולכן גם בפ"ז הסכימו שאקבל על שמי את החכירה וממנה יהיו לי מוצא לשכירות כ"ה רו"כ לשבוע או מאה רו"כ לחודש אם יעלה החכירה כראוי, ולכן אם ירצו עדת וועקשנא לחכות איך יפול דבר החכירה בפ"ז, כי אם לא ישאר בידי, אז אקבל עלי הרבנות מוועקשנא, ולאשר הוא דבר זר לצאת מעיר גדולה לקטנה ע"כ לא אוכל להבטיחם ביחוד, פן אנחם ע"ז, ולכן אם יתרצו בתנאי הזה הנני, ולא — לא — ולכן לא קבלתיו, ויהי לפלא בעיני האיש.

בין כך ראו בני פ"ז כי באמת גמרתי לצאת מפאניוועז, ע"כ החליטו הממני להשאר אצלם על הבטחתם מאה רו"כ לחודש בשם כל העדה. עשו כתב ערבות כל העדה ואסע לקאוונא לחכור החכירה ונשאר על שמי והושכר בפ"ז בריוח סך אלף ושני מאות רו"כ לשנה — רמצ"ק א' שכל ההוספה היא רק בעדי, אך ל"י אם באמת אם בערמה, ולבסוף לא היו לי רק ס"ח רו"כ לחודש — כן גנבו שנית את לבבי, ובכן נ"ח לי מהבטחתם.

מקאוונא סרתי לראגלי לראות ש' בן אחי הרר"ע נ"י האבד"ק שם וביחוד לאשר נקראתי ע"י הטע"ג מהרב ומהגר"מ שלי"ט לתוך בין החוכר הישן ובני העיר בדבר החכירה. שמה הגיעו טע"ג מהרב דע"ח כי וועקשנא כבר קיבלו רב.

בשובי לביתי דרך ראדווילישאק ולנתי שמה, שחרוני בני העיר ע"ד

הרב ר' יצחק הלוי הורוויץ נ"י האב"ד שלהם, כי י"ל טו"ת עליו וכו' וכו', ובכן רוצים לקבל דיין. ומאז החלה תקופת הרדיפות על הרב הזה ואני הייתי הראש וראשון לתבוע עלבונו, וכמה שנים הוא נרדף ונעשק מפועלי און ע"י רשע כסל, אשר הביא לו סורר ומורה, ואני יצאתי בראשונה לאסרו, ושוב נמנו עד ט"ו רבנים ישלם ד' לעושי רעה כרעתו, לבני קורח ועדתו — ואנחנו נקיים.

בירח תמוז נסעתי לחו"ל להתרפאות בק"ב. על מיחוש החזה ר"ל. וקראתי למלוני את הד"ר יאפו וד"ר ליכטענהיים ושאלוני אם קרה לי מקרה דם מפי. והשבתי להם זה כ"ב שנה (כמבואר למעלה ש' תרכ"ח) ואמרו כי היטב היטב ריפאוני אז (זייער גוט געהיילט) ואמרו איזה פעמים "גוט געהיילט". כמתפלאים ע"ז — ויעצוני לנסוע לעמס[60], ורק אמרו שלפה"נ אני רב ואין לי מעות, ע"כ טוב גם זאלצברג.

למחרתו בבוקר עזבתי ק"ב בשעה השביעית. ונסעתי כל היום עד שעה שביעית לערב באתי פוזנא, חיכיתי כל הלילה על בית הנתיבות עד בוקר שעה הרביעית וסרתי לאכסניא בברעסלא, ואחר חצות היום נסעתי לז"ב כ"ז שעות וחצי.

שמה נודעתי כי א"א לאכול בז"ב (בשום אכסניא) כי כולם אוכלים אצל השוחט, והוא ככל האשכנזים שמה אשר היהדות הולכת וכבה — אך בע"ש נזדמן לי שו"ב מלעכעוויץ, וקנינו תרנגולת והי' לנו ליום הש"ק ב' מנחם אב, פ' מטו"מ, אך קרה שאלה בדבר המליחה, לכן לא אכלתי ממנה עוד ואכלתי מאכלי חלב, כפי האפשרי.

קניתי לי כלי בישול וטבלתים, ברכתי שהחיינו וברכת הטבילה — בש"ק התפללתי לעצמי כבכל משך שבתי שמה, אך אח"ז הלכתי לבית התפלה שלהם אשר בכל השבוע בקושי יאסף להם עשרה ובשבת היא מלאה מפה לפה, והאשכנזים הוכיחוני איך לא ילכו הליטאים להתפלל ולשמוע קדיש וקדושה ונענתי להם, איך הגאליציאנים לא הלכו שמה בשום אופן אף כי אכלו משחיטת השו"ב ומאכל פגולו — — —

בש"ק הי' הבית מלאה מפא"פ ולא חפצתי לכנס בו ועמדתי בפתח

60 מקום לרפואה בצפון גרמניה, על יד הנובר.

לשמוע קו"ק וברכות וקה"ת. בעת ההפטרה קרא השוחט בתרגום אשכנזי, ובאמרו באשכנזית הפסוק מה מצאו אבותיכם בי עול כי רחקו מעלי, פרצה ברעש גדול זרם דמעות מעיני עד כי כנחל מקור דמעה הי' ולא יכולתי להתאפק בשום אופן, וכהמר על היחיד בכיתי במרירות לבי ונפשי מן התוכחה הנמרצה הזאת בראותי פום ממלל רברבן, אותו הפה המלוכלך המחלל שבת בפרהסיא הוא המוכיח מה מצאו בי עול, ועיני כל רואות בבוא עשיריות אחב"י ובנוי"ש להתפלל אז בשבת ומטותיהם בידיהם, וא' מהם בא באמצע קה"ת ויעמוד בחוץ סמוך אלי ויקטוף עלים מהאילנות שבחצר ויריח, ובכל העת עד אחר קדושת מוסף ל"א דבר רק עמד דומם, ואח"ז חזר לביתו עם מקל בידו.

ואמרר בבכי ובאנחות ויללות עד שהוכרחתי לילך הלאה בחצר ובשובי כבר אמרו אשרי.

נלאיתי נשוא שבתי שמה באין לי מה לאכול, והסכמתי לנסוע לגאליציא למקום הרפואה ומי מעיינות שצאוניץ אשר גם סגולתם כבעמס וז"ב.

ביום ב' לעת ערב עזבתי ז"ב ואשוב לברעסלא ללון שם באכסניא אשר הייתי שם בראשונה, ברדתי מעגלת מסה"ב נתתי חפצי לנער אחד להביאם לבית הנתיבות, אחרי הושוותי עמו בעד פעלו, ואח"ז מצאוהו הסבלים המיוחדים עם כותנותיהם הירוקות כנהוג ויצעקו עליו עד שהלך לו, ואני הייתי נאלץ לתת להם. וחפשתי אחר הנער ולא מצאתיו למגינת לבי מאוד, ובכל עת זכרי ידאב לבי על אשר עמל בעדי בחנם ואולי הי' חילול השם קצת מזה. אך ד' יודע כי חפשתיו ולא מצאתיו, ואיני זוכר אם הי' עברי או לא.

בהיותי שמה הלכתי להתפלל בבהכנ"ס הגדולה וראיתי מנין מצומצם. ותפילין שלהם בין העינים כפשוטו, אך לא הגדתי להם דבר מיראתי במדינה אחרת ומי מכיר אותם — ראיתי נגד מלוני שלד של מוכר ספרים הלכתי אליו אבל לא מצאתי כלום, זולת ספרים פשוטים כההלצה הנודעת כי מלאה הארץ חמ"ס [61].

61 הלצה: חמ"ס, ראשי תיבות: חומשים, מחזורים, סידורים.

נודע לי שמה השמש מבהכנ"ס והביאני לביתו והוא גר שם כשלשים שנה, וסיפר לי את כל לבבו, ובתוך הדברים שאלני על הגאון דקאוונא מהריא"ש ז"ל כי להשערתו הוא נוטה לדור החדש לאשר שלוחיו באים לבערסלא לגבות נדבות כו' כו', ונתפלאתי מאוד מזה.

אחר חצות היום שמתי דרכי לגאליציא, עברתי פרוסיא, שלעזיא, עד מיסלאוויץ ובאתי לגבול אוסטריא. שמה הראתי חפצי לאנשי הגבול ופסלו את ייני הכשר שהי' לי מקיניגסבערג, עברתי דרך קראקא ולנתי בטארנאוו, לאשר יגעתי מאוד מנסיעתי, בדרכי שמעתי מהנפלאות שהפליאו רופאי קראקא בהוציאם ילד דרך דופן מאשה עולת ימים והיא בריאה ושלימה וגם תוכל להוליד עוד, והי' מפורסם זה אז בכה"ע (ועי' בפה"מ להרמב"ם פ"ח ו'בכורות).

למחרתו נסעתי דרך שטרויס, סאנדעץ חדש וישן עד שלנתי שנית במלון לענץ ובבוקר יום ה' התפללתי בעיר קטנה קראסצינקע, וכחצות היום באתי שלם לשצאוניץ — אכסניא לא נמצא שם, ועזבתי חפצי אצל איש א' מעיר קרשנאב (סמוך לגבול רוסיא) אשר נסענו יחד ממסה"ב.

ואני הלכתי לתור לי אכסניא. ובדרך פלא נודע לי מאיש ליטאי הנקרא בכינויו "קב ונקי" וידעתי כי הוא שם משפחה בהוראדנא, הלכתי אליו וכן הדבר, דרשתי ממנו על אנשי ליטא בכלל, ועל חמותי בפרט שידעתי שהיא שמה, ולאט לאט נודע לי ממנה מקום מגורה, והלכתי להתראות עמה, ולאשר לא רציתי שתראני בפתע פתאום, כדחז"ל, חיכיתי להודיע לה. ויזדמנו לי שני אנשים מאספים נדבות, ואתן להם נדבתי, וגם בעד טרחתם אשר אבקשם, למסור לה מכתב קטן אשר כתבתיו בעט עופרת וסגרתיו במעטפה — ואחרי איזו רגעים אחדים עליתי למעונה ברשותה — והזהרתי' לבל יוודע מי אני ומה אני לה. וגם ל"ה קונ' לא תגיד. כי מה לי ולכבוד בהיותי בארץ נכר'.

ומאז יצאתי מארץ מולדתי שמתי לי לקו ד' חז"ל הק' לשארית נחלתו למי שמשים עצמו כשירים[62], לא הקפדתי על שום דבר בעולם לא נחלתי שום כבוד והייתי בעיני כשירים.

62 עפ"י שבת יב, א.

היא עזרה לי להשיג אכסניא אצל השו"ב — שמה התענגתי מאוד מהנהגתי דבר לא הי' לי עם שום אדם, תפלתי היתה ביחידות מפני איחור זמנם, הן בבוקר והן בערב אשר יתפללו מנחה כמעט בצה"כ עם ערבית ביחד, היפוך מבני אשכנז שמקדימים ערבית למנחה מבעו"י גדול. אמנם המכשול הגדול בזה הוא בע"ש שמאחרין מאוד להדליק נרות כמעט קרוב ללילה.

בע"ש פ' דברים, התפללתי בבית א' המיוחד להם עם אחד היהודים הטובים שבא לשם מאונגריא, מחבר ס' קב חן, ראיתיו מתפלל בשני זוגות תפלין ביחד אך שניהם לא היו על מקומם — הלכתי אליו באכסניא שלו אולי יצוייר לערב כל שצאוניץ, כי לדעתי הוא דבר נקל, ודבריו יהיו נשמעים להסרים למשמעתו, אך השיבני עורבא פרח — בעת קבלת שבת הי' מעוטף בטלית, ויותר לא ראיתיו כי חדל מלהתפלל עוד שם לאשר ביזוהו הרבה והבטיחוהו להכותו כשיבא שם.

בני ליטא היו מעטים, זולת אחד מבריסק ובחור א' מאמדור אשר למד בליטא ובקאוונא וחי חיי צער ל"ע. ואז עזרתיו כפי יכולתי ודברתי על לב המאספים לתת גם לו, אך מעט פעלתי, כי שנאתם לבני ליטא עצומה מאד.

אחרי איזה שבועות באו שני יהודים מאונגריא לאותו הרבי הנזכר למען יקלל את הכומר שבעירם שהוא מציק להם, ונתרצה להם בעד סך חמשים זהובים ונתנו לו חמשה עשר תיכף — וכ"כ הי' גדול בעיניהם עד שהי' ביתו מלא אנשים ונשים מפה לפה תמיד ואסף ממון רב. אך לא הלך מביתו ע"פ חוצות.

וסיפרו שהי' מראה לאיש תמונת אשתו ולאשה תמונת בעלה — ומנגדיו אמרו עליו שהוא מכשף וממזר, וכי תולדתו מקיוב וכי גירש שתי נשים ברוסיא וברח משם.

מתחלה הבטיח להבחור מאמדור להטיב עמו אך לא מיהר לקיים דבריו — אחרי נסיעת שני האנשים הנזכרים נתוודע להבחור מהמאורע שלהם, כי האשה אשר הוא התאכסן אצלה הי' קרוב לאחד מהם, והאיש סיפר לקרובתו מזה במעמד אותו הבחור — ע"כ עלה ע"ד הבחור להתרות בו בהרבי הנזכר באם לא יעזור לו על הוצאותיו יגלה סודותיו — ושאלי עצתי בזה, ואמרתי לו חלילה לא יעשה כן, רק יכתוב לו בדרך בקשה, וכי

איש כמוהו ראוי לו לשמור נדרו שהבטיח לו לעזור לו, אך הוא נער ולא שמע לדברי רק לרצונו, וכתב לו מכתב ע"י הפאסט כי יגלה לשרי הממשלה שמה, אבל גם אותו הצדיק, לא טמן ידו בצלחת, ע"י עושי רצונו הכו בלשון את הבחור האמדורי כי הוא מקבץ נדבות ויחפשוהו השוטרים ומצאוהו בשוק נגד ביתי ויושיבוהו בכלא. הוא אץ לכתוב לי לבקש עליו והלכתי למנהלי העדה ונכבדי' שם, אך בטרם הלכו הם להקאמיסאר כבר נשלח לעיר קראסצינקע לשבת בבית המשמר הפאליציאיי. אך לפה"נ לא השיב הבחור ידו מלנקום, כי גם לאותו הצדיק נשלח התראה נחיצה אשר בעוד מעל"ע לא ימצא על אדמת שצאוניץ.

ואני נסעתי לקראסצינקע לדעת מה נעשה בו ומה עלי לעשות וסיפר לי שכבר יצא לאור משפטו. אך הוא אינו רוצה לצאת עד ישיבו לו כל תעודותיו וגם יתנו לו כו"ח שלא מצאו בו שמץ דבר.

בשבת פ' עקב קרה מקרה בלתי טהור, שבני המנינים הלשינו זא"ז שלא עשו ברשות, והנה פתאום באמצע קה"ת בא שוטר הממשלה ויברחו כולם לחוץ וגם אני ברחתי עמהם בחשבי אולי ח"ו נפלה דליקה בסמוך לשם, ובהוודעי מה כל החרדה שבתי לבית התפלה אבל מצאתיה ריק, והשוטר לקח הס"ת ונשאה להפוליציאיי, ואני הרעשתי על עצלותם ושטותם להניח להשוטר ליקח הס"ת מה שהוא שלא כחק הממשלה, והטרחתי עליהם לתבוע עלבון הס"ת, וכן עשו וכתבו ללבוב קובלנא ע"י הטע"ג יותר ממאה תיבות, ובזמן קצר (כמדומני באותה שבוע) באה פקודה להדחותו להשוטר ממשמרתו ובשבת הבאה התפללו ברשיון.

אז אמרתי להם שמן הדין הם צריכים לקרות פ' עקב מחדש מאחר שלא קראו בזמנו וצריכים לקרות שתי הפרשיות בשבת ראה, ואני את נפשי הצלתי שכבר שמעתי קה"ת פ' עקב במנין אחר, אך לא שמעו אלי — ובשובי לביתי דרך צאנז חדש הייתי בבית הרב ר' אהרן הלברשטאם בהגאון ר' חיים ה"ש זצ"ל הגאבד"ק שם, וספרתי לו ד"ז כי לא שמעו אלי, ואמר גם הוא כי מאחר שבעיר הזאת קראו ציבור אחר אותה פרשה א"צ לקרות אח"כ שתי פרשיות — וברוכא היא, מה לציבור זה מה שקראו בציבור אחר, הרי אותו הציבור לא שמעו קה"ת מפ' עקב, ולא נשמע כלל בפוסקים חילוק זה, בשובי לביתי עמדתי בדרכי בקראסצינקע לדרוש על

הבחור והייתי אצלו ונתנו לי אדרעס לזקינו באמדור, אך נאבד לי בדרך.

בטרם נסעתי לביתי הודעתי במכתב גלוי לידידי הר״ר מנחם מאהלער נ״י מצאנז חדש, אשר כבר לפני שנה הי׳ לנו חליפות מכתבים בדבר כת״י הגהותיו על ס׳ חסידים ששלח לי והחזרתי לו, והודעתיו כי ישבתי בשצאוניץ וכי אני שב לביתי ואם ירצה להתראות אתי יקדימני על בית הנתיבות של עיר צאנז וברדתי מן עגלת הקיטור אצל התחנה ראיתי איש ששואל איה הרב מפאניוועז, והשבתיו בלחש אני אראהו אנה הוא, והלכתי על בית הנתיבות וכאשר הפצירני אמרתי לו שאני הוא וישמח הרבה מאוד אך הצטער הרבה על שלא הודעתיו כל משך שבתי בשצאוניץ כי אז ברגליו הי׳ בא אלי, ואמרתי לו שלשצאוניץ באתי להנפש מעמלי, וטרדות וכיו״ב גם בביתי לא חסר לי. בשמחה רבה קדמו פני הוא ובנו והביאוני לביתו והי׳ אז קרוב לתפלת המנחה והתפללתי לעצמי, ואז הראני מה שבדעתו להדפיס צוואת של הרי״ח עם הגהותיו ובקשני הסכמתי ונרצתי לו וכבר נדפסה ב״ה, ושוב הלכנו לבית הרב הגאב״ד שם ר׳ אהרן הלברשטאם בן הגאון החסיד ר׳ חיים סאנדזער ז״ל הנודע לשם, והבית היה מלא אנשים מפה לפה, אינני זוכר עתה המשא ומתן שהי׳ לנו אז, אך בבא זמן תפלת ערבית התפללתי עמהם ונפרדתי מהם, ולאשר גם הרמ״א שי׳ הי׳ דר במקום צר לא נתרצתי לו להכביד עליו ללון אצלו ונפרדתי ממנו ומבנו כחצות הלילה.

ביום ה׳ בבוקר בטרם עלות השמש התפללתי בעגלת הקיטור לעצמי בטרם באתי לקראקא ובבואי לבית הנתיבות לא הי׳ לי אנה להנפש — עזבתי חפצי ביד אחד ממכירי מעיר ציבין (העומדת סמוך לגבול רוסיא) שנסענו יחד משצאוניץ והלכתי בעיר לתור ולמצוא אחד ממכירי שלמד בפאניוועז זה רבות בשנים, האברך הר״ר משה חיים ראצקער נ״י, ומגיע ממנו שנים עשר רו״כ לחתני הרב נ״י, ולי ארבעה רו״כ — ולא הי׳ לי שהות להתמהמה בעיר רק איזה שעות כי אז ילך המסע עד הגבול.

אני מתפלא על עצמי איך הצליחה הדרך לפני למצאהו בעיר הגדולה הזאת בזמן קרוב. מתחילה הלכתי לאיזה בהמ״ד לשמוע ברכו קו״ק וכו׳, ואח״ז חזרתי לחפשהו, ואמצא מגורו בדיוק, וכתבתי פתקא אליו, כי אני רוצה להתראות אתו, ולביתו לא ארצה לכנס מפני דחז״ל הנכנס לב״ח

פתאום כו' ויצא תו"מ, והבטיחני לבא אל הוואגזאל לשוחח עמי, ואשוב לבית הנתיבות — ובטרם נסעתי והנה הוא בא עיף ויגע מהליכתו, ושאלתיו על מצבו, והשיבני כי עוד לא מצא טובה כאשר היתה תקותו וכו' וכו', ועל תשובתו זאת שתקתי ולא הזכרתי לו מאומה מדבר החוב לבל אעבור ח"ו בלאו דלא תהי' לו כנושה.

בעוד איזה שעות הייתי בעיר האחרונה מאוסטריא עיר קטנה שמה "ציבין" שמה נתייעצתי בדבר שילוח כ"ק על הבאהן ויעצוני לשלחם לאחד ממכירי בווארשא ולכתוב ע"ז כי הם ספרים ואשלחם להרי"צ סובאלסקי נ"י, ובלב נמוג נפרדתי מכ"ק, עיני ולבי ורכושי.

בבואי על הוואגזאל ליסע לרוסיא, לעת ערב הכרתי אחד מילידי פאניוועז, מכירי ויודעי האברך ר' מענדל קיסין, בן יד"נ הרב הגביר רבצ"ק מלאדז נ"י, וקראתיו בשמו, ויפן כה וכה מי הוא האיש המכירו כ"כ והוא לא הכירני מאומה ונעתרתי לאמר לו מי אני, אבל בתנאי שלא יקראני רבי, ומאז לא זזה ידו מתוך ידי ולאשר בלילה לא ילך עגלת הקיטור מחלקה השלישית שילם בעד הבילעט שלי העודף מהשני על השלישי למען אסע עמו יחד, ובבוקר שעה שישית באתי לווארשא, לא אביתי לשבות בקראקא מפני שביום השבת הזה הי' לי יא"צ של אמי מורתי זצ"ל.

בווארשא הודעתי לריצ"ס משילוח כ"ק על שמו וכי ישתדל לקחתם מיד המבקר בביתו מצאתי את הכת"י של הגאון בעל שדי חמד מכללי הא' והגהתי בו כמה דברים, אשר לא אזכרם עתה מה, וכמה —

אז מסרתי לו קונטרס חבש פאר להדפיסו, אחרי אשר כבר הי' לנו הכרות מאז הדפסתי על ידו קונטרס "זכר מקדש", ובהיותי בדובבעלן בקיץ תרמ"ט עם חתני וב"א הרב דראגלי נ"י בחדר אחד חברתיו וסדרתיו ושלחתיו להדפסה, והם לא ידעו מאומה מזה.

**תרנ"א.**

בערב סוכות תרנ"א הגיעוני על הפאסט כל חיבוריי שנשלחו על שמו, זולת ספרים נדפסים שאגדתי עמהם לא שבו לי — הוצאות כתב לי הרי"ס

שעלו לו עד חמשים רו"כ והשיבותים תיכף, וכל בתי נפשי מלאו אורה ושמחה מחמדת נפשי אשר זכיתי לראותם ב"ה.

**תרנ"ב.**

בקיץ תרנ"ב ישבתי חמשה שבועות בכפר ווייסווילץ אצל ר' אברהם אשעראוויץ נ"י חותנו של ש"ב ר' שלמה רעכעלאוויץ נ"י בן אחות אמי פרידא תחי' לקחתי אתי הש"ס הקטן ד' וואַרשא עם הס' מנחת חינוך, והחילותי לכתוב חיבורי "חשבונות של מצוה", תלי"ת נתחדשו לי אז חדושים יקרים וחקירות יקרות ונפלאות.

לבי ידאב מאוד על אבדן השנים הרבות שעלו לי בתוהו ובוהו מאז השגתי ספר הנחמד הזה בשובי מחו"ל בשלהי קיץ תרל"ב, אשר קניתיו אז בוואַרשא ולוא הי' לי דעת לכתוב מאז בסגנונו כי אז הי' לי חיבור כפלים ממנו עם בקיאות יותר ב"ה, אך עונותי גרמו לי ל"ע, שלא זכיתי לזה.

בשובי מוויסווילץ לביתי הי' יום חם מאוד ונראו עבים ברקיע להמטיר מטר, ולכן חזקו דברי על העגלון להאיץ בסוסים ליסע במהירות פן ידבקונו הגשם, וברגע פסעתי על מעלות הבית ברגע זו פרץ גשם רב ומטרות עוז בכל תוקף עד כי הי' לנס ופלא, והי' דומה שהעננים עכבו גשמיהם מפני.

**תרנ"ג.**

בירח מ"ח תרנ"ג נדרשתי מב"א הרב ר' אלי' עקיבא נ"י שהי' רב בפיאַנטניצא וקיבל כת"ר מעיר קנישין, וכבר יצא לדור שם עם ב"ב, והנה קם עליו הרב ר' חיים הערץ מביאליסטאק להצר לו ולרודפו למען יושיב שמה את חתנו לרב, ויסת את אחד התקיפים בקנישין, הוא הנודע ליב גראבמאן והוא הכהו בלשון אצל שר המחוז בביאליסטוק ושלח לו פקודתו כי לא יהי' בקנישין, וישב כמה שבועות בביאליסטאק ולזאת בקשני ב"א הרר"א נ"י לבא לקנישין עם דוד זוגתו הוא יד"נ הג"ר זרח דישקין נ"י מאחה"נ דהוראדנא לדבר משפטים עם אנשי קנישין, שיענו אותו לד"ת, וכל מה שיצא מב"ד יקיים וע"ז ערב הגביר ר"א נימצאוויץ

להשליש ועקסלין על סך עשרת אלפים רו"כ לבטחון מצד ב"א הרב נ"י — נסעתי תיכף להוראדנא וסרתי לבית מח' הרז"ד נ"י ובלילה נסענו עד ביאליסטאק ובמוצש"ק נסענו לקנישין, וגם חותן ב"א הרב הגביר ר' אלי' ראזענבערג מווארשא נלוה אלינו.

שמה אספנו את פני העיר בבית אלמנת הרב ר' יחזקאל חפץ ז"ל, ושלחנו שלשה עגלות אחרי שלשה רבנים הסמוכים, אמנם כולם לא באו, אמנם התנצלו במכתביהם מדוע לא יעשו רצונינו, אולם הרב ר' שמעון בער מטיקטין גם מכתב לא כתב ברוחב לבבו וגאונותו — והיטב חרה לי עליו — ובכן ישבנו שמה שלשה ימים ללא הועיל.

בן אחותי הרב נ"י הי' לאל ידו לקבול על שר המחוז אצל שר הפלך מדוע גזר עליו בלא פקודה וחוק לשבת בביאליסטאק, אך הגאון דביאליסטאק מנע אותו מזה, ואז נתבקש מחובבי ציון שבביאליסטאק לדרוש לחפצם וידרוש דרוש נחמד כידו הטובה עליו ב"ה בהמ"ד הגבוה שברחוב וואסילקאוו והפיק רצון השומעים באופן מאוד נעלה.

וימן ד' איש נכבד מפאלטאווא אשר גם הוא מחו"צ בעדתו, ובהיותו אצל הגאבד"ק ביאליסטאק העיר הרב אותו שיקבלוהו לרב לעדת אשכנזים שמה ונגמר הדבר בכי טוב, והגרש"מ זצ"ל הלוה לו שלשים רו"כ להוצאותיו.

בשבתי בביאליסטאק נחלתי כבוד וחיבה יתירה מהגאון אב"ד ז"ל אשר כבר הכירני מדובבעלן לפני איזה שנים, ובשבת התפללתי בביתו, וצווה לקרות לי שלישי, במקומו והוא לא עלה לתורה כלל או, והיטב חרה לי ע"ז, והי' בדעתי להשיב להשואל אותי על שמי, בשם שמואל בהרב ר' יהודה ליב אך נסוגתי אחור מזה — והפצירני לכבדהו לאכול שבת אצלו, ובקושי נתרצתי לו לערב מפני שנפסל אז העירוב וכבד עלי לילך ביום בלי בתי עינים ל"ע — בשגם יהא נגד כבוד דו"ז ר' חיים חזן נ"י שיהא נראה כאילו איני רוצה להיות אצלו, ונתן צדק לדברי.

ליל ו' עש"ק וירא, עזבתי ביאליסטאק ונסעתי לווארשא בשמעי כי הגאון נציב"ב זצ"ל דר בווארשא, והוא אוהבי וידידי באה"ר מאוד, אף כי לא ראיתיו מימי.

בבואי בבוקר יום ו' אחר נסיעת כל הלילה התפללתי לעצמי ואוכל

פת שחרית. הפצרתי בחותני לקבל פני הגאון הצדיק ז״ל; ומצאנו הרופא רוטענבערג אצלו עם ר״ש קאסאווסקי נ״י, ובדברו עם הרופא פנה אלינו, ויאמר לו חותני כי אני אורח ונתן לי שלום, וחזר לדבר עם הרופא אודות עצמו כי כבר חלה חולי רגליו ל״ע, ושוב נגש אליו רש״ק הנזכר ויאמר לו כי אני חתן ר׳ ליב חזן, אז נזכר מי אני, ואמר בקול רם, א״כ הוא הרב מפאניווז, א״כ הוא הרב ר׳ אלי׳ דוד, והשיבוהו כן הדבר, ויקם בהחפזה וברעדה מלא קומתו ויברך בקול רם בשם ומלכות ״ברכת שהחיינו״, ועמד על רגליו, ואני לא ישבתי בלא רשותו, ואז הוכיחה אותו אשתו הרבנית תחי׳ למה יעמוד על רגליו והוא כבד לו מפני חוליו ל״ע, השיבה בקפידא מעט הלא תראה כי הוא עומד ואיך אשב אנכי, בקשתיו רשות לישב וישבנו כולנו.

כל השומעים יצא לבם כמה בערה בלבו אהבת התורה ולומדי׳ לברך עלי שהחיינו בשם ומלכות, ואני הוספתי לאמר להם שע״פ הדין אין לברך שהחיינו על האיש החביב עליו כשלא ראהו מעולם כמש״כ בת׳ הרשב״א ובש״ע או״ח ר״ס ר״כ. אלא שטעמו שאין השמחה שלימה כשלא הכירו פא״פ, אבל הצדיק התמים הזה ידע בנפשו כמה גדלה שמחת לבו על ראותו אותי והיא ששון נפשו בשלימות ע״כ שפיר יכול לברך — כמה נפיש חילי׳ דאילנא[63].

בכל משך שבתי בווארשא כשבועים לא מנעתי מלבקרו בכל יום והייתי מענגו במדברותי. העירותיו כמה דברים בביאורו על התורה שהיה מגיהו אז להדפיסו מחדש. הראני כל בית נכאת כתבי קדשו על הספרי ועל הש״ס ותשובותיו.

פ״א מצאתיו עוסק בביאורו פ׳ ויקרא שמבאר שמה שד׳ מיני מנחות נגד ד׳ מרות שיש באדם, ובדברו לפני החל לבכות כי אין בו מדה טובה כו׳ כו׳, כמדת צדיק תמים באחרית הימים, אך אמרתי לו תיכף שבכת״ר ישנם ארבע מרות אבל בשמות אחרים א. מרא דחיטי. ב. מרא דעובדא.

63 בבא בתרא עג, ב.

ג. מרא דשמעתא ודתלמודא. ד. כשיזכה לעלות לאה"ק יהי' גם מרא דארעא דישראל, ויפג לבו על ההלצה המחודדת הזאת וישמח מאוד ע"ז, וכן הייתי מבדחו תמיד בשבתי אצלו, בכל פעם שהייתי אצלו מצאתיו יושב והוגה וגם פ"א לא מצאתיו בטל, וכשבא מי לפניו הי' מתאונן על יסוריו ל"ע, עד שהי' הולך מלפניו, והי' אומר שכשלומד אינו מרגיש יסוריו, וגם אני חפצתי לילך ממנו, וא"ל ח"ו, הוא מתענג מאוד בשבתי אצלו — מאוד הי' צר לי בהפרדי ממנו, וכדברי רבינו הקדוש לרפב"י בחולין (ז, א) וירושלמי שביעית, אך כבר התמהמהתי יותר מחודש וגם צר לי המקום אצל חותני ושבתי לביתי.

בשובי הוגד לי, כי מאספים בעיר נדבות בעדי לקנות או לתפור בגד אדרת שער ממאה רו"כ והוא בסוד סודות ואחקור ע"ז והנה אמת נכון הדבר ואשלח אחרי הנכבד היקר ר"ז ראבינאוויץ שהוא הי' המאסף וכבר היו בידו ששים רו"כ, ואמרתי לו שהנני נודר ע"ד רבים מהכסף המאוסף וחלילה לי לקבל נדבות, ואם ירצו לסלק לי המגיע לי חובותי מהם מה טוב, אבל נדבות אין רצוני בשום אופן וציויתיו להשיבם לבעליהם.

בל"ג בעומר באו שני נכבדי עיר מיר וכת"ר בידיהם בהסכם כל הקהל, איש לא נעדר, לקבלני לרב. ולאשר סבלתי שנים רבות ממחסור השכירות וכל הבטחותיהם מאפע, ומשנים רבות חייבים לי הרבה מאות רו"כ וחובותי רבו והעיקר כי פאניווע תגדל משנה לשנה בעשרה ותתחרה בכל החדשות כאחת הכרכים עם כל מיני מדות הדור החדש, ומה אעשה לבניי הילדים אשר חנני ד' ית"ש, ע"כ הסכמתי לקבל רבנות עיר מיר אשר ישיבה גדולה שם וכשמונים שנה תצא תורה משם, וכבר אז"ל הוי גולה למקום תורה כו', ואם נותנים לי כל כסף וזהב שבעולם איני דר אלא במק"ת, וטוב לי תורת פיך כו'. ע"כ נעתרתי להם בהצלחה ועוד הי' בלבי טעם כמוס לצאת מפאניווע, אשר לא ניתן לכתוב כעת, הכתב רבנות נכתב על עשרים רו"כ לשבוע, אך הם אמרו כי השכירות עשרים וארבע רו"כ לשבוע, ורק בשנה הראשונה א"א להם לתת רק עשרים, וכן כתב לי איש הבינים ר"ש קאסאווסקי מווארשא, וגם הרב המגוח ר' ישראל יצחק ז"ל שהי' אז רב בירעמיץ, כתב לי במכתב מיוחד בשם הגרחי"ל הר"מ דפ"ק ז"ל, ובשם כל בני העיר.

בעת קבלת הכתב יעדתי לי עדים כשרים ונאמנים על פרטי הדברים והם מחו' הגר"מ ראבינאוויץ אבד"ק פאסוואל (ז"ל)[64], וש"ב זוגתי הרב ר' יוסף ליב שאטיל נ"י מפ"ב שנזדמן אז בפאניוועז, ותנאי כפול התנתי עמהם בפני השנים האלו כי לא אתערב בעסקי הקהל, וכי בכל קיץ יהא לי רשות לנסוע למרחצות כשני ירחים.

בני פ"ז לא האמינו שקבלתי כתב כלל בחשבם שלא אצא מפ"ז לעולם.

אז הי' פקודת הממשלה יר"ה לעשות ועד רבנים בעיר המלוכה, ונצטוו לבחור רב מכל פלך, ומכל פלכי רוסיא לבחור שבעה רבנים, ובכן נדרשו שלשה מכל עיר המחוז לנסוע לעיר הפלך לבחור שלשה רבנים, ואני נסעתי אז עם הגבירים ר' ישראל נח הורוויץ ור' צמח ברודא, והתאכסננו באכסניא האטעל פ"ב — בטרם היתה הועד בבית הגאון הישיש בקאוונא, נתועדו רוב הרבנים והנבחרים מכל ערי המחוזות שבפלך, באכסניא שלי להתייעץ את מי לבחור — ולעת ערב הלכנו אל הרב להסכים ביחד מי ומי — שמה בא גם הערב רב, הד"ר פיינבערג בא גם הוא לאסיפה בבית הרב וידרוש דרשתו לבחור במשכילים וכו' וכו', אך הרב ר' ליב ליפקין שלי"ט הגאבד"ק קראטינגען השיב לו כמדתו — ועוד ועוד ואני הי' לי עגמ"נ מאוד מעזותו וביותר מישיבת הרב הישיש, עין כל ישראל במדינתו שהי' יושב כפוף לפניו באין אונים ועוז לעמוד נגדו — ויצא הד"ר בחרי אף כי מצא עצמו נעלב, ולמחרתו שלח לפקידי הדומע כי הוא לא יתערב בהבחירה ומסכים לכל אשר יבחרו ואנחנו ישבנו עד חצות הלילה מבלי נשאר דבר ברור את מי לבחור. עד כי למחר בא הגאון הישיש ז"ל לועד האסיפה בדומע, והפציר לכל אחד להסכים על בנו, מי שלא ראה הפצרותיו אז ל"ר הפצרות מימיו, ומי יכול להשיב פניו אף כי לא היו פיו ולבו שוים.

אחר גמר הבחירה נאספו עלי כל הבוחרים מאתמול, לבקשת הגר"י בלאזער[65] והגרי"צ ראבינאוויץ נ"י[66] ר"מ מסלאבודקע לבקש מהגאון

64 מקודם רב ברגובה, נפטר תרנ"ה. מחבר "דעת מרדכי".
65 מגדולי בעלי המוסר, רבה של פטרבורג. נפטר ירושלים תרס"ז.
66 אח"כ רבה של פוניבז, ממלא מקום המחבר. ידוע בשם "ר' איצללה פוניבזר",

הישיש, כי יתן מהכסף הרב הנאסף להחזיק האברכים בקאוונא גם להחזקת הבחורים בישיבת סלאבדקא אשר הם יותר מק"נ כן ירבו.

ואחרי תום אסיפתינו והסכמתינו נתבקשנו כולנו להרב, וחשבנו מי יודע על דבר מה, ושוב הראה לנו מה שבא לו מעיר המלוכה פאקעט גדול וקיים המצוה בעצמו להביא מחדר אחר חבילה גדולה חבושה וארוזה עד כי נלאה להביאה ולהניחה בעצמו על השולחן, ובזריזות לקח סכין קטן ויחתוך תפירותיו, ונשתוממנו לראות תוהו ובוהו כי היו עלים נדפסים הוספה להמליץ בדבר הנהגת טביחת הבהמות, והבטנו איש אל רעהו, מה כל החרדה אשר החריד אותנו להתאסף. ואח"ז נדברו הוא ומתי סודו ומרעיו עם כל הקרואים כי נדרש לאסוף כסף בדבר פלוני ופלוני — לא אחפוץ לכתוב אף שמץ מנהו מה שלא יאומן, ורק את זאת אמרתי לכתוב למזכרת, אשר בטרם נפרדנו ביקש לכולנו לבא למחר שעה א' א"ח היו'.

והנה תיכף בבואי מאכסניא שלי אמש, אחרי הועד אצלי בדבר החזקת הבחורים מסלאבאדקע, לבית הרב, בא אלי חתנו ה' סאלצאווסקי ויאמר לי כי בביתי נתאספו ע"ד הבחורים וכי דברו סרה עליו ועל חותנו הרשכבה"ג וכו' וכו' והשבתי לו דברים כהווייתן. שלהד"מ, לא דברו מאומה על שום איש רק לבקש בזה, אבל השיבנו שללא יועיל תהי' בקשתינו כו' — ולכן תיכף הראתי עם אחד הרבנים הצעירים שהיו אז כי כה וכה אמר לי ה' ס"קי, וכי מפני זה אסלק עצמי מלדבר מזה, ואני מושך את ידי מהבטחתי, מפני יד הולכי רכיל שבאו בשוא ושקר אצלנו לגנוב דעתינו ולמסור דברים לשכנגדו.

למחר נאספנו בשעה המיועדת קרוב לעשרים מהנבחרים, והנה אשתפוך חמימי'[67] של הזקן בכעס וחרון אף עצום מאוד, אשר כמעט לא ראיתי כהנה ויתחיל לספר בזה"ל הנה הלשינו עלי לפני הרבנים וגם על חתני ס"קי כי כו' וכו' ואני מעיד עליו שהכל לפי החשבון עד שוה פרוטה וכי מימות הקדמונים לא הי' כמו שהוא עתה החזקת האברכים בקאוונא, וכי רק הוא והוא, ורק הוא כו' כו' — לשוא אמר לו יד"נ הגאון מטעלז[68] כי

נפטר תרע"ט.

67 עפ"י שבת קל"ד, ב.

68 ראש ישיבת טלז, מחבר "תשובת ר' אליעזר", נפטר תר"ע.

להד"מ, ואני מלאתי את דבריו, כי רק בקשונו לבקש ממנו כו', אבל לשוא לא הי' ביכולתינו לעצור כעסו, ואני נשתוממתי לראות כעס גדול על לא דבר ושלא לש"ש בעוה"ר, אוי לנו שכך עלתה בימינו.

ובטרם נאספנו נדברנו אני והגאון הישיש ר' אלכסנדר משה שליט"א מראסין[68א] וגם הרב ר' מרדכי פייגשטיין נ"י אבד"ק נ"א[68ב], נלוה אתנו לעורר אז את הזקן לתקן תקנות לגדור פרצות הדור, בענין רבנים שובי"ם חזנים מגידים סופרים ומלמדים, ואני הוספתי על השגת גבול רבנים ושובי"ם וסמיכות וכו', ומאוד הי' מאושר העת אשר האסיפה היתה ברשיון הממשלה יר"ה, ויותר מעשרים רבנים מורי הוראה היו אז שמה — אבל בא השטן והביא ערבוביא באסיפתינו, הזקן עלה לו כעסו עַל עד שדיבר מה שדיבר ולא פנה כלל אל דברינו מאומה — לבי עלי דוי על שלא עלתה בידינו דבר גדול כזה לתקנת כלל ישראל אך הקולר תלוי בצואר מי שיכול למחות והני דבי ריש גלותא כו', כבוד רבנים הסתר דבר וכד רגיז על ענא כו'[69] — והדברים עתיקין.

בשכבר הימים בחורף תרמ"ו עלה ע"ד ידידי הגאון דטעלז הרב ר' אליעזר גארדאן שלי"ט לאסוף אסיפות ולשלוח איש עתי לקבוע דירתו במקום פלוני ולהשקיף על מצב אחב"י, וכבר היו אסיפות בטעלז ובראסין ואח"ז שלח את המופלג הר"ר אליעזר יעקב מיאנישאק לפ־ז ויפציר בי שלשה שבועות רצופות עד כי נלאתי נשוא ונרצתי לו — וכתבתי לרבני המחוז, וגם לידי"נ הרב ר' מרדכי ראבינאוויץ (ז"ל) הגאבד"ק ראגאווא לציי"ח מחוז וויסקאמיר ולידי"נ הרב ר' שמואל משה שפירא נ"י הגאבד"ק קורשאן, להוציא י"ח מחוז שאוול, אך את אשר ה' א"י רצה שאשלח טע"ג להרב רא"ג מטעלז נ"י לבא, לא נענתי לו, מטעם שאמרתי לו מאחר שהוא לא כתב אלי לא אחפוץ לקראתו, ואם ירצה יקראהו אבל לא בשמי — אך התנכל ושלח לו הטע"ג על שמי, מבלי ידיעתי ורצוני, והנה בבוקר בא הרא"ג ועמו הרב ר' צבי יעקב אפנהיים

68א ר' אלכסנדר משה לפידות ז"ל, נפטר תרנ"א.

68ב אבד"ק עיר חדש נייחאד ואח"כ באוזדא, נפטר תרמ"ט.

69 הנפלאיר חנן ד' אותו בנפש נדיבה ולב טהור, והוא הפליא את בני דורו בבא קמא נב, א.

נ"י האבד"ק קעלם אורח לא קרוי לגמרי והיטב חרה לי על השקר שעשה אליעזר יעקב בזה, אך מפני כבוד הרבנים שתקתי ועשה דכבוד התורה עדיף. אולם כל האסיפה בדבר לקבץ נדבות ולשלוח איש עתי במקום פלוני אלמוני עם כל ספוריהם והגדותיהם לעגתי להם ולחלומותיהם, ואמרתי להם כדברי ר"י בן קיסמא לרחב"ת בע"ז יא א [70]. וכל רבני המחוז שלי עם הרר"מ והרמש"ש נ"י כולם הצדיקו והסכימו להצעותי לתקן תקנות בדבר רבנים ושובי"ם והעיירות וסכסוכיהם כאשר אז היו שערוריות רבות בעיר זיימעל מהרב בעל פרי אשל אשר רב עם בעל לשד השמן, ובמנהגיו הפראים החריב את העיר, וכמה בתים היו לשמה במעללי הבהול, ואמרתי נחמתי כי המלכתיו שנתתי לו סמיכה וגם הסכמה על ספרו, לאשר לא הכרתיו בתהלוכותיו, אוי לבית ישראל ממחבלי כרמים כאלו.

ע"כ הצעתי לפניהם שבכל כיו"ב על רבני כל מחוז ומחוז להשגיח ע"ז ולעת מצוא יבחרו שלשה רבנים והם יבואו לעיר סלע המחלוקת, אם לתווך ביניהם אם להגיד חוק ומשפט ולרדוף צדק. הוצאותיהם לא יקחו בעד טרחתם — ועוד ועוד הצעתי אז לפניהם אשר הסכימו כולם וחתמנו ע"ז, אך מטרת הררא"ג ואיש בריתו הרריצ"א לא עלתה בידיהם ושבו לביתם בפחי נפש, כי כולם לא הסכימו לפתרון חלומותיהם וכולם אמרו כמוני שבכיו"ב אין לנו להשען אלעאב"ש ית"ש.

ועל ה' אליעזר יעקב אמרתי דו"ש לא יכון, ואיך יתאמרו כי לש"ש מטרתם והלא מצידה תברא אם לשם ד' אשר אמת חותמו מעשיהם למה שלח טע"ג בשמי אשר לא צויתיו, ציווי של לא ביחוד, ואם הרא"ג לא רצה לשלוח מכתב ע"י שלוחו א"י, אשר ישב בעירי להפצירני שלשה שבועות רצופות, איך העיז לשלוח על שמי טע"ג לכבדהו נגד בני עירו אשר יתפאר לפניהם כי גם בעירי אין עושים דבר בלעדו, לכן כאשר לא עשו לש"ש כן גם מעשיהם לא נתקיימה בידיהם.

צר לי מאוד מאוד בכל עת זכרי השעת הכושר שהי' אז בקאוונא לעשות לטובת כלל ישראל בכל התקונים שחשבנו, ונהרס מפני קפידת הזקן שקיבל

70 עבודה זרה שם: "אשרך שנתפסת" וכו'.

להר״ר ועבירה גו״ע, וביותר ידאב לבי על השקרנים וכזבנים שהעיזו עוד להדפיס כ״פ במכה״ע כי הריא״ש רצה לעשות תקונים אז וחבריו לא הסכימו לו, שומו שמים על שקר ושוא כזה אשר ממש ההיפוך הי׳.

בראשית ירח תמוז חשבתי ליסע לבקר עיר מיר, אך בני פ״ז שמרו צעדי. ויהי היום ויזדמן שר אחד לפקח על עסקי החדרים ומלמדים והת״ת ויהיו בע״ב יח״ס טרודים בזה ולא שמו אל לב מעשי, ואשכור עגלה לפנות היום אחר שסדרתי גט בו ביום ולא גליתי לשום איש מזה, רק בעמדי לנסוע גליתי זה להד״צ הרמ״י שי׳ — אז בא ה׳ צמח ברודא לבית הנתיבות להפצירני לבל אעזבם — אך לא ידע כי הרבה סבלתי ממנו ואשר בשבילו ובשביל שאירו האדום, אשר הרכיב אביו ומשפחתו על בני פ״ז ואשר שילם לי ממש רעה תחת טובה והגדיל עלי עקב — אשר בשבילו לא הוסיפו על מכסת השכירות ס״ח רו״כ לחודש, והוא בא וגזל ממני מה שחשבו להוסיף על שחיטת העופות ובגינו סבלתי לחץ ודחק ל״ע.

מאז נעשה גבאי בבהמ״ד אותו הגביר הנז׳ התנגד לתקנתי לקבל שבת מבעו״י ושלא להפסיק בין קבלת שבת לתפלת ערבית בשיחה בטילה שחוק וקלות ראש בבהמ״ד, רק להקדים תפ״ע וקבלת שבת בכל האפשרי, והוא רצה לשוח דברים בטלים כנהוג ואף כי איחר לבא רצה שימתינו עליו ועיכב הש״ץ מלהתפלל. אוהבי עשיר רבים, לכן בפרהסיא עיכב להש״ץ מלהתפלל ערבית והוא בראשם נגדי בפומבי, אני ציויתי להש״ץ לאמר ברכו והוא אמר עוד עת, בראותי עקשותו וגאות לבו יצאתי תיכף מבהמ״ד להתפלל בחדר שבפרוזדור, ואף כי תיכף בהיותי אצל הפתח כבר אמר גם הש״ץ ברכו לא חזרתי למקומי והלכתי בבושת פנים מבהמ״ד — ומאז לא באתי לבהמ״ד עד הפסח ואם הוא חטא בני העיר מה חטאו.

ביום א׳ דשבועות הראה לכל כי הוא מושל יחידי בבהמ״ד ולא הניח להגיד האזהרות במוסף והיטב חרה לי מזה, אך אני כבר התפללתי כוותיקין כמנהגי מעודי ב״ה, אכן למחרתו כשבאתי לבהמ״ד ציויתי להגיד האזהרות מאתמול במוסף היום — אמנם הוא עמד אצל החזן ולא הניח לו — מאז חרה אפי עליו מאד, אשר גם אחרי ראותו בהיותו עמי בקאוונא והכבוד הרב שנחלתי מכל הרבנים הי״ו שהשכימו לפתחי ואף הזקנים ממני כמו הגאון מראסין שלי״ט והגאבד״ק נ״א, ועוד.

אמנם לא הי' לי עוד כל עגמ"נ מזה, כי כבר חשבתי עצמי לרב בעיר מיר, ומה לי ולו. יעשה כרצונו — וכל אשר יתנגדו לי, יצדיקוני יותר בעזבי אותם.

יום ג' חוקת עזבתי פאניוועז, וביום ה' בבוקר הודעתי ע"י הטע"ג לעיר מיר — ולעת ערב באתי לגאראדיי — וקרוב לשקעה"ח באו הרבה מנכבדי העיר לקבל פני ונסענו תיכף בהצלחה ובבואי סמוך לעיר התירו את הסוסים ורצו לנשאני עם המרכבה ביחד בהמון חוגג, אך מחיתי בהם וקפצתי מן המרכבה ואמרתי חלילה לי מכבוד כזה שאינני ראוי לזה, ואז יצאו כל בני העיר טף ונשים נגדינו באורים ובלפידי אש, וכל הרחוב הי' מלא פנסים ונרות וחביות זפת בוערות ומחלונות כל הבתים הוארו החלונות ועשיריות ומאיות אנשים ואבוקות בידיהם לפנינו מרקדין ומכרכרים בכל עוז, עד כי הי' החום רב מאוד באמצע הרחוב (אף כי הי' כבר קרוב לחצות הלילה והלילה הי' קר) כמו בבית מהוסק, עד כי הובאנו אני וחתני הרראי"צ שי' לבית הנכבד ר' אברהם יושע נ"י ושמה הגדתי מעט, וכה נתוספו אנשים אחרים וגם הרב ר' חיים ליב הר"מ דפ"ק (זצ"ל), ועוד ועוד עד כי בשעה שניה הלכנו לישון מעט — למחרתו בבוקר התפללתי במלוני ולא הלכתי לבהמ"ד עד ליל ש"ק.

בליל ש"ק ציויתי להתפלל ערבית תיכף אחר קבלת שבת מבלי להמתין לאחרה וכן נשאר חק קבוע לימים יבואו על"ט בעזה"י.

למחרתו באו כל בני העיר לקבל פנים וניתן לכל א' יי"ש ועוגת לעקיך — בשעה ד' א"ח היום דרשתי דרוש אגדה למטרת הרבנות וככל אשר התנתי עם המשולח הר' מיכאל שחור ור' א"י ווינער בקבלת הכתב —

בשבת השני פ' (מטו"מ) בלק דרש חתני הרב שלי"ט דרוש נחמד כדרכו הטובה ב"ה.

ביום ג' מטו"מ עזבנום ושבתי לפאניוועז ביום ו' עש"ק ר"ח מנחם אב. אז החלו בני פ"ז להפצירני לבל אעזבם, או אז פקחו עיניהם איך הלכו עמי בקרי ואיך הסכילו והזידו לזלזל בכבודי ולמעט מחייתי.

אז נזדמן יד"נ הג"ר נחום שפירא שלי"ט הגאבד"ק שאט אשר שמע כי שבתי לביתי והוא הי' אז בשאדאווא, בא לפאניוועז להשיב לי תודתו בעד מכתבי להגרש"מ ז"ל מביאליסטאק אשר הטיב לו הרבה ע"פ מכתבי

אותו בחרו בני פ״ז היודעים אותו היטב, כי יפתני להשאר אצלם, אכן אחרי הצעתי לפניו טעמי ונמוקי, והוא ידע בכל מכל כל מה שעבר עלי בפ״ז, אמר כי לא מצא עוז בנפשו לייעצני להשאר שמה.

אחר צום החמשי, יהפך ב״ב לשו״ש נסעתי לדובבעלן והתמהמהתי שמה עד שבת שקודם שבת הסליחות — ביום עש״ק תבא כבר היו כל הספרים בארגזים לשלחם אל מסה״ב ולבא שם לימי הסליחות אמנם נכבדי העיר ציוו על העגלונים לבל יקחום.

בעת היותי במיר השלשה שבועות, ש״ח לנו ולכל ישראל הראש וראשון למנהלי העיר בפ״ז ר׳ משה צבי קיסין, ואמרו כל ההמונים כי לא מת במהרה רק בשביל שעוב אותי, והתעצל מלתת לי שכירות כהוגן ושע״כ יצאתי מפאניוועז ולזאת קללו כולם אותו ואת ב״ב — ולכן פחדו מאוד מזה והסכימו לתת לי כ״ה רו״כ לחודש, ולהשליש וועקסלען [שטרות] לשנה ע״ז.

בש״ק שקודם הסליחות דרשתי דרוש הפרידה מהם על מאמר חז״ל במ״ק (טז ב) אלה דברי דוד האחרינים מכלל דאיכא ראשונים, ופייסתים וא״ל שמוכרח אני לצאת מפ״ז לאשר כבר קבלתי כתב מהם וחלילה לי להחליף דיבורי. אולם הם נאספו בליל א׳ דסליחות וכל הלילה היו נעורים ובלב אחד הסכימו כולם לעצרני בכל עוז ותוקף, ובין כך לא השגתי עגלה לנסוע — למחרתו באו כולם אלי ויציעו רצונם והשבתים, ג״א מתרצה לזה, אם רק ישקיטו לבני מיר, והשיבו לי שהם מקבלים ע״ע ד״ז, והביאו מנורות וכלים חדשים וכסאות וכו׳ מה שלא היו לי עד כה וכל העיר צהלה ושמחה — והם עשו מה שלהם הודיעו ע״י הטע״ג כי לא אוכל לנסוע ואני כתבתי מגילה עפה דברים ככתבן שאין מניחים אותי.

אז החלו חליפות מכתבים רצוא ושוב בטו״ת מעיר מיר וקהל פאניוועז מחשים ולא ענו דבר.

מאז היותי במיר כבר נחשב על חשבונם השכירות מדי שבוע בשבוע עשרים רו״כ וגם פאניוועז שלמו לי מדי שב״ש חמשה ועשרים רו״כ ושניהם נהכשר.

**תרנ"ד.**

בשבת שובה דרשתי דרוש תוכחת מוסר כבכל שנה כדרכי בעוה"י, ולאשר שמעתי כי סנדלר א' שכר פועל וחזר בו הפועל בהתנצלותו כי גם הרב חזר אף שקיבל כתב. ע"ז חרה לי עד מאוד, ולכן בסיום הדרשה הודעתי בגלוי, כי חס לי לזרעא דאבא[71] להחטיא גם אחרים ח"ו, שילמדו ממני לדבר כזב ולעבור על הן שלך כו' ע"כ אני מודיע בפומבי שלא אשאר בפ"ז בשום אופן בעולם בלעדי רשות מבני מיר, וכל הרוחות והבטחות שבעולם לא יזיזוני מדעתי.

אך הם עשו אשר להם ולא השגיחו בדברי שכרו דירה למעני — ואני מחיתי — אז כתבתי להגאון התמים הספרדי שלי"ט בעל שדי חמד[72], ושאלתיו היש בזה שמץ חילול השם אם אחזור בי, והשיבני לא ולא, עצתו בעצם הענין א"י להשיב אבל משום חה"ש אין בזה גם שמץ — אמנם הגאון האדיר ריי"צ שמעלקיש שלי"ט הגאבד"ק לבוב[73] השיבני באריכות, ותו"ד שבאם לא ימחלנו בני מיר יהא מזה חה"ש ואסור לחזור.

גם דעתי הקלושה כדעת חתני הגנ"י הי' כן שאסור לחזור מכ"ט כתוב אצלינו בס"ד לכן בבא אלי שנית שלוחי פ"ז, ותהי פ"ז לחרדת אלקים כמה ימים, הוסכם אצלי בס"ד שלא להעתר להם עוד —

ובכן דרשתי ביום ג' מקץ ב' דחנוכה דרוש נחמד בבהמ"ד הגדול אחרי תפלת שחרית מעוטף בטו"ת (ומאתמול הודבקו מודעות כי אדרוש לפרידתי מהם) והגדתי גם פלפול מעט ע"ד מאחז"ל שהביאו התוס' תענית (י ב) במש"כ באלי' הלוך ודבר עם אלישע שבנחמת ירושלים דיבר, ומה ענינו אז לנחמת ירושלים ופייסתים מחדש וברכתים על כל הטובה שהיו לי מאז שבתי בה שלשים ושלש שנה גרתי בפאניוועז עד ה'ג'ל' הזה, ג"ל שנה שהייתי בתוככם לא עשקתי ולא רצותי, אחד מהם לא עשיתי רצון במי ומי לקבלני לרב — וכו' וכו'. ות"ל אחר ל"ג שנה אני יוצא מהם אהוב וחביב לכולם, וכו' וכו', וארגתי לזה דרוש ע"ד הפלפול בישוב דברי רמב"ם ז"ל יציאתי כביאתי וסיימתי בברכות ובנחמת ירושלים ב"ב.

71 קדושין מד, ב.
72 רבי חיים חזקיהו מדיני, רבה של קרסובזר ואח"כ בחברון, נפטר תרס"ה.
73 רבי יצחק שמלקס, בעל "בית יצחק", נפטר תרס"ו.

הוספתי לדבר, בימי, ועל ידי השתדלותי נבנה בית המרחץ לתלפיות, בית החולים למראה, מקולין יפים להתפאר, בית הכנסת אורחים עם כל הצטרכות הבאים עצהיו"ט ומעולה בסדר נכון מאוד ב"ה אשר נשתכללה חברה באופן נעלה.

גם כשנשרף הבהמ"ד הגדול בראשית חורף תרמ"ב, לא שקטתי ולא נחתי כל ימות החורף עד שהועמד על תילו ונבנה מחדש קודם הפסח ובשה"ג דרשתי בו, ואמרתי פתיחה: ויברך דוד כו' וברכת שהחיינו מרוב שמחת לבי.

כן תקנתי בעניני הזביחה לחתום כל בשר בבית המטבחיים אף שאחב"י הם הטבחים, גם שלא ישחטו השו"ב גסות רק בשעות מיוחדות בלילה, ובכל היום ישבו חליפות שני שו"בים בבית שחיטת העופות ויראו זל"ז סכיניהם — גם באפיית המצות תקנתי תקונים רבים ב"ה, כן גם בבית הטבילה — ועל כולם עמלתי שנים רבות להאכיל לאחב"י העובדים בצבא הקיר"ה מאכל כשר וכשנה ומחצה היו קרוב למאתים אשר נתפרנסו עצהיו"ט.

באחרונה הזכרתים לתקן שלשה דברים א. למנות משגיח מיוחד במקולין, ב. להשגיח הרבה על מאכל כשר לאה"צ אחינו הי"ו. ג. לעשות חברא סומך נופלים, ובפומבי אמרתי שבידי יש ע"ז מאה רו"כ מזומנים חמשים ממני, וחמשים משל אחרים, ומסרתים בראדווילישאק, ליד הדומ"ץ הרמ"י נ"י אשר התארח אתי ללוני עד ראדווילישאק, עם ר"נ הורוויץ נ"י.

בביתי ובכל הרחוב היו מלאים אנשים ונשים וטף מפה לפה כולם פורשים ובוכים על שפנה מהם זיוה הודה והדרה, רוב נכבדי העיר והמון העם לווני עד בית הנתיבות, ולרוב המצפים לברכת הפרידה ממני נעצרה ונתאחרה מעט הליכת עגלת הקיטור, לא יאומן האהבה והחבה שהראו בני פאניוועז אלי אז בעזבי אותם, הרבה נשקו בגדי ובבכי ובקשת סליחה ומחילה —

ובכן יצאתי בשלו' ב"ה לעת ערב יום שהוכפל בו כי טוב —

עם בני עדת מיר התנתי ת"כ מפורש, א. שלא אתערב בעניני הציבור בדרכי דממונא כלל, ורק בעסקי דבר מצוה והנהגת העם להדריכם לתו"ע השי"ת היא חובתי ואעשנה בעז"ה. ב. אשר בכל ירחי הקיץ יהא

לי רשות ליסע למרחצאות על משך ששה שבועות או שני ירחים לבריאותי.

בבואי לפה מצאתי נהוג השובי"ם שוחטים חליפות שבוע זה ושבוע שני' שו"ב השני, גם אחד מהם סוחר בבשר טריפה, והרעשתי ע"ז, אך השיבוני שכן נהוג מכבר עוד בימי הגאונים שקדמוני וגם בשאר העיירות סביבותינו, אך על מה ששוחטין חליפות ציויתי במפגיע לשכור בית לשחיטת עופות, וישחטו שניהם ביחד, ושכרו אז חדר א' לא הרחק מחצר ביהכ"נ.

בראשית בואי קפץ עלי רוגזו של ריב שכנים אשר אחד הכה אשת שכנו בברזל עד שפך דם, והגישו זאת להחוקר מטעה"מ, והשקיטו הדבר בהשלשת וועקסלין על סך ש' רו"כ עוד בהיותי בקיץ תרנ"ג, ובשובי לפה להשתקע בהצלחה, התחילה המוכה לתבוע לתת לה כל הוועקסלין ואני ידעתי כי הושלשו עד לפשרה ביניהם, לא יאומן את אשר סבלתי מהאשה הזאת, חרופים וגדופים קללות ובזיונות עד שבעלה עיכב הקריאה בבהמ"ד, ובשבת אחרת עיכבה היא ורציתי לילך לביתי לאסוף מנין לקה"ת, והלכה אחרי עם בנה, ולא בא בשבילם שום איש וחזרתי לבהמ"ד ומצאתי כבר באמצע קה"ת, ולבי נשבר מאד על אשר ברשעתה לא שמעתי אז קה"ת פ' שמיני עד רביעי, אין די באר כל אשר עשו לי — וסוף דבר נזדמן לפה ידידי הרב ר' יצחק הלוי הורוויץ נ"י, אבד"ק ראדווילישאק, והשתדלתי שיסמכו עליו עם שני גבררים מב' הצדדים והסכימו שיתן המכה להאשה המוכה מאה רו"כ במזומנים. וגם שכר הרב לא שלמה והוספתי משלי ע"ז — בעיוה"כ תר"ס באה האשה לבקשני לסלוח לה על חטאה נגדי. והנה מצד הדין ל"ה צריך למחול כלל וכלל מפני ביזוי התורה, ולא עדיפה מרב שהלך לפייס את ר"ח י"ג שנה, וכ"ש אחרי שביישה אותי וקללה אותי כ"פ לעיני רבים — אך מאימת יום הדין השבתי לה שאני מוחל, אולם על בקשתה שאסדר לה תשובה על מעשיה לא השבתיה עוד.

ביום השה"ג דרשתי דרוש ופלפול יותר משלש שעות דברים שלא שמעו מעולם דרוש בסגנון חדש, ונשא חן בעיניהם מאוד ת"ל — ביום ב' שאחריו יצא אש לא הרחק מבהמ"ד ונשרף חלק גדול מהעיר, אך רוב הבתים היו בשכונות א"י, ובין כך יותר מששים בתים של אחב"י עם המצות וכל המוכן לחה"פ, והודענו לעיירות הסמוכות קראעליץ סטופץ

וכו', וד' יברכם בכ"ט על טוב לבבם לשלוח מצות רק עשיריות פודי' — ואני ציויתי להטיב עם השכנים א"י הנשרפים, ובביתי חלקו להם תפוחי אדמה וגם אפו לחם בעדם, עד זמן איסור חמץ, ומאוד נתקדש ש"ש בזה בעת אשר אחיהם לא רחמו עליהם כלל, והיהודים הראו להם טובתם ביתר שאת.

אחר הפסח החלו בני העיר לדבר ע"ד בנין בית הכנסת שנחרבה בשלהי שנת תרנ"ב והעם מלאים שמחה מזה שיבנה הבהכנ"ס מחדש, ואני דברתי על לב איזה מהם אשר לא כן עמדי ולדעתי הארבעת אלפים רו"כ שיש להם מצוה רבה להלותם לעניים וליורדים להחיות לב נדכאים ר"ל, אך מי ישמע לדברים המצודקים האלה, ובכן עשו כרצונם ובלא לב הסכמתי להם, ונתכבדתי להניח אבן הראשה אבן פינת מזרחית דרומית או הממוצע שבמקום אה"ק, אינני זוכר בבירור.

ואז עלה בדעתי — אולי הכבוד הזה שייך לכהן, אולי יש בזה דין ראשון לכל דשב"ק. אך מצאתי טעם לחלק — ואת אשר רצו אחרים להניח מטבעות תחת האבן היסודי מנעתי בזרוע ואמרתי חלילה לעשות כן גם בבנין הדיוט, מה שבודאי הוא מחוקי האמורי כ"ש בבנין בהכנ"ס.

בראשית ירח אייר נסעתי למינסק בדבר קיבוץ נדבות להנשרפים, ל"ע. וסייע לי הרב הגביר ר' שמואל שלמה הורוויץ נ"י, וכשבועיים התמהמהתי שמה ונאספו על ידינו כשתי מאות רו"כ, ובנקל הי' בידינו לאסוף עד אלף — אז הכרתי את הגאון המנוח ר' ירוחם יהודה ליב פערלמאן זצ"ל[74], שהי' המד"א אז, ונתכנה בפי כל בשם "הגדול", מפני שהוא לא רצה בשם מד"א, ולרב לא רצו קהל מינסק, מפני איזה תיקון להם מרבות בשנים.

ויש שאמרו, שקודם שלקחוהו הי' חלוקי דיעות למי לקחת לרב, אם רב משכיל או רב גדול. והכריעו האחרונים, ע"כ נשאר שמו בפ"כ הגדול ממינסק.

**תרנ"ה.**

בחנוכה תרנ"ה בא אלי הרב ר' אברהם טיקטינסקי נ"י בהצעה חדשה (בעצת הר"ה עליאשבערג) היות כי אביו הרב ר' חיים ליב ז"ל תש כוחו וא"א לו להגיד שיעור כמאז מדי יום ביומו, אם טוב לפני לסייע לו לפעמים, והוא ג"כ יגיד השיעור.

ועיקר ההצעה בזה היתה לתת כו"ח ממני כי אני מקבל ע"ע לסייע

74 בעל "אור גדול", נפטר תרנ"ו.

בהגדת השיעור כמו הוא (הררא"ט נ"י) וממילא יחזיק הררא"ט נ"י בהגדת השיעור, על מקום אביו, שפיל בר אווזא ועינוהי מטייפן[75] פן לאחר חיי אביו ימצאו רבים אשר ירצו לדחותו ממשרת אביו ע"כ רצה להחזיק בעודו בחיים חיותו.

ד"ז היתה עצת ערמה ומזימה לגנוב לבבי להסכים ע"ז ולעורר לב הגאון הישיש מהרי"א ז"ל מקאוונא (אשר מכבר הי' אוהבו של הרחי"ל ז"ל משנאתו להג"ר חיים זלמן ברעסלאו ז"ל) שגם הוא יסכים ע"ז, וגם הוא חכם ונבון וידע את מטרת ההצעה בזה כי לטובת הררא"ט הוא, והאריך במכתבו כעצת היועץ ואח"ז נסע לשאר רבנים.

ובכן הגדתי השיעור בחולין דף י' ע"ב, ודף יא כולו שני ימים זאח"ז ויתעוררו התלמידים צהבו פניהם בחשבם כי לפעמים אפקוד אותם להגיד להם השיעור ויתענגו על טובו מבישרא שמינא.

כבר שמעו ממני קודם הפורים תרנ"ה שהגדתי בסיומא דמס' ע"ז דבר פלפול נחמד ונעים משובץ במעט אגדה לענינא דיומא (מן הפורים) מלבד קשר המסכת וכל הענינים בסוף המסכת, הפלא ופלא, לא שמעו כזה ולא כיוצא בזה.

בסוף קיץ תרנ"ו נסעתי לפאניוועז בשובי מדובבעלן לביתי — לתבוע מהם סך עצום המגיע לי מבני העיר אשר לפי חשבונותי היו יותר מאלף רו"כ — בדרך עברי לפ"ז, סרתי לשאוול יום תמים להתראות עם יד"נ הגאון בע"ס זכר יוסף שליט"א, וסרתי לבית דודי אחי אמי היקר הרב ר' אלי' יעקב נ"י, שהי' שו"ב בעיר פערנא בפלך ליפלאנד והשליכם אחרי גוו ויצא לדור בשאוול ממש קיים אחד הנסיונות של אבינו אברהם לך לך מארצך, המקום יהי' בעזרו.

בבוקר יום ו' באתי לפאניוועז ונתכבדתי מהם כבוד גדול, ובקשוני להתפלל בבהמ"ד אך לא עמדתי על מקום הרב, מקום עמדתי שם ח"י שנה ומחצה, רק כדרכי בכל מקום בואי בעיר אחרת, ואחר השבת נאספו לטכס עצה אודותי והסכימו לתת לי שלש מאות רו"כ מלבד כ"ה רו"כ הוצאותי, וכי אתן להם בכתב שאין לי עליהם עוד, ועשיתי רצונם.

75 מגילה יד, ב.

אז הי׳ בדעתם לעכבני ולתת לי כתב רבנות על סך שלשים רו״כ לשבוע אם הייתי רוצה, אך השבתים כי כאשר החילותי להגיד השיעור הוא יקר לי מפז, וגם מאה רו״כ לשבוע אינו כדאי לי אם יהא לי יד ושם בהישיבה, אשר הי׳ נדמה לי לתקן הרבה שמה כרצוני.

ומחו׳ הרב ר׳ מרדכי ז״ל, שהי׳ אז בפאסוואל אמר, כי אגמור עמהם ולא אביט כלל על העיר מיר וכו׳ וגם יד״נ הרב הג״ר נחום שפירא נ״י הגאבד״ק שאוול אמר שאין כדאי לפני לקבל עלי הגדת השיעור — אבל אני בתומי הלכתי ודמיתי כי אתקן הרבה הרבה בלימוד הישיבה ובהנהגתה להטיב מצבה באיכותה אבל לשוא חלמתי לא ירדתי לסוף דעתם ,לא עלתה על לבב האב ובנו כלל וכלל כי יהי׳ לי יד בהישיבה וכ״פ הכינותי להגיד השיעור והודעתי להרר״ט ע״י בני מ׳ אברהם משה נ״י.

והשיבו למה צריך אביך לזה, וגם בהישיש הרחי״ל ז״ל, חזינא בי׳ בישות, לא נהג בכבודי ובאהבתי שנהגתי בו. לכן אמרתי ניזל דניאל מהכא ונתייאשתי לגמרי מהחלום הזה — הם התהלכו עמי בעקבה ללא אמת, ואני הלכתי בתומי, אבל הם שקלו למטרפסייהו ונטלו את שלהם.

בחורף תרנ״ו אחרי פרצה ריב ומחלוקת בדבר חכירת הבשר בין המשפחות המתגרות זו בזו מאז המחלוקת שהיתה בפה בשנות תרכ״ו תרכ״ז. ועוד ונשארה עמומה תחת גחלים עמומות אשר אם נשב בהם רוח קימעא חוזרת ומתלהבת — ובכן כאן מצאו עילה ליקח ביד חזקה את חכירת הבשר ומזה גם הנהגת העם בעסקי ממונות.

ולכן בעת השכרת חה״ב ונתייעצו הבאים לחקור כנהוג, הבהילו פב״פ להשאיר החכירה בידי שאריהם בעלי המשפחה, ומזה החל מחדש ריב ומשטמה ואם כי ע״פ ד״ת אין שום ממשות במעשיהם לאשר בזדון לבבם לא הודיעו אותי כלל מזה ועשו מעשיהם לכבודם ולרצונם ואיזה רשות יש לשנים לעשות בממון הציבור וכ״ש מבלי שאול את פי — אך למען השל׳ נתחזקתי להשאיר ביד החוכר החדש — אמנם בתנאי שלא יוציאו גם פרוטה שלא בידיעתי, ואני יהי׳ הנאמן בזה וההכנסה וההוצאה תהי׳ ע״פ הסכם משני הצדדים —

אמנם גם גרה אחת לא הביאו אלי וגם לא שאלו בשום הוצאה לאיש

מבני העיר עשו ככל זדון לבבם ועוד יותר כי פרסמו שהצליחו את העיר בחטפם הנהגת דררא דממונא מהמנהלים הישנים שגנבו ועשקו, ועתה בזמן קצר ישלמו כל החובות.

מרוב הקטטות אשר רדפו זא"ז לא נתקררה דעתם של החדשים לרדוף את המנהלים הישנים עד שרצו לקעקע את כל הבירה כולה ויחדשו לאבד מקורי הכנסות העיר, ויאמרו כי א"צ כלל להוצאות העיר אחר שכבר נשתלמו כל החובות ואינם חייבים עוד ולכן א"צ להכנסות אחרות או לבטלם לגמרי או לחדש בנין הבהכנ"ס שנשרפה בקיץ תרנ"ב, לשמע בהכנ"ס נלהבו נשים וע"ה רובן ככולן וימשכו אהריהם גם נכבדי העיר וכולם בפה א' לבנות הבהכנ"ס, ואין עומד לנגדם רק אני לבדי נלחמתי כפי יכולתי ואומר אליהם בפני האסיפה, כי אין לנו מצוה קטנה מבנין ביהכנ"ס בעירינו שכל הבהמ"ד ריקים מאדם כו' כו', אך דבריהם חזקו עלי עד שאמרו לבטל כל החברות וכו', ובכן שלא ברצוני הסכמתי כמעט להם. לשנה אחרת יצא מפה רופא העיר למינסק וידרשו בני העיר אחרי רופא והנה בא רופא ישר מעיר המחוז נאווארדאק ותעודת יד"נ הגאון האב"ד שם בידו להללו ביחוסו ובאומנותו, אך נמצאו פה נרגנים להביא אחר ויסכסכו את העיר מחדש, בין כך נעשו שערוריות מתובעי עלבון הנזכר ויאמרו להכות בלשון את כל בת גדול שבעיר, וסוף דבר הבהיל הרב ר' חי"ל זצ"ל בלחישה ובלאט את הרה"ג בע"ס חפץ חיים שליט"א לבא הנה להשקיט המריבה, ואם כי אני לא הסכמתי לדעתו לשלוח אחריו, אך בטלתי דעתי מפ"ד, ובישבו איזה ימים ולא עלתה בידו כלום שלחנו אחרי יד"נ הגאבד"ק סטופץ נ"י הרב ר' שלמה מרדכי ברודנא נ"י, וישבו שניהם כעשרה ימים ולא הועילו בהנהגת העיר דבר רק חזקה עלי עצתם לקחת מכירת השמרים לעצמי לבל אהיה זקוק לאחרים, וכן הסכימו כל בני העיר, ויסעו לעריהם — אז נתתי הסכמתי על ס' לקוטי הלכות להגה"צ בעל ח"ח שליט"א.

הם נסעו לשלוה והשקט ואותנו השאירו לדאבון לב ועגמ"נ ל"ע. לא יאומן כי יתואר את אשר עבר עלינו משך החזקנו השמרים מלבד שלא נשא פרי כלל, נהפוך מאשר דימו הרבנים כי יהי' עוד יותר ממסת השכירות לי ולהד"ם שהוא בס"ה כ"א רו"כ לשבוע, כי עוד נחסר בכל שבוע קרוב

לחמשה רו"כ, ומנהלי העיר קיבלו באהבה את כל אשר עלי, והשיבוני הלא זה בחרתי מלהצטרף לזולתי.

קודם הפורים שנת תרנ"ו נדרשתי לעיר טורעץ לשפוט בדבר הש"ץ ושו"ב שלהם עם בני העיר. הרבה נתפצרתי שלא ליסע כדרכי מעולם שלא להזדקק לחוץ לעירי, אבל חזקו עלי הפצרותיהם, וביחוד לאשר נגע ד"ז לעסקי הרב יד"נ האבד"ק שם ר' יצחק יוסף ראבינאוויץ נ"י ועשיתי זאת רק למענו, וישבנו שם עשרה ימים עם האבד"ק סטופצי נ"י אך לסוף הושוו הוא עם הרב ובני העיר, באופן שבלבי לא הסכמתי לזה כלל ונשאר לקחת עע"ג על השו"ב על משך שנה ומחצה ומאוד לא שבעתי רצון מזה אשר אני אמרתי יקוב הדין — אך גם עתה ביטלתי דעתי מפני טובת הרב נ"י — וסופו הוכיח על תחילתו שלא טוב עשו בראותם אחרי עבור הזמן המוגבל והכל כמקדם — אז בקיץ תרנ"ז בא הרב ר' מרדכי אלי' נ"י הגאבד"ק וואסילקאוו לאחיו הרר"צ האבד"ק טורעץ, נ"י, ונתייעצו שניהם לשלוח אחרי הגאון אבד"ק נאווארדאק הרי"מ אפשטיין נ"י בעל ספר ערוך השולחן ואחרי ולעשות קץ לסכסוכיהם, וגם אז נעשה נגד רצוני, והשאירו את השו"ב על כנו, בביטול דעת האחים הרבנים שיחיו בראותם שא"א לילך נגד הסער — אחרי ישיבתנו שמה ארבעה ימים שבתי לביתי בברכת ברוך שפטרני.

בשנים האלו נצרכו עדת עיר המלוכה קמ"ר פ"ב[76] לרב ומורה, אחרי פטירת הרה"ג ר"א לנדא זצ"ל וכמובן אין כל המפלגות שמה שוות, מהמתמשכלים וחסידים לכתותיהם ויראים, אמנם הסכימו כמעט כולם עלי, ויכתוב לי בשמם שב"ז הר"ר יוסף ליב שאטיל נ"י, והרבה עלי מכתבים להראני טובה, ויפיה, ובקיץ תרנ"ז כשהייתי בדובבעלן רצה הרה"ג האדיר ואזרח נכבד הר"מ פרידלאנד להתראות אתי אודות זה, וביקש את הד"ר סערהיא מריגא[77] לבקשני מתי ארצה שיבא (הרמפ"ל נ"י) אלי, ולאשר לא הי' לי מקום מכובד שמה לקבל אורח כזה השבתיו שאבא אני אליו, לשעה שיתבאר עלי, ונדברנו בפרטי הדברים, וא"ל שעיקרם ירצו לטובת הכלל לאשר רוב ערי רוסיא הפנימית וסיביר וארצות רחוקות שבקיסרות

76 פטרבורג (כעת לנינגראד), עיר המלוכה של רוסיה.
77 מחבר "תורת הרפואה" עפ"י התלמוד.

רוסיא הגדולה אין להם רב, ולכן ירצו שהרב שבקמ״ר יהי׳ הרב הכולל לכל הממלכה. והשבתיו אם כי דבר גדול הוא וראוי לשית לב למען זכות את הרבים, אבל לאשר כל מטרת עזבי עיר חפצי בה פאניוועז היתה מפני הבנים בניי שילאו״ט לגדלם על התורה ועבודת ד׳, ואם אעשה כזאת, לצאת מעיר הזאת שיש בה ישיבה להרביץ תורה להגדילה ולהאדירה ולשים משכני בעה״מ וזכורני ד׳ הר״מ פ״ה מדיעות כו׳ וכו׳. ע״כ צריך התבוננות רב ושאלה אם מותר לי לעשות כן, ובעוה״ר אין לי למי לשאול. ואם מפני מצב החומרי שיוטב לי ולב״ב, לשחוק הוא לי לעקור מפאניוועז סיכא ומשכנא, ומעולם לא לבי הלך אחרי הכבוד והבצע, ועתה באמצע ימי לא אחפוץ לעשות כן, בשגם ההכרח יאלצני לעשות שקר בנפשי, להיות בשלום עם כל מין האדם אשר תכלית שנאה שנאתים, ומי יערוב עלי פן אתרחק ח״ו מדרכי אבותי והתוה״ק, כדחז״ל אל תאמין בעצמך כו׳, ע״כ הדבר רחוק ממני, והדבר מעויין אצלי א. אם מחוייב אני, ב. או מותר, ג. או אסור, אין לי עם מי להתייעץ את כל אלה השבתיו והצדיקני —

**תרנ״ח.**

בקיץ תרנ״ח ישבתי כששה שבועות אצל אחותי מרת אסתר לאה תחי׳ בחצר צעסארקע השייך לבעלה גיסי מ׳ צבי הירש פאגירסקי, ולאחיו יודל, והתענגתי מאוד בשבתי בחוג משפחתי ובין אחב״י, ותקנתי להם ערוב לכל גבולם ולטובה יזכרוני ע״ז — אך לא ארכו לי ימי שלותי שמה, אשר בקשתי לישב שמה עד ר״ה והנה קפצה עלי רוגזה של התבערה האחרונה שהיתה בפ״ק, יום ב׳ כ׳ מנ״א. ואנכי לא ידעתי עד אחר שבועיים שכתבו ב״ב להאיץ בי לשוב. למען אסע למינסק לקבץ נדבות, בשובי עש״ק תבא לביתי לא יכולתי לברך שהחיינו כי זלגו עיני דמע רב ל״ע מפני האסון הנורא שמצאתי ב״ב, מעוני רק שני חדרים ספריי היקרים בשקים, קרוב למחציתם אכלה האש, ר״ל. מכל רכוש הבית מעט מזעיר אשר נשאר, וביחוד האבה לבי על המאטריצען של הקונטרסים הנחמדים ״חבש פאר״[78], אחרית השנים שעלו על המוקד יחד במגדל אחד שסגרתים ומסרתי המפתח לב״ב והראתים כי שמה מונחים הם עם הפנקס הישן של

78 להגראי״ה קוק.

העיר אשר עוד משנת תקכ"א הי' כתוב שם, לבי עלי דוי מאוד ע"ז מלבד שו"ת ומפרשים רבים, וכל קונטרסי "אחרית השנים", קרוב לאלף, וזכר למקדש וחבש פאר — כמה מאות, ד' ימלא חסרוני מהרה ויזכני להוציא לאור חידושי וחיבוריי שחננני השי"ת — ת"ל אשר בזכות אבותי ז"ל הצילו בניי יתר כ"ק שהשארתי בביתי והזהרתים תמיד במכתביי להשגיח עליהם ביחוד ולהיות מוכן ועומד.

**תרנ"ט.**

בחוה"מ פסח תרנ"ט נסתלק הר"מ דפ"ק הישיש הרה"ג ר' חיים ליב טיקטינסקי ז"ל, בווארשא, ואני לא ידעתי עד מחרתו שבאו ר"צ פאזנער ור"ה עליאשבערג לשאלני אם אקבל עלי להיות ר"מ, והשבתים מבלי ישוב הדעת, לאשר נודע לי פתאום, כי להגיד את השיעור בכ"י א"א לפי בריאותי, השיבוני שא"צ בכ"י רק א' או ב"פ בשבוע, אמרתי להם את זה אוכל לקבל, אמרו לי שאין הגדת השיעור העיקר, ודי לזה גם הר"ר אברהם הממלא מקומו לאוי"ט רק העיר הנהגת הישיבה בעניני הממונות, והשד"רים ותלמידים הנהו תרביצאי[79] וכתיבת מכתבים, השבתים בדרא דממונא איני רוצה להיות לי עסק, מעודי לא צמאה נפשי לכסף, ות"ל גם עתה רחוק אני מזה ואיני רוצה לדעת, בפרט בכיו"ב להיות שיחה בפי הבריות — ולא עיר אחת נהרסה מפני הריבים והקטטות מפני דרא דממונא, השיבוני, שיתנו לי איזה בע"ב שיסייעני לזה. השבתים, אם כן יוכל להיות שאקבל — כן השבתי להם בערב ז' ש"פ, וכן למחרתו להיקר ר' י"פ יאווערסקי ור"ש קאמענעצקי ממש כדברים האלה.

אך ה"ע הנזכר הלך בערמימות ומזימות חשב, בלבו, גנב לבבי ולבב כל נכבדי העיר, ולפתע פתאום שמעתי שנסע הוא עם הישיש הרר"ע קאמענעצקי למינסק לטכס עצה את מי לעשות ר"מ לאשר אני איני רוצה, והיטב חרה לי שנסע שלא בידיעתי — והנה נשמע בעיר שכבר נבחרו שלשה הגאבד"ק איישישאק והגאבד"ק מאלטש והגאבד"ק טשעכאווצי — ושוב השגתי טע"ג ממינסק ביום ה' לעת ערב מאת הרר"א ראבינאוויץ נ"י לבא למינסק והשבתיו שא"א לי ליסע קודם השבת, ויבואו למחרתו

79 ברכות נז, א. רש"י תרביצאי — בית מדרש שמרביצין בו תורה.

הישיש הר"ר י, וגם הנוכל הנזכר ומכתב בידיהם מאת הרר"א הנזכר ונכבדי מינסק לבא לטכס עצה לאשר שמעו שאני איני רוצה לקבל המשרה — ומה הי' לי להשיב אותם אחרי אשר כבר בחרו ר"מ — שלא בידיעתי — להם הבושה ולי הצדקה.

הרבה הרבה אתי מכל המאורע בזה, אך היותר מה שידאב לב האוהב אמת ואשר שקר רחוק ממנו הוא מתהלוכות הישיש המנוח הרחי"ל ז"ל שהוא בעצמו בממ"כ לא התנהג עמי כהוגן, בזה לא הי' פיו כלבו, ואם רצה שאני אהי' חומה לבנו אחריו למה הלך בעקבה אתי לגנוב לבבי, לאמר כי גם אני אהיה בין הראשים כמותם ולבסוף התייעץ עם הרראב"ק שלי"ט עוד שנה קודם פטירתו ולי לא גילה אזני מאומה מזה.

**תר"ם.**

בכ"ז בעת התפרץ ריב בין ההאב"ק ובין הר"ר אברהם טיקטינסקי בחודש אייר תר"ס עמדתי לימין הררא"ט בהשערתי שהוא הי' הנרדף, לפי הפצרותיו אותי לעזרו מיד עושקו חלילה לא עשיתי מאומה נגד כ' הגרא"ב נ"י החביב עלי כגופאי. אבל אספתי איזה בע"ב לטכס עצה בזה שלא יתפרץ ריב עצום בעיר מפ"ז, וגם בזה הי' יד ה"ע ועוד מהמיוחד המחרחר ריב ובהלה בעיר תמיד כדרכו להזיק. ואח"ז נעשה שלו' ביניהם, ואני ויתרתי על [זה] שלא הי' כדאי הראא"ט ומשפחתו אשר אעמוד לעזרתם כפי מדותם שהלכו עמי ברמי' — ובאמת לא עשיתי כראוי כי מה לי ולשניהם, ולא נזכרתי אז מדברי הס"ח ששלישי לא יתערב בין שנים המריבים זע"ז פן הם ישלימו ואותי ישנאו, וכן היה שנתקררה מאוד אהבתינו אני והגראב"ק נ"י. אשר עד אז הי' לי שמחה עצומה בעת שהראתי עמו פ"א לכמה חדשים וברכתי עליו ברכת הרואה א"ח החביב עליו, וגם ברכת שחלק מחכמתו ליראיו, ומאז מנעתי מלהתראות עמו למגינת לבי, וכמים הפונים כו', עד שבער"ה תרס"א כתבתי לו מכתב בקשה וריצוי ובקשתיו סליחתו על שגגתי (לדעתי) וגם הייתי מוכן לילך אצלו בעיוה"כ לפייסו כדין, אך התייעצתי (מפני כבוד העיר) עם הרד"צ הדומ"ץ נ"י ומנעני וא"ל שאינני מחוייב, וביוט"ר של חה"ס תרס"א הי' בין הבאים לק"פ וכן הלכתי אני אליו למחרתו והתמהמהתי אצלו ד' שעות רצופות, וכמדומני חזרנו לחיבה הישנה לאויוש"ט.

בראשית ירח אלול תר"ס בטרם עזבי את העיר ריגא נתתי לרופא א"י לתקן את השינים שלמטה המלאכותים שלי, ובעת גמרו לא רציתי לתת לזוגתי תחי' לשלם לו, שעלה ברעיוני, ד' בע"ס החינוך ז"ל פ' קדושים, שגם בא"י יש מצות ביומו ת"ש וא"כ מצוה בו יותר מבשלוחו, וי"ל דגם מאשתו אף שהיא כגופו (ובמק"א נסתפקתי בזה בס"ד), אבל כמדומני שנענשתי בזה שאני נדברתי עמו בעד עשרה רו"כ והיא (זוגתי תחי') הושווה עמו גם בעד תיקון שיני נכדתנו הילדה פ"ח תחי' לאוי"ט אחד עשרה רו"כ. ואני ל"י מזה, ושלמתי לו י"ב רו"כ והוא קבלם ברצון וכמובן לא גלה לי מזה ולא החזיר לי רו"כ א' ונחמתי בלבי על הפסד הרו"כ וגם לתא דלא תחנם. ואמרתי אל תצדק הרבה. המקום ימלא חסרונותי.

**תרס"א.**

בחוה"מ סוכות קבלתי כתב רבנות כתוב הדר לפאר ולתפארת מעיר קדשינו ירושלים תוב"ב, אשר נבחרתי להיות ראש הרבנים לכוללות אשכנזים פרושים הי"ו וגם לר"מ בישיבות עה"ח ות"ת, וחתומים ע"ז כל מנהלי הכוללים וראשי ועד הכללי ומנהלי הבה"ח הכללי עם מנהיגי הישיבות ובראשם הגאון הישיש מהרש"ס שלי"ט אשר לכל ימי חייו נגהוג שנינו כאשר נהג הוא לבדו ואחר מאה ועשרים שנותיו אהי' ממלא מקומו בעזה"י לחן והצלחה ומז"ט לעבוד עבדות הקודש בעיר הקודש, ובאהבה רבה וחיבה יתירה נבחרתי ת"ל בזכות אבותי ז"ל בכבוד גדול ומצפים מאוד מאוד על עלייתינו במוקדם האפשרי ומאיצים בי מאוד לבא בהקדם היכולת בידינו.

אך עלי לחכות על נשואי בני אברהם משה נ"י שנתקשרתי במעדנות[80] החיתון עם ב"א הרר"ע מפאלטאווא נ"י וגם על ישוע הבן רפאל נ"י במהרה ואז נעלה ברננה בשמחה וגיל בזאת השנה בכל עוז.

80 עפ"י איוב לח, לא התקשר מעדנות.

**ואלה שמות החיבורים וקונטרסים שחברתי בס"ד**

ס' אהלי דוד, שו"ת
[קונ'] אחרית השנים
אזני דוד [איזה כרכים]
אזני ירושלים
את כל הדבר אותו אדבר
את דבר המשפט [על חו"מ]
אלה יעמדו [לברך]
ברכת הפסח [על פסחים וה' פסח]
בני בנימין [הגהות על הרמב"ם, נדפס בעז"ה]
בגד ללבוש [ישובים על קו' שעל הלבוש ז"ל]
בהלום אדב"ר
בן יכבד אב
גפן אדר"ת [חי' על הש"ס במה קובצים]
דבר יום ביומו
דבר שנה בשנה
דבר שבחשאי
דברי נביא
דקדוקי ספרים
דברי לויה
דבר אמת
[דבר המלך]
השיב יהוד [שו"ת]
הר המוריה [איזה גרכים]
הר המור
זכר למקדש [נדפס ב"ה]
זהב שב"א [על תוס' רשב"א פסחים]
זכר דבר
זכור לדוד
חבילות של משנה [על משניות מהד"ב]
חשבונות של מצוה [ארבעה כרכים בס"ד על עניני המצוות]
חדשים גם ישנים
חדשים לבקרים
טוב ירושלים [חידושי' על ירושלמי]
טוב אחדמ"ר [על יומים]
יומא טבא לרבנן [על סיומים]
יוסף דעת [על יו"ד]
ילקוט דוד
כלי הרועים [כעין המשה"ר, על אגדות]
כתב דוד [הערות על המחברים שבקשוני הסכמתי]

כוס של שלום [קונ' על ה'
אבילות, ר"ל]
לקח טוב [לקוטים]
לימוד ערוך [הגהות על הערוך]
מגילת סמנים
מלואת אבן [על אהע"ז]
מטע אד"ר [שו"ת]
משנת חסידים [עס"ח]
מעשי למלך [על הרמב"ם]
סדר פרשיות [עה"ת כמה קובצים]
סדר משנה [משניות]
סדר מועדות [חיבור גדול מכמה
קבצים על ה' החג]
סדר אלי' [תולדותי]
סוד יראים [ע"ס יראים]
עובר אורח [על שו"ע א"ח, ונדפס
מעט]
עטרות אדר [על בעה"ט]
עריכת נר [בדבר הה"נ ביו"ט]
עומק הדין
ציונים לתורה [מסורת הש"ס]
קושט אמרי אמת...
קול אלי' וקו"ד דרושים
קול עלה נדף
קו המדה [על משניות]
קטינא דארעא — קצה המטה
קבא דקשייתא כו'
שמע אלי', שלשה כרכים
שם דוד [קונ' משמות גיטין מעט
שו"ת]
שבח הארץ...
שבח נעורים [מילדותי]
שיחת ת"ח
תפלת דוד [על הסידור]
תולדותיהם של צדיקים
תפארת בנים

# נפש דוד

מאת

## הגאון רבי אליהו דוד רבינוביץ—תאומים
## האדר"ת

הנהגותיו בחיי יום ואורחותיו בחגים ובמועדים
אשר העלה על הכתב באחרית ימיו
כדברי הדרכה לבניו ולביתו אחריו

ערוך בידי
משה צבי נריה

## קונטרס נפש דוד

כולל התנהגותי בתורה ומדות ומעשים טובים, מה שהוספתי על חברי בהמשך כל השנה וגם תמידיות, ואם כי אין להאדם להתפאר במעשיו הטובים, אבל חלילה לא עלה על דעתי להתייהר ולהתפאר ולהתגדר בהם לפני זולתי, רק לפני בני ויוצאי חלצי שיחי' לאורך ימים טובים, הוא שאני כותב ורושם, למען ידעו לדורותם איך שהתנהגתי, וינהגו גם המה כן, ויהיה לי לזכות בעולם העליון לנשמתי העלובה, ויחנני ד' שיהיה זכותם תלויה בי לדורות, ובכאלה מותר לפרסם מעשים, כמבואר בספרי רבותינו זי"ע[1].

א) מטבעי אני שונא את הגאוה, עוד מילדותי וקטנותי תעבתי בלבי את האיש אשר ראיתי בו סימני גאוה. כפי דמיוני, ב"ה שאין בלבי שום שמץ־גאוה, אם כי פעמים הרבה אני רואה טיב כשרונותי ומעלות המעטות בי, אבל ב"ה אינני נפעל להתגאות על ידי זה.

ביחוד אין רצוני להשתרר על זולתי, יהיה מי שיהיה, איש או אשה, גדול או קטן, יודע ספר או בור, ומה שעשיתי לפעמים כעין השתררות, היה זה למורת רצוני, ובשביל עבודת הציבור המוטלת עלי, ולבי חלל בקרבי על אונסי בזה.

ב) אהבת הבצע לא קננה בלבי מעודי, ואם כי לא אוכל להתפאר בטהרת לבי, עד כי הייתי שונא בצע, למידה זו לא הגעתי עדנה, אבל לאהוב ממון — לא.

ג) כן גם שנאתי את הכבוד מעודי, ולבי דוה עלי בעת מכבדים אותי, וביותר כשאני מכובד מגדולים וטובים ממני, ואני יודע שהם אינם מכירים

1 עי' שבת קי"ח, ב ; קי"ט, ב ; ירושלמי כלאים פ"ט, ה"ג.

אותי בטוב, ובעוה"ר אני מקבל כבוד יותר מהמגיע לי, וכדברי הירושלמי שלהי שביעית, ואי אפשר לי להגיד להם ללא תועלת, שלא ישמעו אלי, ויתלו בי גם ענוה יתירה, ומה אעשה — המידות היקרות האלה מורשה הם לי מאבא־מארי הרב (הגאון המופלא ר' בנימין ז"ל, אבד"ק ווילקומיר) זצ"ל [2].

ד) כן מעודי האמת נר לרגלי, ואת השקר שנאתי, ואתעבנו בלבי עד מאוד. לא אחפה על אוהבי, ולא על קרובי, במקום שהוא מתנגד להאמת, ולא אעשה שקר בנפשי, שלא להודות על האמת. אינני עושה סנגורין למעשי, במקום שיצא ממני שלא כהוגן בשגגה, ולא אכחד תחת לשוני שגגתי.

גם המידות הספונות האלה, מורשה הם לי מאבא־מארי הרב זצ"ל, ואם כי עליו נאה ויאות שם ענו, ומדת ענוה היתה בו, מפני שהיה לו במה להתפאר, לא כן אנא, חלא־בר־חמרא, מה אני ומה מעשי, אני מכיר ערכי הדל ותורתי המעטה מאוד, שאין לי כלל וכלל במה להתפאר, ואין בי מידת ענוה כלל, רק פשוטו כמשמעו, שאין בי כלום ואינני כלום.

אבל זה אוכל לומר בטח, אשר את השורש פורה ראש ולענה, אבי אבות טומאת המידות — הגאוה, שנאתי תכלית שנאה, לא מינה ולא מקצתה. היסוד לעבירות שבין אדם לחברו, קלות וחמורות, אשר כל הנוגע בהן לא ינקה, תודה לאל לא מצאה מקום בלבי עד כה, ישמרני ד' עד בא חליפתי לטהרות [3].

2 "הגאון החסיד ר' בנימין ז"ל היה מצויין גם בדור־דעה של גאוני עולם וצדיקים בכשרונותיו הנפלאים, ותכונות נפשו העדינות נקשרו יחד עם אהבת התורה, אהבה בלי מצרים, ועם החסידות וקדושת המדות. מלבד כשרונותיו הנפלאים חנן ד' אותו בנפש נדיבה ולב טהור, והוא הפליא את בני דורו בשקידת התורה אשר באהבתה שגה תמיד.
הקדושה והטהרה ורוממות הנפש, אהבת ד' ואהבת ישראל נתקפלו בכלל שקידתו אשר היתה במדה גדולה ביותר. היה מהדר כוליה תלמודא, ש"ס בבלי, מדי חודש בחדשו, והפליא לעשות בפרי רוחו בחידושים רבים ועצומים, בהלכה ואגדה בכשרון רב ובבקיאות עצומה ("אדר היקר", מהדו"ב, עמ' כ"ה־ו').

3 "רק מי שידע והבחין את גודל מאור האמת, שהיתה בנפש צדיק זה, יוכל לשער השערת־אמת את אמת־המדה של גדלות־הנשמה הזאת וטהרתה, בהיותה

ה) אהבת התורה הקדושה ולומדיה, ביחוד לגדולי התלמידי חכמים ויראי־אלקים, אמתית היא בלבי ונפשי, מאוד הנני צמא גם עוד היום לעמוד לשרת אחד הגאונים האמיתיים, צדיק גמור, פשוט לשמשו כעבד לאדוניו, אך בעוונותי עוד לא זכיתי לזה — במקום שמכירים אותי הוא מן הנמנע, ובמקום אחר לא נזדמן לי עד היום למגינת לבי.

ביחוד גדלה אהבתי לגדולי הדור, צדיקי עולם, גם את אשר לא ראיתים ממש, לשמם ולזכרם תאות נפשי, לא יתואר באומר ודברים, ואני עומד ומצפה לעת אשר ימלא ד' משאלות לבבי, עדיין לשרתם אם הרבה אם מעט.

ו) את הרשעים פושעי ישראל, החוטאים ומחטיאים, המלגלגים על דברי חז"ל, שנאתי תכלית שנאה, אותם ואת כל אשר להם וההולכים בדרכיהם, לא אוכל להסתכל בפניהם, ככל דבר גמאס משוקץ ומתועב, כן לא אוכל ראות פניהם במובן המלה.

אך את שאינם בני־ברית, כל שאיננו שונא לישראל, אין לי עליו שום טינא בלב, וכאשר הזהירונו חז"ל על זה, ואין לי שום שנאה על שום איש, רק למי שנצטווינו מרבותינו לשנאותו (פסחים קי"ג, ב, תוס' ד"ה שראה, אבות דר' נתן סוף פרק ט"ז).

ז) מעודי לנגד עיני מאחז"ל הק', "יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך", וגם המאמר "היודע בחברו שהוא גדול ממנו אפילו בדבר אחד חייב לנהוג בו כבוד"[4], ולכן אני נזהר הרבה בכבוד זולתי, יהיה מי שהוא, ובפרט במי שיש לו יתרון עלי בדבר מה, שהטילו רבותינו חובה לנהוג בו כבוד.

ח) מפני טבעי לברוח מן הכבוד, הייתי צנוע ונחבא להסתיר את עצמי מפני בני־אדם, לא הראיתי את כתבי הק' וחיבורי אשר זיכני השי"ת בזכות אבותי ז"ל, לאדם אחד מאלף מהמיוחדים שבידידי מבאי ביתי,

יכולה לכתוב ברוח תמים דברים כאלה" (אדר היקר, מהדו"ב, עמ' ס"ד). "את אשר ראינו בעינינו, מסוגלת הקדושה והקנין הפנימי של קדושת־המדות באותו גאון וצדיק, מו"ח ז"ל, אנחנו צריכים להתיגע ולעמול הרבה, עד שנוכל לרכוש לנו בדי עמל, תכונות קדושות ותמימות כאלה (שם, עמ' מ"ח).

4 פסחים קי"ג, ב.

ולבל אבוא לידי זחיחות הלב, בראותי ריבוי כתבי קודש ת"ל (וכה ירבו ויעצמו לאחריתם), כתבתי על כל הדף הראשון של כל חיבור, מאמר ר' יוחנן בן זכאי "אם למדת תורה הרבה, אל תחזיק טובה לעצמך", וממני למד גם אחי הרב (ר' צבי יהודה, אבד"ק ראגולי) זצ"ל לעשות כן.

ט) נזהרתי בכבוד מי שגדול וזקן ממני, שלא לכתוב לו "ידידי", כאילו חברותא נמי איכא בהדיה.

י) מיום עמדי על דעתי, נזהרתי בהפרשת מעשר, מכל הרווחים שנזדמנו לי, זולת מהגדוניא שלא הפרשתי, ואני מצדיק עלי את הדין, שעל כן לא נשאר לי מהם, שלא הבטחתים במצות המעשר.

יא) במצות קריאת־שמע בזמנה, הייתי נזהר מיום עמדי על דעתי, הן בקריאת שמע של לילה לקוראה אחר צה"כ, והן בשל שחרית, שלא לאחרה לאחר שלוש שעות. וזה לי כעשרים שנה שהורגלתי לקרות קריאת־שמע קודם הנץ־החמה, לצאת ידי חובת איזה מהראשונים ז"ל, שקריאת שמע של שחרית היא דווקא קודם הנץ החמה, ושנים רבות הייתי קם בעמוד השחר, ולאחר נטילת ידים הייתי אומר ברכות התורה ומניח תפילין וקורא קריאת שמע — ובימי הקיץ הוא דבר כבד מאוד לקביעות, באשר אני רגיל לילך לשכב כחצות הלילה ויותר.

יב) בערב שבת, שמקדימין להתפלל ערבית עם הציבור, מפני קבלת־שבת מבעוד יום, אני מתפלל ערבית עם הציבור, ורק קריאת־שמע וברכותיה אני אומר אחר כן (עי' רא"ש ריש ברכות).

יג) בתפלה־בציבור נזהרתי הרבה ב"ה, וכל פעם היו לי יגיעות רבות ועמל רב עד שקבצתי עשרה, ומעודי נדמה לי באם אתפלל לעצמי כאילו לא התפללתי כלל.

ומי זוטר מה שדרש הזוה"ק על הפסוק פנה אל תפלת הערער, שזה עולה על המתפלל ביחידות, ומה שפירשו המפרשים הוא דחוק, אל תהי רשע בפני עצמך, גם כן על יחיד המתפלל שלא בציבור.

יד) זה איזה עשיריות שנים, שהרגלתי עצמי לשאת תפילין קטנים כל היום — ובפרט כשאני בדרך מתבטל מלימוד — לקיים דברי חז"ל במכילתא ס"פ בא (פ' י"ג) 'כל המניח תפילין כאילו עוסק בתורה', ולא חששתי על היסח־הדעת כל כך. לאשר נראה שמוטב לקיימה בביטול מעט

מאשר מלבטלה כולה — ומצאתי סמך לזה בשו"ת מהר"ם בן ברוך החדשות, שנדפסו ע"י הרר"נ ז"ל.

טו) הרבה עמלתי לתקן במצות תפילין, שיהיה השל־ראש מונח במקומו, דרשתי על זה הרבה, וגם כתבתי פתקאות להדביקם בבתי המדרשות ובתי הכנסיות.

טז) במצות מזוזה, הייתי זריז וזהיר הרבה, ומזרז לזולתי מאוד, עד שנתפלאו רבים על הצלחתי למצוא בכל מקום בואי, ברוב הבתים שאני נכנס דרך ארעי לצרכי, למצוא איזה דבר בהמזוזה, אם שנקבעה אחורי הדלת, או למטה משליש העליון, או בצד שמאל, או חסרה לגמרי, וכיוצא בזה.

טוב) בנסיעתי בדרך לקחתי עמי מזוזות וגם מסמרים קטנים (לפעמים גם כעין קורנס), לקבוע במלון ובאכסניות בדרך שחסרות להם מזוזות, ות"ל קבעתי רבות לבני הישובים, וכמה פעמים שלא שלמו לי כלל בעד המזוזות, ואני מחלתי להם בלב שלם.

ח"י) כן היו עמי ציציות ותפילין, איזה זוגות, למען זכות בהם עוברי־אורח להתפלל בציבור וגם בזמנה — וגם כובעים קטנים (יארמולקעס) הנחוצים מאוד בעת התפילה, שיהא תפילין של ראש במקומו.

(ממני למד גם אחי זצ"ל ועשה בשתי אלה כן).

בטו"ב) גם סידורים קטנים אחדים, וקונטרסי תפלות־הדרך, לעורר להנוסעים להתפלל תפילת־הדרך, וכדי שלא ימתינו זה על זה בדרכם במסילת הברזל, אשר לפעמים הם קרובים סמוך להתחנה ולא ירצו לומר עוד, על כן היו לי אחדים, לתת לכולם ביחד.

כ) היתה לי צלוחית מים עם כלי לנטול ידים וגם כל צרכי הדרך, בדברים קטנים לגמול־חסד גם לזולתי.

כא) מעודי לא נתעצלתי לעשות גמילות חסד בגופי כפי יכולתי, ידי לא היו אסורות לקבץ נדבות, ורגלי לא לנחושתים הוגשו, לחזור על פתחי־נדיבים בעד תלמיד חכם, וכל מעשי הצדקה שבעיר כמו ביקור־חולים, מאכל כשר לאחינו העובדים בצבא הקיר"ה. וכשעשיתי כן לא יגעתי לא נחתי ולא שקטתי מבלי הרף מאומה כמה ימים ולילות, וגם שבועות רצופות, כאשר עשיתי ב"ה בפאניוועז' לעשות מעמד לגמילות־

חסד, ביקור חולים, מאכל כשר, ובנין בית הכנסת הגדול, אחר שנחרב בראשית שנת תרמ"ב, ועוד ועוד, אשר סבבתי את כל העיר מקצה עד קצה ולא חסתי על כבודי ועמלי, לילך על פתחי כל הבתים, בעליות ובמרתפים, ולחזור ולילך עד שאספתי כולם כרצונינו.

כב) היו לי אתי עצי גפרית (שוועבעלעך), וגם ארגז של טאבאק לתת לכל הנדרש לו (ודבר זה למדתי מאחי הרב זצ"ל, שנהג כן, ודבר גדול הוא לקיים מצות עשה של גמילות חסד של ממון בדרך קל כזה).

כג) מאוד מאוד הייתי נזהר בענית אמן עוד מילדותי, ואני אוהב ורץ בחיבה יתירה למצוה זו, עד שכמעט כטבע הוא לי, שהורגלתי בכל יום לשמוע ברכות השחר מכמה אנשים, וממני ילמדו כל הרואה אותי לעשות כן לחבב ענית אמן (ואמן יהא שמיה רבה), אשר בתחילה היו מזלזלים בהם, ולא החשיבו את המצוה הזאת לכלום, ומי זוטר מה שהפליגו חז"ל בשבחה[5], ובדרך קל כזה יוכל כל אחד לקנות לו עולם הבא, לקיים מצות למאות, בכל יום בנקל ובלי ליאות.

כד) נזהרתי הרבה במצות עמידה מפני זקן, אשר בעוונותינו הרבים כמעט נשתכחה מצוה זו, ולמגינת לבי אי אפשר להוכיח על זה ברבים, לבל יאמרו לכבוד עצמו הוא דורש. ומצוה זו חביבה עלי עד לאחת, לקיימה רבות פעמים בכל יום, אפילו מפני אותו זקן, או אותו תלמיד־חכם. וגם כשאני רואהו מרחוק אני קם מפניו, וכמו שראיתי כזה בהנהגות הרמ"פ (הרב ר' מאיר פאפירש ז"ל) שנדפסו באיזה סידורים. וכמו שכתבתי בזה במקום אחר בס"ד, מקור הדין בזה, כהא דמכות (יו"ד, א) שאמר משה רבנו ע"ה מצוה הבאה לידי אקיימנה, והפריש ערי מקלט בעבר הירדן, אף על פי שהיה יודע שלא תהיינה קולטות עדיין.

כה) בימי עלומי הייתי אומר תיקון־חצות בבכיות ויללות בהצנע לכת, אחר שכבר ישנו בני הבית, וגם זוגתי תחי' לא היתה יודעת מזה, ועוד כבר בהיות דירתנו בעליית קיר אנחנו לעצמנו. ומקירות לבי הייתי ממרר בבכי על גלות שכינה וגלות התורה ופיזור עמינו וחורבן בית תפארתינו יבנה במהרה בימינו.

5 ברכות ג, א ; שבת קיט, ב.

ועתה מטרדותי וחלישותי, לא עלינו, אומר אני רק לפרקים כנוח עלי הרוח, רוח טהרה ושלוה, ולא תמיד, שההרגל בכיוצא בזה מקהה ההרגש עוד. ולכן אני אומר אז תפילות הפיוטים, שבמוסף יום־הכפורים אחר העבודה, המחרידות לב ונפש, וגם תפילות ברח דודי של ימים הראשונים של פסח ושבת חול המועד, הממיסות גם לב אבן במתק בקשותיהם, וגם תפלות יהי רצון של שני וחמישי, וכיוצא בהם.

כו) במצות 'ביומו תתן שכרו' נזהרתי הרבה מאוד, ככל האפשר לי, אף שלא שכחתי להתנות מתחילה על זה, כעצת ספר חסידים והובא בש"ך חו"מ סי' של"ח, בכל זאת לא עכבתי גם רגע, והזהרתי להפועל שיבקש שכרו, וכמעט שלא נתתי לעשות מלאכתו, בטרם הכינותי לשלם לו.

ובזה הוספתי לקיים כמו שכותב בעל הטורים פ' תצא (דברים כ"ד, יב) שנסמכה מצות לא תעשוק למצות כי תשה ברעך (שם, י), לומר שאם הוא נושה בו, לא יאמר שלא ישלם לו בעד פעולתו וינכה זה בחובו, אלא ישלם מקודם, ואח"כ יגבה חובו, והוא דבר חידוש שלא נזכר כלל בפוסקים. וגם ידיד נפשי הגאון הצדיק מהרי"מ הכהן [ה"חפץ חיים"][6] שיחי' לאורך ימים טובים, בספרו "אהבת חסד", לא זכרו, בכל זאת אחר שכבר יצא מפי אותו צדיק בעה"ט [בעל הטורים], עלינו חובה לקימו. [ולזה העירני אחי הרב הצדיק ז"ל].

כז) זה רבות בשנים הנהגתי את עצמי לקיים לאכול בכל יום סעודה קבועה — פת, כדי לברך ברכת המזון מן התורה בכל יום, ולכן חזרתי ממנהגי כמה שנים שלא לאכול בערב־שבת סעודה קבועה. אך אני אוכל אז מעט, וגם קודם חצות היום, מפני כבוד השבת. וגם כשמזדמן לי לאכול בליל ו' איני אוכל עוד ביום ו', שכבר קיימתי מצות עשה של תורה בלילה באותו מעת לעת.

כח) בימי חורפי כשהייתי ישן ביום (שהיה מוכרח זה לשמירת עיני החלושות, לא עליכם), ישנתי על כר קטן (שקורין כר של ראש), למען לא אמשיך הרבה בשנתי, אך עתה אי אפשר לי דבר זה.

6 סבא קדישא ה"חפץ חיים" זצ"ל, העריץ מאד את הגאון האדר"ת ז"ל, ובמכתב אליו הוא מתארהו: "הגאון הגדול, החריף ובקי, סיני ועוקר הרים, צדיק בדרכיו ותמים במעשיו".

כט) כל בגד חדש לא לבשתיו בחול בפעם הראשון רק בשבת.

ל) כותנות ופוזמקאות שהנהוג הוא ללובשן בכל שבת לימות החול, אם קרה איזה דבר שלא הייתי יכול ללובשן בשבת, הייתי נזכר שלא ללובשן למחר ביום א', רק ביום השני, וכן עוד איזה דברים שלא הייתי עושה אותם ביום א'.

לא) מאוד מאוד הייתי נזהר בממון זולתי, ואפילו של אינו בן בריתנו. ולדוגמא ארשום פה מה שקרה לי שתי מעשיות: פעם אחת טעה הממונה על מכירת הבילעטין [כרטיסים] (קאסירר) בראדווילישאק, ונתן לי חמשה קופיקות יותר ממה שהיה צריך להוסיף על הבילעט, ותיכף הלכה עגלת־הקיטור משם, ובבואי לקאשידורי מסרתי לפקיד בתחנה שם, אך הוא לא קיבל ואמר לי שאתנם למי שארצה.

ושוב נזדמן לי בקיץ תרל"ה, כשנתרפאתי בריגא על מיחוש גרוני, הייתי אצל הד"ר פארטון ונתתי לו רו"כ [רובל כסף] בעד שכרו, ואמר לי שבפעם הראשונה שכרו שני רובלים, מפני עמלו הרב שיש לו, והשבתיו שלא ידעתי מזה, ולוא ידעתי כי אז הבאתי מביתי, ולא האמין לי, אך העבר אין, ולאחר זמן כשכבר הייתי מוכן לשוב לביתי, הלכתי ביחוד אצלו, ונתתי לו הרובל השני, והיא שכח לגמרי מי אני, והזכרתיו כי הייתי אצלו לפני ששה שבועות וראיתי כי נתפלא מאוד על זה.

ותודה לאל נתקדש שם ישראל על ידי אז לפניו, ולפני בני ביתו אשר נתפעלו מאיש אמונים כזה.

לב) ברחתי מן הכבוד והשררות ככל האפשרי לי, ולכן לא חפצתי ולא נתרציתי ליסע לעיירות אחרות שבקשוני לתווך אצלם, ולשבת בדין בדבר הסכסוכים שלהם, ואף כי הפצירוני בתור רב המחוז לא נעניתי להם, ולא השגחתי על הריוח שהייתי יכול להרויח מזה, ואמרתי לא הן ולא שכרן.

זולת בדבר שהיה נוגע לכבוד רב, בזה לא חשכתי כל עמל ממני, ועמדתי בפרץ למען כבוד התורה.

בחורף תרמ"ו הייתי בעיר קראקינאווה, לתווך בין בני העיר ובין הרב המנוח, הרה"ג ר' נטע לוריא זצ"ל, שהיה רב שם, ונסעתי ביחד עם

גיסי הגרד"ב [דוב־בער] זצ"ל, יבדילנו ד' לחיים ארוכים וטובים, ועם הרב ר' ישראל ריף, שהוא כעת אבד"ק זאגר חדש.

בחורף תרמ"ח הייתי בעיר שובאץ [הסמוכה לפאניוועז] לדין בין השו"ב ובני העיר אשר היה זה לטובת הרב האב"ד ר' זלמן אלטמן נ"י.

בשנות תרמ"ה—תרמ"ו, נתבקשתי כמה פעמים לעיר זוימל, לדין בין הרבנים בעל "לשד השמן" נ"י ובעל "פרי אשל", אשר הריבות והקטטות עלו למעלה ראש, וכבר שלחו להרב דפאקראי שליט"א, והרב י"ז דמיטאווי, וועקשנא שי' וגם הרב דיאנישאק ז"ל, וכולם לא עשו תושיה, ובקשוני אז על ידי טעל"ג לבוא, וגם שלחו אלי עגלה רתומה, ולא נעניתי להם מפני כבוד רב, כמובן.

אכן בחודש אלול תרמ"ד, נעתרתי להפצרת בני פאסוואל, לדון ביניהם ובין הרב המגוח ר' באלי בנימין דיאמנט ע"ה. אחרי אשר כבר ישבו שמה הרה"ג ר' סענדער הכהן מקופישאק, בעל ספר "שלמי נדרים", והרב ר' נחמי' מרעמיגאלע ז"ל, והגאון ר' מרדכי עליאשבערג מבויסק ז"ל, והאחרון אמר להם שבלעדי לא ישב בדין, ואם שהרב ר"ב לא נתרצה עלי בדמיונו כי אני שונא לו, בכ"ז הבטיחו הר"ר מרדכי ז"ל, שהאמת נר לרגלי וצדק לפני יהלך. ובכן ישבנו שמה עשרה ימים, וסוף דבר על ידי נושעו עדת פאסוואל ולנצח יזכרוני לטוב. והוסכם ביניהם שלא לקבל שום רב בעולם מבלי הסכמתי, ועל ידי נושעו שלושה רבנים א) מחותני הרב ר' מרדכי ז"ל, שהיה רב בראגאווא נתקבל לפאסוואל; ב) חתנו מחותני הרב ר' מוישל שפירא נ"י, שהיה רב בעיר זופראן נתקבל לראגאווא; ג) הרב ר' אליה בער שור נ"י (חתן ה"ר ר"נ לוריא מקראקאנווי ז"ל), נתקבל לזופראן על ידי מכתבי שכתבתי לבני זופראן, ובמקרה נזדמן לשם אז בבוא מכתבי.

בחודש אדר תרנ"א נתרציתי לבני טורעץ, לנסוע לשם עם ידיד נפשי הגאבד"ק סטופצי שליט"א, לתווך שם בדבר החזן ובני העיר, לאשר היה נוגע דבר זה לידיד נפשי הרב הגאבד"ק ר' יוסף יצחק ראבינאוויץ שליט"א.

ובקיץ תרנ"ז הייתי שם שנית ארבעה ימים, עם ידידי הגאון דנאווארדאק [הגרי"מ עפשטיין] שליט"א.

לג) בימי עלומי לא השגחתי כלל על בריאותי, ורצתי לדבר מצוה

ולתפלה וכיו"ב, ומרגלא היה בפומי, התורה אמרה ואהבת בכל מאודך, היינו מאוד שלך, ר"ל הכתוב ונשמרתם מאוד לנפשותיכם, במקום האהבה צריך לעבדו יתברך שמו גם בביטול שמירת הנפש.

לד) חז"ל אמרו בברכות (ס"א:) לידע אינש בנפשי' אם צדיק גמור הוא. בעוה"ר נסתפקתי על עצמי כמה פעמים, אמנם לקחתי לעצמי בחינה הזאת, ואני רואה בעצמי סימני טהרה ויראת שמים, הן תלאות רבות והרפתקאות שונות עברו עלי, לא עליכם, והן הן הזקינו אותי בלא עת, ילדים רבים נקטפו באביב ימיהם, ל"ע, בכל זה אין דבר אשר יבואני לידי בכי תיכף, כמו שמביאני זכרון ירושלים עיר קדשנו ובית תפארתנו, גלות השכינה, גלות התורה וגלות ישראל, אשר ברגע התבונני במו, זולגות עיני דמעות.

וכאשר הייתם אתם בני הי"ו ילדים קטנים (וכן לכל בני ובנותי שהיו לי, יבדילנו ד' לחיים ארוכים טו"מ), והייתי אומר לחנככם במצוות, דרך שיחתי עמכם נלך או נזכה לילך לבית המקדש, נזכה לעלות לרגל, להתפלל במקום המקדש והקודש, וכיוצא באלו כל פטפוטייא טבין, תיכף על אתר היו עיני מתמלאות דמע־גיל מאין הפוגות, עד כי בושתי מהאנשים שעמדו אצלי. וכן גם עתה, ברגעי כתיבת הטורים האלה, עיני מלאות דמעה עד שכבדה עלי הכתיבה.

מזה אני רואה בי רוח טהרה ויראה, ו"אהני לי קמרא דאבוה", שלא נתרחקתי חס ושלום מעבודת השי"ת ותוה"ק, ואני תפלה תמיד, יחנני ד' בחסדו וחמלתו עלי לעלות לארץ הקודש בטהרה במהרה במהרה, ולתקן שם בשארית ימי חיי את אשר העויתי בכל שנות הבלי, ולהשיבני בתשובה שלמה לפניו ית"ש.

לה) בימי עלומי חיבבתי מאוד לימוד המצות, והייתי מהדר לקנות כל הספרים של מנין המצוות, ותודה לאל שהיתה לי בזה ידיעה רבה, עד שפעם אחת נתלהבתי ביראת ד' בערב ראש־השנה שנת תרל"א, ובשובי לבית מן תפלת השחר, לקחתי קונטרס קטן ורשמתי לעצמי התרי"ג מצוות, בקיצור נמרץ כסדר הפרשיות, מתחילה המצוות הנוהגות עתה, וקראתיו "שונה הלכות", חלקתיו לשני חלקים: א) הנוהגות. ב) הלכתא למשיחא, וכל אחד מתחלק א) סור מרע ב) עשה טוב, וכתבתי בכל מצוה

מי החייב בו ועונשו, וכמה הערות נמצאות שם, וביום צום השביעי יהפך במהרה בימינו לששון ולשמחה, גמרתיו כולו, והוא עבודה גדולה מאוד.

לו) בטרם קבלתי עלי משרת הרבנות, כמעט היו רעיוני קשורים בהרהורי תורה תמיד, גם כשהייתי מדבר עם בני אדם, לבי היה אל עיוני תורה, והיה מרגלא בפי לומר, שזהו פשט הכתוב והגית בו יומם ולילה, שהוא לשון מחשבת הלב, כפירוש רבינו הגר"א ז"ל, עי' או"ח סמ"ז מה שכתב בבאוריו ז"ל — אך עבודת הציבור, 'נשני את כל עמלי', ל"ע, ד' ירחמני ויאמצני בתורתו ויראתו כל הימים.

לז) עשיריות שנים נהגתי עצמי לטבול תמיד ובצנעה בטרם עלות השחר, כן בשבת, כן במועדים, וכן בימי החול, גם בערב ראש השנה קודם אמירת הסליחות, ואיש לא ידע מזה, והייתי זריז מאוד בזה, אך בשנים האחרונות האלו במיר אי אפשר לי מכמה טעמים, ד' יכפר לי.

לח) בכל מעשי הייתי זריז וממולח בהחפזה ובהשגחה, על כל דבר מצוה, עד שבהיותי בדובבעלן, בקיץ תרמ"ט, עם ידיד נפשי הגאון ר' חיים ברלין שליט"א, נתפלא ממני תמיד, ואמר שזולת כב' אביו הגאון הנציב"ב זצ"ל, לא ראה זריז כמוני.

טל) משנים כבירות הנהגתי עצמי, בכל עת שאני שוכר דירה חדשה, לקיים בה מצות מזוזה מן התורה לכל הדעות, ולאשר רוב הפוסקים ס"ל דשוכר אינו חייב במזוזה רק מדרבנן, על כן אני קונה מבעל הבית חדר אחד במעות מזומנים למשך זמן קצר, באופן שיהא קנוי לי מן התורה, ודבר זה מועיל לי, גם למען קביעת המזוזות תיכף, אף ששוכר בית פטור כל ל' יום, (ויל"פ שגם אם שכר ליותר משלושים, פטור קודם ש"י, עי' בפתחי־תשובה), מאחר שבחדר הזה שאני קונהו חייב אני מהתורה, מברך אני עליו ומוציא בברכתי את כל החדרים האחרים. ואין לפקפק בזה, משום דלא סמכה דעתיה בלא כתיבה, א"כ הוה לה כמו הערמה, דבודאי במכירה לזמן קצר סמכה דעתו. והיא קניה גמורה על פי דברי תורה ודרבנן, ולא נמצא בתורה דין כלל לכמה חייבת מצות מזוזה בשלו, ובודאי גם שעה אחת כשדר בבית שלו חייב במזוזה מהתורה.

ולפעמים בקשתי לבעה"ב, שיתן לי על מנת להחזיר, שהיא נתינה

גמורה מד"ת ומדרבנן בכל התורה, זולת קדושי אשה שהחמירו בזה כבקדושין (ג:).

מ) זה איזה שנים שהנהגתי לשאת כמה זוגות תפילין בכל יום, פן ואולי אין התפלין כשרים, ורק בכמה קציצות אין לחוש כ"כ.

מא) מאז הייתי בווין בקיץ תרל"ב, ראיתי ספר קטן מתולדותיו של **החתם סופר** זצ"ל, כי גם הוא לבש תפלין של ר"ת, מאז נהגתי ג"כ

7 על הערצתו הגדולה של הגאון האדר"ת למרן החת"ס, אנו קוראים בקטע מכת"י שלו, שפורסם בספרו של הרב שמואל קול שליט"א על הגרי"ש כהנמן ז"ל, רבה האחרון של פוניבז':

עוד אמר לי הרב ר' זעליג דוב מרגליות נ"י האבד"ק דאנקרע, ששאל להרב ר' מאיר שמחה הכהן נ"י הגאבד"ק דינאבורג (דווינסק). על דברי ה"חתם סופר" ש"הויה (של מקוה) על ידי טהרה, היא גם הסרת מגיעה". — — — והשיב שבשעת־הדחק יש להקל. והרב ר'... אמר שדברי החתם־סופר הם... ובהלתי לשמוע ממ' שהוא רב... לדבר דברים כאלה על אור עולם החתם סופר ז"ל, אשר בצדקתו ורוחב לבבו כפתחו של אולם הוא כאחד הראשונים, ומי כמוהו מורה בכל חדרי תורה.

— — — ואנ' חשתי שכדאי החתם סופר לסמוך עליו גם שלא־בשעת־הדחק, ומה זו שאלה — — — על דברי שר התורה עמוד ההוראה החתם־סופר ז"ל, אשר גם בשימוש רבותיו (רבי נתן הכהן אדלר ז"ל ורבי פינחס הלוי בעל ה"הפלאה" ז"ל) אין דוגמתם בין אדירי הגאונים".

("אחד בדורו", ח"א, עמ' 202).

תארי הערצה מופלגים על מרן החת"ס, נמצאים גם במכתבו של הגאון האדר"ת ז"ל לדורש־לציון הרב נתן פרידלנד ז"ל, שנדפס בקובץ "שיבת ציון" להרא"י סלוצקי ז"ל, עמ' 62:

"מאז ראיתי חבוריו המסולאים בענין הרם והנישא, ישוב ארצנו הקדושה, אשר לא הניח מקצוע בדברי חז"ל המדברים מזה, שלא הביאם, לפלא בעיני אשר לא העיר מדברי רב גדול ומובהק, גאון קדוש ונורא, מרן בעל שו"ת חתם סופר, חלק ששי, אשר כתב בחדושיו [לפרק לולב הגזול, סוכה לו, א] דבר נפלא: " — — — בהא דפליגי ר' ישמעאל ור' שמעון בר יוחאי בברכות (ל"ה, ב) — — — נראה לעניות דעתי, דר"י נמי לא אמר מקרא דואספת דגנך, אלא בא"י ורוב ישראל שרויים בה, והעבודה בקרקע גופה מצוה היא משום ישוב א"י, להוציא פירותיה היקרים, ועל כן צותה התורה ואספת דגנך וגו', ובועז זורה חטים בלילה משום מצוה. וכאילו תאמר לא אניח תפילין משום שאני עוסק בתורה, הכי נמי לא יאמר לא אאסוף דגני מפני עסק התורה, ואפשר אפילו שאר אמנויות שיש בהן ישוב העולם בכלל המצוה" ועיין שם כל דברי קדשו הנאמרים באמת וצדק. הרי לנו דבר נפלא מגאון עולם, אביר הרועים, רבינו שבגולה אשר הוא עמוד ההוראה שכל בית ישראל נשען עליו, ומי יבוא אחריו".

בתשר"ת אבל לא כחובה, כזולתי, ולא לאחר נפילת אפים כנהוג לאחרים. רק לאחר שאני חולץ של רש"י בגמר לימודי, אז אני מניח תפילין של רבנו תם.

ובכלל, מתחרט אני כל פעם בלבי, על שהנהגתי בתפלין של רבנו תם, בראותי דעת רבינו הגר"א זצ"ל בזה, ככתוב בס' שערי רחמים משמו[8], אך אי אפשר לי שלא להניח עוד.

מב) בכל מצוה המיוחדת ליום מיוחד, כמו מצה ויו"ט של פסח וכו', הייתי אומר אחרי גמר קיום כל המצוה: "מודה אני לפניך או"א, שהחייתני וקימתני והגעתני לקיים מצוה זו בשנה הזאת, וכן תעזרני ותחייני ותקיימני ותגיעני לשנה הבאה לקיימה, ולקיים כל המצוות מעתה ועד השנה הבעל"ט בשמחה".

וכן בצאתי מן הסוכה בשמיני־עצרת, לא אמרתי היהי רצון הנדפס לישב בסוכה של לויתן, שזהו שכר עולם הבא, ואמרתי יהי רצון שנזכה לשבת בסוכה של מצוה לשנה הבעל"ט ולקיים כו'.

מג) בראשי חדשים וכל יום שמזכירים מעין המאורע, אכלתי לעת

ונראה שההערצה הגדולה לח"ס, היתה מוחזקת להאדר"ת מבית אביו הגאון החסיד, שכן מצינו בספר "תבואות שמש" להג"ר משה מישל שמואל שפירא ז"ל מראגאווא—קיידאן, תרפ"ט — בסי' נ"ד, על הגעלת כלי צ'יגון היצוקים מפסולת ברזל, ושם באות ט"ז הוא מביא מה שכתב לו מחותנו הגאון האדר"ת ז"ל:

"בהיות כתר"ה שי' עוסק בענייני הגעלה, ולאשר העיר הרבה, עד שבעים סימנים לא אפונה כי התעורר על דבר הכשר הצ'יגונעס, אשר החתם סופר מחמיר בזה למלאותם גחלים. ומילא אחריו תלמידו המהר"ם שיק ז"ל וגם בנו הכתב סופר, אך הוא ז"ל הקיל בדרבנן. — — — וזכורני שידידי הרב ר' זלמן אלטמאן ז"ל משובעץ, אמר לי כי אאמו"ר הגאון ז"ל עטרת ראשי זי"ע, הורה בווילקאמיר להכשיר הצ'יגונעס בכל השנה וכן לפסח — — — ובזכרוני שכן שמעתי בילדותי מפה קדוש כבוד אאמו"ר בעצמו שתמה למה החמיר החתם סופר כל כך".

ושם בסוף סי' ע"ג הוסיף והביא תשובת האדר"ת להתיר הגעלה לסאמאוור (מיחם), ושם נאמר: "ואינו דומה כלל למה שכתב החת"ס בהגעלת כלי צ'יגון שציפויים הוא ככלי חרס — — — מה שאין כן בנידון דידן, וגם שם היא חומרא גדולה, וכבוד אאמו"ר הגאון זצ"ל הורה בפשיטות להקל בהגעלה, ורק לכבוד החתם סופר הוסיף להחמיר להגעילם שלש פעמים".

8 עי' כתר ראש, אורחות חיים סי' י"ג.

פנות היום פת הבאה בכיסנין וכיוצא בזה, לברך ברכה אחרונה, ולהזכיר מעין המאורע בפרידתו, אך בהושענא רבה נסתפקתי בברכת לישב בסוכה, יעוין בשע"ת[9].

מד) בהיותי במקום אחר הדלקתי נרות לשבת, ולכן הנהגתי גם בבית כן.

מה) בשבת בשלח ובתצא הייתי עולה מפטיר או אחרון, משום חביבת פרשת זכור.

מו) זה רבות בשנים אשר הנהגתי עצמי לשחוט עגל לפסח או לפורים, ולקיים מצות מתנות כהונה זרוע לחיים וקיבה כדת, ובעד העור של הלחיים השייך לכהן אני משלם איזה פרוטות.

ופעם אחת כתבתי לדוד זוגתי המופלג היקר מ' בנציון שאטל נ"י, הדר במושב יהוד באה"ק, לקנות בעדי שה, לקיים בעדי מצות מתנות לכל הדעות, ואירע מקרה ששכחו לסוגרו בדיר קודם השינה, ונטרף מזאב בלילה, ולא זכיתי לקיים אז. אולם זכיתי לאחר זמן רב, בשנת תרנ"ט שלחתי לידי"נ הרב ר' אליה הלוי מפושאלאט נ"י, שלושה רובלים, שיקיים בעדי מצות מתנות, והמתנות יתן לכהן תלמיד חכם, ושאר הבשר יהיה לו לצורך חג הפסח, ותודה לאל שכה עשה, וכתבתי לו איזה הערות על זה הענין, בדברי הכרתי ופלתי יו"ד סי' פ"א — ולא השארתי העתקה ממכתבי אליו.

מז) מעודי לא הנחתי שיהי' מראה בתוך ביתי, תלוי על הכותל או עומד על התיבה, כנהוג בכל הבתים, מפני איסור הסתכלות במראה לייפות את עצמי, שזהו אב הטומאה לכל העברות רחמנא לצלן, כד' הב"ר פ' והוא ימשול בך ועיי"ש פכ"ב.

מח) בצאתי מבית הכנסת, הייתי פושט כפי האפשרי בגדים שהלכתי כל היום בלמודי ותפלתי, והייתי לובש פחותים וגרועים, כדברי חז"ל[10] בגדים שבישל בהם קדירה לרבו אל ימזוג בהם כוס לרבו, ואחר זמן רב מצאתי שנהג כך הגאון ר' זלמן מרגליות ז"ל.

9 או"ח סי' תרס"ח.
10 שבת קי"ד, ב.

**ארת מ"ט חסרה בכתב־היד.**

נ) נזהרתי מלאכול בערב שבת אחר חצות היום, וגם בימי הקיץ הייתי אוכל בבוקר לבד, אך עתה בימי עמידתי וחולשתי, לא עלינו, אין בכוחי לנהוג כן.

נא) בימי **בה"ב** שלאחר הפסח וסוכות, לא אכלתי סעודות בשר, וכן גם ביום ערב שבת, אך גם זה אי אפשר לי עתה, ל"ע. בער"ח בימי החורף לא אכלתי סעודת צהרים עד הלילה, לאכול סעודת מצוה וכל כיוצא בו.

נג) עוד מימי בחרותי אני משתוקק לעלות לתורה תמיד, ובכל עוז אני משתדל לעלות לתורה כפי האפשרי בידי, ורבות בשנים היה לי צער גדול כשלא עלתה בידי תשוקתי, אך בימי עמידתי נתיישבתי, שבכיוצא בזה יש לומר הצנועים מושכים את ידיהם.

נד) ביחוד התענגתי לעלות לתורה בכל ראש־חודש, וכיוצא בו בכל קריאת התורה במועד הקבוע. אך זה לא היה לי באפשרי בבית המדרש מפני כבוד הרבנות להיות שלישי, [זולת בד' פרשיות], אך גם בהן לא הייתי מפטיר רק בפ' זכור, אך בשנים האחרונות שהיה לי מנין קבוע בביתי מפני כמה טעמים [וביחוד מפני שבעיירות שהייתי, אין שם בית של כבוד אצל בית המדרש], בחרתי לעצמי כל העליות המיוחדות לאותו יום, כמובן, ובראש חודש קראתי גם בשני הימים. וכמה פעמים מסתפק אני, כשאין אדם הגון לפי כבוד הרב לקרא לפני אולי אסור, וכבמגילה כט. או שאני התם שיש טעם בדבר, וצ"ע.

נה) הייתי נוהג בנטילת ידים שחרית, שלא לברך על נטילת ידים עד קרוב לתפילה, כדעת רבינו הגר"א ז"ל[11], ובימי חרפי היה לי כלי קטן ליטול בו את הידים בבית המדרש ולקחתיו עמי. אך מפני התלאות והרפתקאות דעדו עלי, ל"ע, לא יכולתי לנהוג כן הלאה, וביחוד מפני בני ביתי שמנעוני מדבר שיש בו חסרון כיס, למגינת לבי הרבה מזה ומכיוצא בזה תמיד.

כמה פעמים קרה לי ששכחתי לברך ונזכרתי בפסוקי דזמרה, וברכתי אחר ישתבח קודם ברכת יוצר. ופעם אחת נזכרתי באמצע ברכות קריאת

11 מעשה רב סי' ג'.

שמע וברכתיה בין שמע לוהיה אם שמוע, שבודאי מותר להפסיק בין הפרקים משום ברכה עוברת כזאת, ואולי גם באמצע הפרק, ועדיפא מברכת רעמים שהיא רק ברכת השבח, ועל נטילת ידים היא ברכת המצוה ושייכא לקריאת שמע ג"כ, כברכות (ט"ו) ועי' תוס' סוטה (ט"ל) דיבור המתחיל כל.

ומיהו לדעת רבינו הגר"א ז"ל[12] שגם במנחה צריך לברך ענט"י לנט"י של מנחה. אם כן יש לומר שאינה ברכה עוברת, כיון שיכול לברכנה אז. אלא שז"א דמלבד שמי שאינו נוהג כן תמיד בודאי ישכח, אלא שגם להנוהג כן מיקריא עוברת, דהא גם עתה חובתו לברך, ובמה יתקן אז, הלא חובה אחרת היא אז לשעתה.

אמנם מודינא שיש להסתפק ביום שיש בו תפלת מוסף, שיברך אותה קודם תפילת מוסף, ולא יפסיק בין הפרקים לקריאת שמע.

אלא שיש לדחות, דנהי שהברכה תתברך במקום מרווח, אבל מכל מקום הרי חובתינו לברכה קודם עשית המצוה, ואם־כן אכתי לא מועיל בברכתו לתפלת מוסף, מה שנתחייב לברך על נטילתם לשחרית כבר, ויש להשיב על סברא זו, ואין כאן מקום להאריך.

נז) בשעה שהייתי דורש ברבים בשבת הגדול ושבת שובה, הייתי אומר מקודם, הנני מוכן ומזומן לקיים מצות עשה הוכח תוכיח וכו', ויהי רצון שיהיו הדברים מסודרים בפי נשמעים לעבודתו יתברך שמו, ושלא אכשל בלשוני ליגע בכבוד איש, ח"ו, ותודה לאל שהייתי נזהר בזה בכל אופן היכולת בידי, ישמרני ד' גם לימים יבואו עלי לטובה.

נח) מעודי נזהרתי שלא לנשק את בני, במקום שיש בו ספר תורה וספרים, ובחודש מ"ח תר"מ שנחלה בני הילד עזריאל בנימין, שהיה נעלה מאוד בכשרונותיו, היה מוטל במטה בחדר שהיה בה הספר־תורה, והבלגתי מאוד על רצוני לנשקו ולחבקו, אף כי אהבתיו כנפשי, יבדילנו ד' בחסדו לחיים ארוכים טובים ומתוקנים.

נט) בימי חרפי הייתי זהיר וזריז להדליק נרות לשבת וכל צרכי הדלקתם, והקדמתי לבוא בקלויז הרבנות בפאניוועז, מקום תפלתי שמה תמיד, להדליק שמה הנרות מבעוד יום (שהיו מאחרים להדליק).

12 מעשה רב סי' ס"ב.

ס) בביתי הייתי נזהר גם כן להדליק נרות וביחוד להעמידם על מקומם, ופעם אחת עשיתי כן כשחל יום טוב ערב שבת, והעמדתים כל אחד על מקומו בזריזות כדרכי ת״ל, והנה נפל ניצוץ אש מן נר אחד שעל הפתח על ידי, וסבלתי כאב ראש עד שנכבה מאליו, לא הטיתי ידי שיפול הנר ממני, מפני איסור כביה.

סא) בראש חודש אלול תרמ״ז, הייתי בעיר זעמבראווא, ובבוקר ערב שבת קודש היה אז ליקוי חמה כללית, ואני התפללתי אז עם הציבור, ובטרם גמרתי ברכת גאל ישראל, ראיתי שהצפרים נכנסים לקיניהן והאור מחשיך והולך, בכל זאת התגברתי על רצוני לראות את הליקוי וכמה הוא וסגרתי עיני כדרכי מעודי להתפלל בעינים סגורות תפלת שמ״ע, ובעת השלמתי תפלתי, כבר תמה עת הליקוי והיה אור כראוי, שהיתה כבר אז שעה ששית בבוקר, בטלתי רצוני מפני כבוד ז׳ יתברך שמו.

סב) בשל־זולתי הייתי נזהר מאוד, וגם לחמוד בלבי הייתי מתרחק, ולדוגמא אציג פה מה שקרה לי, זה עשרים שנה אשר קנה כ׳ אחי הרב זצ״ל בעדי ספר שו״ת חסד לאברהם, מעזבונו של הרב ר׳ מיכאל דויטש ז״ל בשאוול, וכבר פסק דמים ומשכו, וכתב לי שקנהו בעבורי, ושוב בא בן הרב הגאב״ד שם [ר׳ יוסף זכריה שטרן] שליט״א בעל ספר ״זכר יהוסף״ ולקחו, ואני התרעמתי על זה הרבה, ואחר איזה שנים הייתי בשאוול, ושאלתי את הרב נ״י, איך לקח ממני, אחרי אשר כבר קנהו אחי ז״ל בעדי, על פי דין תורה, והשיב שלא כן היה וכו׳ וכו׳. ובכל זאת בראותו ובידעו כי חשקה נפשי מאוד בהספר הנחמד הזה, רצה ליתן לי במתנה, ועל כל פנים למוכרו באותו מחיר, והפצירני על זה, ולא נעניתי לו בשום אופן, באמרי לו שמשום חשש ספק לא תחמוד, אין כדאי לפני, והבלגתי על רצוני ולקחתיו בשאלה, והחזרתיו על הפאסט.

כן נזדמן לי כיוצא בה, בספרי משניות עם ״תוספות יום טוב״, שקניתים בשנת תרל״ח, בהיותי בקיץ הראשון בבית דודי, אחי אמי, ר׳ פנחס נ״י מריגא, ובעד הוצאותיו וטרחותיו, נתתי לו תשורה קטנה משניות מכורכים דפוס שטעטין, לאות אהבה ולמען ילמוד בהם, ואז לא היה עשיר כמו שהצליחו ד׳ ב״ה אח״כ, ועתה יש לו עוד שני זאץ משניות, גם אלה, בלעדם, ולי אין גם אחד מאז התבערה האחרונה בקיץ תרנ״ח, ל״ע, ולא

גיליתי אזנו מזה, אף כי כלתה נפשי מאוד ונחוצים המה לי, ולו אין תועלת מעמידתם במגדל־הספרים, והוא היה נותנם לי בסבר פנים יפות כרגע, אך יראת הלאוין לא תתאוה ולא תחמוד עצרתני, ואקוה להגומל לחייבים טובות וחונן לאינו כדאי, שיגמלני ויחננני בטובו בהיתר גמור.

בכלל פעלתי בלבי ממש כדברי האבן־עזרא[13] בפירוש הלאו הזה, אשר את של־זולתי הוא בעיני כאי־אפשר להשיגו בשום אופן, והוא נמאס בעיני כבשר חזיר וטריפה.

סג) בימי חרפי קנאתי במדת אבא־מארי הגזע"ל, שלא לאכול סעודה קבועה בלא סיום מסכת, ואחר שנים ראיתי כעין זה לגיסי אלוף נעורי הגר"ד בער ז"ל, שהשתדל לסיים פרק גמ' עם פרש"י [ותוס'], לכן גם אני הלכתי בעקבותיהם, וגדרתי בעצמי שלא לאכול סעודה קבועה בלא חידוש בתורה, אך טרדת הרבנות ואי־הבריאות לא עלינו, הטרידוני מכל מדה טובה ונכונה, וד' יחוס עלי ויקרבני לתורתו ועבודתו הקדושה במהרה.

סד) בימי עלומי כמה שנים שהרגלתי לישא תמיד תפלין קטנים, הייתי נזהר הרבה מהיסח הדעת כדין, וכתבתי על פיסות יד ת'א'מ'י'ם', שהיו ר"ת ת'פילין או'ת [י'ציאת] מ'צרים, י'חיד מ'יוחד, כן רשמתי גם במקומי שעמדתי בקלויז על הכותל אותיות קטנות תאומים, ומלת **בראשית** שהיא ראשי תיבות מעיקרי התורה כמש"כ רבנו הגר"א ז"ל, שהוא ר"ת ב'טחון ר'צון [לעשות רצון ד' ית"ש תמיד] א'הבה, ש'תיקה, י'ראה, ת'ורה, שהן כללי התורה ואידך פירושן זיל גמור.

סה) בערב שבועות, לעת פנות היום, הדרתי להניח התפלין עד קרוב לשקיעת החמה כדין, למען תצא השנה במצות (לאשר יום ראשון של עצרת הוא יום מולדתי לאריכות ימים ושנים טובים).

סו) כזכור הייתי מעיין בפרקי דחסידא (פ' דתענית) בהנהו עובדי של התנאים והאמוראים הקדושים ז"ל, אשר נורא מאוד לראות מעשיהם של הצדיקים, קדושתם וגדולתם, ואז הייתי חושב לעצמי מה אני ומה חיי לעומת אדירי עולם כאלה, ותמיד היה קרירות נורא עובר על כל גופי מרוב התפעלות מהמעשים הנפלאים.

13 שמות כ', י'ד.

סז) גדרתי מנהג, לאשר אני נושא בתי עינים לעיני החלושות, ותמיד הם מתכסים מהבל העינים, וצריך לנגבן תמיד, ואני מנקה אותם גם בטלית או טלית קטן, אבל זהו רק כשאני עוסק בלימוד התורה, אבל בדברים של חול נזהר אני שלא להשתמש בטלית של מצוה לצרכי חול.

*

והנני להודיעכם בני יקירי וחביבי, ד' עליכם תחיו, לאריכת ימים ושנים, בדרכי השי"ת ותוה"ק ועול מצוותיו, כל הנהגותי במשך כל השנה, מראשית שנתי, הוא יום מולדתי בחג העצרת:

א) ליל יום מתן תוה"ק, רוח אפינו ונשמת חיינו, אשר ביום הזה נולדתי, לא ישנתי בה מעודי עד אחר תפלת ותיקין. לא אזכור מאיזה שנה אשר התחלתי לנהוג כן, ורק את זה ידעתי, כי כבר קודם שנת בר־מצוה עשיתי כן, והיה חביב עלי אמירת "התיקון" הנדפס עד לאחת, וכאשר ראיתי כן לאבא־מארי זצ"ל, שלמד דוקא סדר "התיקון" ולא לימוד אחר.

ביחוד התענגתי על לימוד תרי"ג מצות, והייתי מהדר ללמוד אותם עם עוד אחד בעיון ובהבנת הדברים היטב, והייתי מחדש ב"ה תמיד באמירתם הערות חדשות, והייתי שמח מאוד בעת למודי אותם, והתפללתי אח"כ שאזכה לקיימם, ותהא אמירתי חשובה כקיומם. רבות פעמים זלגו עיני דמע גיל בעת אמירתם, בחשבי אז כאילו הייתם בפועל.

כן הוספתי לאמר כל מניני המצות לכל הדעות, כמו הרמב"ן והסמ"ג וסמ"ק וספר יראים וחרדים, יום הזה היה לי שמחה יתירה בזכרי שזכיתי להוולד ביום הק' הזה, יום אושר אומתנו ואמת הצלחתנו.

אמנם כל פעם נעצבתי, במדה ששמחתי בה, בהיותי נותן אל לבי, מה פעלתי בכל משך השנה, מאשתקד עד היום, מה תקנתי בחיי הבלי במשך שנה שלימה, ולשמחה זו מה זו עושה, כבר נמנו וגמרו רבותינו הק'[14] נוח לו לאדם שלא נברא משנברא, אמנם התחזקתי בעצמי להוציא העצב מלבי.

אכן בכל לבי כעסתי על המברכים לברכני ליום הולדתי ולשמחני בו. ומרגלא בפי מעודי, שלא מצאנו שמחת יום הולדת בספרינו הקדושים, רק בלידת פרעה לבד, ודבר זה אינו לרוח עם קדוש המקובל אצלינו ונוח לו

14 עירובין יג, ב.

שלא נברא משנברא, ואם כן למה נשמח ביום הולדתינו, בטרם ידענו שהועלנו בבריאתנו, רק צדיקים יכולים לשמוח כדברי התוס' (ע"ז ה', א, ד"ה שאלמלא וכו'), אבל אנחנו מה חיינו מה מעשינו ומה צדקותינו[15].

הורגלתי ללמוד הלכות שתי הלחם ברמב"ם פ"ה מתמידין ומוספין, ותמיד הייתי מהדר לחדש בהם לכבוד היום, ולמען יהיה למודי כהקרבתם. וגם בסוגית הגמ' במנחות מדף מ"ה עד דף מ"ט, ושם דף ק', וגם אגדות של מתן תורה שבשבת פרק אר"ע, וחזרתי לחדש אם מעט ואם הרבה, וקבעתי אותם בחיבורינו "סדרי מועדות" ובלקוטים בס"ד.

ב) בימי המצרים הייתי אומר תיקון חצות כדעת האר"י ז"ל, אך בהצנע לכת, וגם לא בכל יום, כי אז אין הלב מתרגש עוד.

ג) ביום האבל המר והנמהר, בצום החמישי יהפך במהרה בימינו לששון ושמחה, הלכתי אחר הסעודה המפסקת לקלויז, שהיתה קביעתי שמה, ולא שבתי לביתי עד למחרתו אחר תפלת ערבית. ישנתי על הארץ, ובחצות הלילה קוננתי תקון חצות ושלוש משמרות בלב נשבר ונדכה, עד כי התמרמרתי בבכי מקירות לב ונפש. למדתי במשך הלילה והיום מדרש רבה, איכה ואגדות שבש"ס השייכות לחורבן בהמ"ק, ד' יזכני לראותו בשכלולו במהרה בימינו.

ד) ביום חמשה עשר מנחם אב, למדתי בעניני דיומא בשלהי תענית ובבא בתרא (ק"כ), והתאמצתי לחדש בזה לכבוד יו"ט לישראל לאבותינו מלפנים.

ה) ביום י"ד אלול, יומא דאשכבתא של אמי מורתי הצדקנית ז"ל, זי"ע, כאשר למדתי פרקי משניות משמה טויבא, עיינתי לחדש לעילוי נשמתה, ורשמתי בחיבורי כמה שנים בס"ד, ועתה זה לא כביר עלה בלבי לקבצם

15 "אבשרו דבר שינעם לו, הן יום עצרת הוא יום מולדתי, ביום שניתנה בו תוה"ק, ואולם בכל שנה נזהרתי מלהזכיר גם לעצמי דבר זה, שהיה גורם לי עצבון וכאב לב, כי ידעתי שבעונותי הרבים אין לי לשמוח על זה. ובכמוני ודאי שאמרו נוח לו לאדם שלא נברא. אכן בשנה הזאת שמחתי ב"ה שנתקיים בי כדרך ר' יוסף בשלהי מועד־קטן דנפקי מכרת דשני ב"ה, ולישועתו אקוה שיצילני גם מכרת דיומי, ויזכני לשוב בתשובה שלמה לפניו, ועד זיבולא בתרייתא (ברכות ח, א) ליהוי שלמא".
(אגרות האדר"ת, אדר היקר, מהדו"ב, עמ' צ"ג).

בקונטרס אחד לבדם, וקראתיו "כן יכבד אם", ד' יעזר לי לקיים מצות כיבוד אב ואם עוד עשיריות שנים, ולחדש חידושים אמתיים לכבוד נשמותיהם הק'.

איזה פעמים נאלצתי להיות בדרך ביום היארצייט, וראיתי בעליל שלא הצלחתי בנסיעות אז, והיה זה בשנת תר"מ שנסעתי ללוצין לנסיעת נשואי בן אחי הרב שליט"א, ולקנישין בדבר בן אחי הרב נ"י, בחודש מרחשון תרנ"ב, ולעיר מוש בחודש אלול תרנ"ח — לכן תדעו יקירי ליזהר בזה מאוד.

ו) בראש השנה ברכתי לעצמי ברכות השופר ושהחיינו, בשמחת לב מאוד, עד שזולגו עיני דמעות מרוב שמחתי, וכיסיתי את פני בטליתי בהיותי עומד על הבימה להקרות להתוקע.

בימי עלומי אמרתי בלב וידוים קצרים בין התקיעות, וביחוד על ענין חטאת נעורים, ובכיתי מאוד במרירות מעין הפוגות, וכמה פעמים שבתי בתשובה שלימה אז.

ז) בימי התשובה נזהרתי מאוד לנקות עצמי מכל מה שאינו שלי ולרצות את חברי. ופעם אחת בלמדי בעיר ליפנישאק בשנת תרכ"ח, היו ביני ובין ידיד נפשי ר' שלום גורביץ נ"י, קטטות קצת, ונתרחקנו איש מרעהו, ולא דברנו זמן רב זה אל זה, עד ליל צום־הקודש, נזכרתי מאמר חז"ל[16] הק' לפני ד' תטהרו, עד שירצה את חברו, ונחרדתי ונרתעתי מאימת יום הדין. עברתי על מדותי והלכתי מבית המדרש לבית הכנסת אחר כל נדרי, ופייסתיו לעיני כל העומדים סביבנו, והיה לי מזה עלבון גדול מאוד במה שמחלתי על כבודי, אבל שמחת אין קץ היתה לי במה שכבשתי ועשיתי דבר אשר לא יעשה ובפומבי.

ח) כל ימי הסליחות הזדרזתי לקום בהשכמה כפי כוחותי לאמירת הסליחות, נגד רבים המקילים בזה, אף שהיה קשה לי לבריאותי, לאחר סליחות טבלתי במקוה וחזרתי להקלויז עוד בטרם התחילו להתפלל, בזריזות נפלאה בזה.

זה היה בימי עלומי, בטרם נתמניתי לרב, ואחר זה לא היה לאל ידי, מפני כבוד והרבנות כמובן.

16 יומא פ"ה, ב ; בבא קמא צ"ב, א.

ט) כל ליל ויום צום הקדוש הייתי בקלויז, ולא הלכתי לביתי מאחר סעודה המפסקת עד אחר תפילת ערבית של מוצאי יו"כ. אחר אמירת שיר היחוד ושיר הכבוד, הגדתי תהלים עם הציבור, ושוב למדתי הלכות עבודת יום הכפורים בהרמב"ם ז"ל, וגם גמ' יומא והרא"ש ז"ל, ופרקי משניות יומא, וישנתי במקומי על הארץ. על פי רוב לא ישנתי כי אם כשתי שעות או פחות או יותר מעט. הנהגתי עצמי מעודי, לומר כל התרי"ג מצוות לכל הדעות ביום הכפורים, ובשימת לב לכל מצוה, לפשפש במעשי לשוב מעבירות שבידי וביטול העשין ח"ו, והתפללתי שתהא חשובה אמירתי כקיומם בפועל, ושאזכה לקיימם במחשבה דיבור ומעשה כדת של תורה.

וכשנתמניתי לרב דרשתי בכל שבת־שובה, להזהיר את העם שילמדו בעשרת ימי תשובה התרי"ג מצות בבינה ובכוונה, למען דעת כל אחד לחשוב עם קונהו ית"ש.

בימי עלומי הייתי עומד כל היום על רגלי, אך אחר שנחלשתי, לא עליכם, מתלאות והרפתקאות דעדו עלי בעוונות ל"ע, אי אפשר לי לעמוד כל היום, וגם בתפלות ראש־השנה אי אפשר לי לעמוד שש שעות רצופות, ורק בחזרות הש"ץ ובקריאת התורה אני עומד, ובאמירת הפיוטים אני יושב.

בסדר העבודה נמוג לבי עוד מימי ילדותי, בעת אמירת הפיוטים, לשפוך דמעות כמים מרוב התמרמרות, וכן באמירת הפיוט 'אלה אזכרה ואשפכה' כו'. ומאז אומר אני שקבעו הראשונים ז"ל, הזכרת שמותיהם של הצדיקים האלו ביום הכיפורים, למען שיורידו דמעות עליהם ויקויים בנו דברי חז"ל [17] הבוכה על אדם כשר מוחלין לו על כל עוונותיו.

כן גם בתפלת נעילה, מתחילת אמירת הקדיש נשפך לבי כמים בבכי והתמרמרות מאוד מאוד, ושבתי בתשובה שלימה כמה פעמים, ב"ה.

בשנים האחרונות בכיתי ביותר בתפלת ערבית של מוצאי יוה"כ מאוד מאוד, ולבי נמס כדונג בזכרי על פרידתי ממקום קדוש ומיום הקדוש, אחרי אשר כיום תמים היינו דבוקים בעבודת ד' תכלית כל השנה כולה, בתענוג רוחני אין קץ, עונג על ד', ועתה נצרך להפרד שנה תמימה, ובחודש העיבור עוד חודש אחד, ולחכות זמן הרב כל כך, עד שנזכה שנית להתענוג

17 שבת ק"ה, ב.

נפלא הזה. וכמה יבראון כו' כו', והלא סוף סוף תבוא השנה האחרונה ומי יודע איזו היא. הרעיון הזה פעל על לבי ונפשי רגשות יתירות ומעירות מאוד, עד כי לא אביתי להחיש שובי לביתי, השי"ת ברחמיו וחסדיו יזכנו ונחי' לפניו שנים רבות, ונזכה לעבדו באמת ובתמים כל הימים.

קודם כל נדרי וכן קודם נעילה, הלכתי באורך בית המדרש, והסתכלתי על הציבור, אולי אזכור למי אני צריך לפייס ולרצות, אשר במשך השנה אולי חטאתי נגדו, ולא התעצלתי לבקש מחילתם במוקדם.

ואחרי שנתמניתי לרב ודרשתי בשבת־שובה, בקשתי מחילה וסליחה מכל הקהל. הן למי שפגעתי בכבודו, הן למי שדברתי עליו לשון הרע, הן למי שנפסד ממונו על ידי, אם שהטרפתי את הכשרה. אם שיצא חייב מדין־תורה וכיו"ב, ואני מחלתי בפומבי לכל החייבים לי, והתניתי שלא יצטרכו לבוא לבקש ממני מטו, כי אני מוחל להם בלב שלם גם על זה, וגם אולי המתין מי ומי עלי בדין תורה ובשאלה, ועברתי על לא תענון כמו שכתוב אצלינו במקום אחר בס"ד.

מנהגי היה מאז, קודם כל נדרי לילך ברוחב ובאורך הקלויז ולעמוד אצל הפתח, לראות את הבאים ונרות בידיהם, אשר יזהרו להדליקם בעוד היום גדול, ואם נתאחרו לא הנחתים להדליק.

גם השגחתי על הבאים אחר שקיעת־החמה, שלא יברכו על הטלית מפני ספק יום ספק לילה, אך בשנים האחרונות העלמתי עיני מזה, לאשר הוא ספק באחרונים[18], שיש אומרים שיכולים לברך, ומאחר שרבים לא ישמעו למנוע מלברך, ע"כ שב־ואל־תעשה עדיף.

אחר עלינו הלכתי לעזרת בית־המדרש וישבתי שם על ספסל, הציבור דומו כי אני עייף ויגע מאמירת הפיוטים, וגם כבד עלי לסבול האויר החם שבבית המדרש, אבל לא מפני זה, רק לאשר אז עוברים זה אחר זה והרבה זקנים בהם, לכן הזדרזתי לקיים מצות קימה מפני זקנים ותלמידי חכמים רבים, ושמחתי מאוד בעת הזאת שזכיתי לקיים אז כמה פעמים, כה לחי.

בעת הזכרת־נשמות, הלכתי קודם גמר קריאת ההפטרה ממקומי, ועמדתי סמוך לפתח, לעצור את הצעירים שיש להם אב ואם, שלא יחפזו לצאת מבית המדרש, בטרם יגמור הקורא ברכות ההפטרה.

18 עי' שו"ע יו"ד סי' רפ"ו סעי' כ"ב ובפתחי תשובה שם.

ומתחילה הזהרתי להש"ץ, שיאמר ברכת הנותן תשועה תיכף אחר ההפטרה. ושוב הזהרתי להשמש, שיכריז קודם ההפטרה שלא יצאו קודם הברכות האחרונות וקודם אמירת הנותן תשועה.

קודם אמירת יזכור, ציויתי להשמש להכריז מלת "יזכור" לבד, ולא כנהוג "זאגט יזכור", פן ימצאו עוד מהצעירים שיש להם אב ואם, והוא "ברית כרותה לשפתים".

י) מצות סוכה היתה חביבה עלי עד מאוד. כל קור וכל רוח, לא הרפוני ולא גרשוני מן הסוכה, אשר היתה לי עונג רב לא יתואר. בשבתי בה תמיד לילה ויום בלי הרף, וכמסמר נטוע הייתי בה, עד כי כל פעם עלה במחשבה לפני, אולי גם כן אינו על פי הדין, דהא תשבו כעין תדורו[19] כתיב, וחלילה לדירת כל השנה שתהיה כל כך בהכרח, שלא לזוז ממנה כלל, וכל פעם נפלאתי על החסיד בעל "יסוד ושורש העבודה"[20] שכתב שכל רגע שיושבים בבית מבטלים מן מצות עשה, ואני מסופקני מאוד אם כן כוונת תורתנו הקדושה, לשבת ז' ימים כבבית־אסורים ח"ו, והלא כן השנה כולה כל אחד בביתו יוצא ובא, ואינו יושב בלי הרף בביתו, ובודאי תשבו כעין תדורו הוא גם כשיוצא לפעמים להתענג ולטייל, ודרכיה דרכי נועם כתיב[21].

ומטעם זה לדעתי אין חשש לילך להתפלל לבית המדרש, או לאסוף מנין בבית, כיון שכן הנהוג בכל השנה, ואם כי אם ירצה להתפלל בסוכה, ודאי יקיים מצות עשה של תורה ועדיף טפי לכאורה מתפלה בציבור ובבהמ"ד, שהוא רק סניף למצוה, ואינו מן התורה, ואם גם נאמר שאין [מצות] סוכה גדולה מתפלה מצוה של רבים וכבברכות (מ"ז:), אבל על כל פנים לא גריעא ממנה, ולכן כתב הרמב"ם ז"ל[22] רצה מתפלל בסוכה וכו'. ואני מצידי כל פעם דאבה לבי על הליכתי לבית המדרש להתפלל, ומצות סוכה חביבה לי טובא, ורק כדי שלא יבואו העם לזלזל בתפילה בצבור, אשר גם בלעדי זה הורגלו להקל הרבה בזה.

19 סוכה כח, ב.
20 שער י"א פרק י"ב.
21 משלי ג', י"ג ; ועי' סוכה ל"ב, ב.
22 פ"ו מהל' סוכה הל' ט.

האומנם חומרא זו, לישב תמיד בסוכה, למדתי מעטרת ראשי אבא־מארי הגאון זצ״ל, אשר החמיר על עצמו בזה מאוד, והוגד לי מבני ביתו כי בשנה האחרונה היה קור גדול בחג הסוכות, והוא ז״ל ישב בסוכה ורגליו בכרים וכסתות, מפני חלישות שלא יתקרר ר״ל, ואחר שאף מן הדין הוא פטור משום מצטער, אבל מפני הרבים הבאים לשאול שאלות איסור והיתר וכיוצא בזה, וימצאוהו בבית, יזלזלו במצות סוכה, גם שלא מן הדין, ושפתיו טהורים אמרי נועם, ודברים מצודקים מאד.

יא) בשמיני עצרת הייתי יושב בסוכה, כמו בכל ימות החג, כדעת רבינו הגר״א [23] ז״ל.

באין רואים הייתי מנשק עצי הסוכה ביומו של שמיני־עצרת. לא תתואר באומר ודברים עצבות לבי, בעת פנות היום של שמיני עצרת, בזכרי שקרוב העת להפרד ממצוה חביבה זאת שנה שלמה, ולפעמים גם י״ג חודש, ולצאת מן המצוה, שנכנסתי בתוכה, שאין דומה לה בכל התורה כולה.

יב) וכן בהושענא־רבא, לקחתי רבות פעמים את הלולב ומיניו, ומקרב לבי נשקתים אחת אחת ובדמעות עיני הרטבתים, ובתפלה קצרה בפי שאזכה לראותם ולקיימם בשנה הבעל״ט.

וכן הייתי נוהג בכיוצא בזה במצות השנתיות כאילו, ומורגל בפה לאמר קשה עלי פרידתם, וכאשר טבע האדם להתגעגע אחר אוהב נאמן ואח וכיוצא בזה אשר התראה אתו פעם אחת בשנה, ועוזב אותו לשנה בודאי, ואולי לזמן אשר לא נודע לו, כן הדבר הזה. מי לנו אוהב נאמן כמצות ד׳ אשר נצטוינו, מליץ טוב פרקליט נאה, אשר ההכרח להפרד ממנו לשנה שלימה בודאי ומי יודע העתידות בזה. ואיך לא ימס לבב אנוש בן תמותה בזכרו זאת.

יג) ביום ט״ז מר־חשון, הוא יום המר אשר ניטל הכבוד מאתנו, עטרת ראשינו אאמו״ר זצ״ל, בשנת תר״ל, הייתי נוהג לצום עשיריות שנים, וללמוד בו פרקי משניות שמו ולחדש בהם כפי האפשרי, וביחוד חזרתי לאמר דבר חידוש בשמו מחיבוריו ולמדתי בו ביום חידושיו.

23 שו״ע או״ח סי׳ תרס״ח.

וכן אני מצווה עליכם בני יקירי היום, אשר תלמדו ביום־היאהרצייט של אבי מורי זצ"ל, פרקי משניות של שמו, ולעיין בכתביו להגיד חידוש בשמו.

וגם הגדתי תהלים משמו בתמניא־אפי וכן תעשו גם אתם, וזכותו תעמוד לכם בכל דרכיכם ומעשיכם סלה.

[יד] דוד) מצות נרות חנוכה היתה חביבה עלי עד מאוד — ולולא שיחת הבריות הייתי מהדר שידלקו זמן רב כפי היכולת והייתי מתענג לישב בחדר שבו הנרות, לראותם ולהסתכל בהם בכל רגע, ולא הלכתי מאותו החדר רק כשהייתי אנוס על פי עבודת הציבור, ובכל זאת הייתי יושב נגד הפתח מאותו החדר, כדי להסתכל כפעם בפעם והייתי שש ושמח בהם הרבה.

בכל יום [מימי החנוכה] למדתי בגמ' או בשולחן ערוך הלכותיה, וכשלא היה לי פנאי הייתי אומר לשון הגמרא לבד, מדף כ"א עמוד א' עד דף כ"ד עמוד ב', ובכל שנה ושנה נתחדשו לי חידושים יקרים, ב"ה, מעת ילדותי עוד בהיותי בראגאלי שנת כת"ר.

טו) ביום חמשה־עשר־בשבט, למדתי הלכות מעשר בספר הרמב"ם ז"ל ובגמ' ר"ה יד: והלאה, וחזרתי לחדש דבר מה כפי ערכי, ויהא חשוב כקיום המצוה במעשר אילן והתפללתי לד' שיזכני באותה המצוה בפועל ממש מן התורה.

ומאז נראה לי, שמה שהראשונים קבעו יום זה ליום טוב, שלא לומר בו תחנון, הוא להזכירנו מצות הפרשת מעשר אילנות, וכדחז"ל על הפסוק שתי לבך למסלה דרך הלכת, עשי לך ציונים, וכפרש"י מהספרי פ' עקב, על פסוק ושמתם את דברי אלה, וכמו שכתבתי בחיבורי "זכר למקדש" בס"ד.

טז) ביום הפורים היה ששון לבי עד לאחת, בברכתי ברכות המגילה ושהחיינו בעצמי, זלגו עיני דמעות מרוב שמחת לבי, שזכיתי לקיים המצוה החביבה הזאת, גם בשנה הזאת.

בלילה הכינותי לשלוח מנות לרעי ואהובי, וביום נזדרזתי לשלוח תיכף אחר התפלה, בטרם יקדימוני הם, וכשמסרתי להשליח להובילם, אמרתי

הנני מוכן ומזומן לקיים מצות שילוח־מנות, כמצות רצון השי"ת על פי עבדיו הקדושים.

למדתי בלילה וביום מענינא דיומא, וחזרתי לחדש כפי יכולתי, אם מעט ואם הרבה, ב"ה, ובסעודת הבוקר כוונתי לקיים מצות משתה ושמחה חובת היום, על תנאי, אם לא ירשוני עיתותי לעת ערב.

מנחה התפללתי בעוד היום גדול, ונכנסתי לסעודה קבועה אחר זה בהדלקת הנרות ולפעמים גם החלונות סגורות בתריסיהן, להרבות האור בבית.

בימי חרפי קיימתי מצות לבסומי עד דלא ידע כפשוטו.

טוב) באפיית המצות עסקתי בעצמי, כדברי חז"ל בכלל וחכמי המוסר בפרט, עד שנות הרבנות, שאז לא היה ביכולתי כמובן.

הזהרתי שלא לפנות המצות מן הסדין שנרדו לתוכן מן התנור למקום אחר, בטרם שהופרשה מהם החלה, לחוש לדעת בעל ספר החינוך בשם מורו ז"ל מצוה שפ"ה. וכמו כן בס' או"ז בשם רי"צ בר אשר, וכן משמע מפרש"י נדה (ח' א' ד"ה הסל) שדווקא הרודה מן התנור לסל הוא שמצרפן לחלה, ואף שהא"ז הרבה להשיב על זה, מכל מקום הואיל ויצא מפי אותו צדיק החמרתי על עצמי [24].

חי) הגדת סיפור יציאת מצרים, הלהיבה נפשי ולבבי וכל קרבי, עד כי בכל מאמצי כוחותי הגדתיה. ובאמרי 'והיא שעמדה', נזכרתי התלאות וההרפתקאות שהיו לאחינו בני ישראל מאז ומעולם, אשר לא יאומן ולא יתואר הנס הנפלא שעוד נתקימו, ו"גדול הרועה שמצילן", לא יכולתי להתאפק בשום אופן מבכיות, ועיני נגרו מעצמן בלי הפוגות, עד שבושתי מבני ביתי.

כן כמה פעמים זלגו עיני דמעות שמחה, מרוב עליצות נפשי, אשר זכיתי לקיים מצות הגדת סיפור יציאת מצרים וד' כוסות ואכילת מצה ומרור.

לאפות מצות־מצוה בערב־פסח — לא נהגתי, וכאשר ראיתי כן לאאמו"ר זצ"ל שלא היה מהדר בזה, ופעם אחת נתלהבתי לקיים כן, וראיתי שהמצות

24 עי' אגרות האדר"ת אדר היקר מהדו"ב, עמ' ע"ד.

לא נאפו כתיקונן מפני המהירות, וגם אז לא יצאתי ידי חובה בהם, ומאז מנעתי מלהדר על זה.

בימי עלומי הייתי ער [בליל פסח] כל הלילה כמעט, אך כאשר הועמס עלי עול הרבנות לא היה ביכולתי עוד בשום אופן, לאשר מאחר הפורים היה לי עבודה רבה להשגיח על בתי אפית המצות, וקמחא דפסחא לעניים, וביחוד בימים הסמוכים לחג, ממכירת חמץ ושאלות איסור והיתר, וכל היום בערב פסח לא נחתי ולא נפשתי גם רגע, עד שלא הספיקה לי השעה לטבול לקדושת היום. ופעם אחת הוצרכתי לילך לטבול אחר תפלת ערבית, קודם אמירת ההגדה, לחביבת המצות, מצה וסיפור יציאת מצרים דאורייתא — ושוב נזדרזתי לקום קודם אור היום ולטבול אז בבוקר, בטרם יכיר איש את רעהו, ולכן מיגיעי ועמלי כל היום בלי הרף, אשר גם היה להגיד איזה חידושים לפני הבאים לקבל פנים בחג. לזאת לא היה ביכלתי לאכול כראוי בליל פסח, זולת חובת היום מצה ומרור כפי חיובם, ותיכף נרדמתי מעט, ושוב אכלתי אפיקומן, וגמרנו הסדר ושיר־השירים ועסקתי אחר כך בלימוד המכילתא, ועיון איזה חידוש, עד שחטפתני שינה.

כל ימות הפסח, הייתי נזהר לאכול פעמיים בכל יום, אף שבכל השנה איני אוכל סעודה קבועה רק פעם אחת ביום, כדי לקיים מצות מצה כדעת רבנו הגר"א [25] ז"ל, וכמו כן גם החזקוני על התורה [26] שמצוה היא לאכול מצה כל הפסח, ורק חובה אינה אלא בלילה הראשונה. ולכן אכלתי סעודה שלישית ביום אחרון של פסח, מה שלא עשיתי כן בשאר ימים טובים.

בטוב) הייתי זהיר וזריז לקיים ד' חז"ל הקדושים [27], לברך בימי ניסן [או אייר], על הני אילני דמלבלבים, והייתי מהדר לברכה בשבת [28] כדי למלאות החסר, וגם חזרתי לברך בבוקר בעת תפלת שחרית, שהיו בביתי

25 מעשה רב סי' קפ"ה.

26 שמות י"ב, יח.

27 ברכות מ"ג, ב ; שו"ע או"ח סי' רכ"ו.

28 מיתר לברך ברכת האילנות בשבת ויו"ט של חג הפסח (לב חיים, ח"ב, סי' מ"ד), וכן נוהגין בקושטא, אבל באיזמיר לא נהגו לברך בשבת ויום טוב (מועד לכל חי סי' א, אות ח').

ובהגדת "חזון עובדיה" להגר"ע יוסף שליט"א כתב : מותר לברך וכו', ואין לחוש ולגזור פן ישכח ויתלוש מפרחי האילנות, על פי המבואר באו"ח סי' של"ו סעיף י', הדס מחובר מותר להריח בו.

המון להתפלל, וברכתי' אחר התפילה כדי לזכות את הרבים, שאינם יודעים כלל מדין זה.

כ) ביום י"ד אייר, פסח־זעירא, למדתי אז הלכות פסח שני בפסחים דף צ"ה ובספר הרמב"ם הל' ק"פ, וחדשתי תמיד הערות נעימות ב"ה, ורשמתים על ספרי "סדרי מועדות" מדי שנה בשנה, תודה לא־ל.

כא) בגמר מצות ספירת העומר, שמח לבי מאוד על אשר זכיתי לקיים המצוה הגדולה והארוכה הזאת, שאין דוגמתה בכל התורה כולה, שתארך זמן המצוה שבעה שבועות שלמות, מבלי שאפשר לקצר זמנה.

ורק מצות כתיבת ספר תורה דומה לה, בזה מעט, אבל אין הכרח לזה, ואני ידעתי כמה סופרים שגמרו כתיבת ספר תורה בשלושה חדשים, ובילדותי הכרתי סופר מהיר שהיה בז'אמוט ונקרא בערל קראזער, שאמרו עליו שהוא כותב כל הספר תורה בארבעה שבועות. ואם יכולים לקיים בשותפות, הרי בשבוע אחד יכולים הרבה לגמור בבת אחת, וגם בשליחות עשיריות אנשים משכחת לה כן, משאין כן בספירת העומר שאי אפשר רק בשבעה שבועות שלימות. ולכן היה לי יום העצרת, יום הולדתי, יום שמחה כפול ומכופל ב"ה.

כב) ליל הושענא רבה קראתי משנה תורה בהס"ת הקטנה או הגדולה שלי בהסוכה, ב"ה, והיה לי מזה עונג רב לקרות בתורה הכתובה כדין.

ולהשערתי קבעו זאת רבותינו הראשונים ז"ל לזכר מצות הקהל, שקרא המלך משנה תורה בבית המקדש, בחג הסוכות.

וכן ברור בעיני שקריאת מגילת־קהלת בבית הכנסת, הוא מטעם זה, וכמו שנאמר בקהלת־רבה, שעל כן נקרא קהלת, לפי שנאמרה בהקהל, והוא כפשוטו ששלמה אמרה אז.

כג) בשנים האחרונות הבאתי את הספר תורה הקטנה שלי, ב"ה, לבית המדרש בליל שמחת תורה, ולהקיף עמה בעת ההקפות, ואמרתי שאין איסור לטלטלה בכי האי גוונא, כמפורש להדיא ביומא ע' עמוד א' שבעת קריאת הכהן הגדול ביום הכפורים, היו הרבה מביאים ספרי תורה שלהם, להראות חזותם לרבים, יעויין שם היטב בפרש"י, ונראה לי שהוא כדי שילמדו אחרים לקיים מצות כתיבת ספר תורה כדת של תורה, ובהידור ויופי כדין ואנוהו.

## מכתב הגאון האדר"ת זי"ל, אל הגאון
## ר' חיים ברלין זי"ל (בן הגאון הנצי"ב זי"ל מוולוזין)
## על קבלת כתב הרבנות של ירושלים

עמ"י

א' לס' וכל אשר עושה ד' מצליח בידו, שנת ברכ"ה וג"ם ישוע"ה, [מיר].

לידיד ד' ועמו אוהבי וידידי חביבי ומחמדי, עטרת תפארת ישראל, הגאון הגדול פאר הדור, חמדת ישראל ונזרו, שלשלת היוחסין כקש"ת מו"ה חיים ברלין שליט"ט הגאבד"ק יעליסאוועטגראד והגליל.

שלו' שלו' למר יד"נ הגאון, אך טוב וחסד ירדפוהו עד זקנה ושיבה, אורך ימים ושנות חיים ישביעוהו.

אין קץ לשמחת לבבי בהופיע לנגד עיני יקרת כ' המלאה אהבה וחיבה יתרה, אלי כתיב, אמרתי כמים הפנים וגו', וגדולה אהבה אשר בטובו מצאני בתור אדם המעלה אשר ידעתי כי לא בי הוא.

יד"נ הדר"ג נ"י, כתב עלי שנתקיים בי האמור בלומדי תורה לשמה, ואני בהיותי מכיר א"ע פחיתות ערכי הדל, מצאתי חובה לעצמי לאמור אין בי לא מיני' ולא מקצתי', ואם רחז"ל הטילו חובה על "מאן דאתא לאתר דלא ידעי לי' ואינהו מוקרין לי' בגין תרי מכילין, מחייב הוא למימר חדא מכילא אנא חכים", אף כי אנא ידענא כי לית בי לחם ולא שמלה לא מקרא וכו', לא למדתי תורה גם שלא לשמה כדבעי, וכ"ש לשמה, אשר בעוונותי לא זכיתי להתענג בעונג האמיתי הזה, מה אני ומה לימודי, מיששתי את כל כלי ולא מצאתי בם כל מאומה. וכבר הי' דברי בדרשה הראשונה שהגדתי פה בקיץ תרנ"ג, לבל יטעו בי, חובתי להכירם, יכיר יכירנו, ולהודיעם כי העולם מוטעים בי, וביותר אמרתי אז שדברי הירושלמי נאמרו בשביל כבוד שאינו ראוי לבד, ואנחנו לא על יותרת הכבוד לבד אנו דנים, אם עיר הזאת קבלוני בשגגתם לדמותני בתור אדם המעלה, הרי גם השכירות היא יותר לפי הראוי, ואולי גם כסא הרבנות, שהוא מסאנא דרב מכרעאי, הוא גזל גמור, אך חזרתי בי לומר שזאת נחמתי כי לא לקחו

אותי מעיר קטנה ומצערה, הם לקחו אותי בהיותי כרב בעיר גדולה ומצוינה, ולכן לא עשיתי מאומה בזה. מה שהי' כבר הי', ואולי הגון אני להעיר הזאת אף כי ישבו בה גאונים וגדולי ישראל, אשר קטנם עבה ממתני. אמנם במצבי כעת נחרדתי ונבהלתי מאד בעברי דרך ווילנא בירח תמוז העבר, וקבלתי פני יד"נ הגה"צ ר' יעקב מאיר ראגאלער שלי"ט, ונתמלא שמחה בראותו אותי, מלבד אשר אנחנו ידידי נפש מעשיריות שנים מאז הי' אבא מארי הגה"צ ז"ל רב בראגלי בשנת כת"ר, אבל ביותר שמח לקראתי בדבר שהזמן גרמא, ויציע לפני [כתב רבנות] ענין ירושלים וכל הנעשה ונשמע שמה וכי כבר קבל הגאבד"ק פרוזינא נ"י כת"ר משם וחזר בו, ועתה ישאלוהו (להגרי"מ) משם אם אקבל אני המשרה הזאת, כי אז יחפצו מאד בי הפעוט.

ומה דמות אערוך למר יד"נ שלי"ט, קרירות עצומה עברה על כל גוי, דמי קפאו בעורקי, ועיני זלגו דמעות. מה אני ומי אני, ומה ראו עלי כי יטעו כ"כ, ונזכרתי מרגניתא דר"מ שנאמר שם "אוי לו למי שהעולם מוטעין בו", ולא בושתי להגיד כל לבבי לפני אהובי וידידי האמיתי מילדותי, הגרי"מ נ"י, כי מה אני ומה חיי, לא תורה ולא מעש"ט, ורק קמרא דאבוה אהני לי שזכיתי לשם ב"ה וכו' וכו'. אבל לא הועילו לי דברי, והפצרותיו רבו עלי, וסוף הדברות והאמירות, אשר אמרתי לו כי עליו סמיכנא וכי הוא מכיר אותי מילדותי (היינו מהיותי נער בן ט"ז שנה, בשנת תר"כ), ומאז הרבה שנים מפוזרות אשר ראינו זה את זה, בראגאלע ובפאניוועז, והוא יודע אותי בכל מכל כל, ומובטחני בצדקתו, כי אהבתו לא תקלקל שורה של גדולה, וייעץ להם ולי עצה ההוגנת. וסוף דבר לדעתו היו מיוסדים דבריו על המאמר וכתר שם טוב עולה על גביהן ובביאור רחב לזה מדוע הוא כן. ובכן נתקררה דעתי מאד, בראותי דברים נאמנים יוצאים מלב טהור ע"פ טהרת הקודש בלא שום פני' ונטי' ולכן נתרציתי לזה.

ואמרתי בזה, כפי אמיתת הדברים אין קהל קודש ירושלים תוב"ב נזקקין לקבל רב אב"ד ומורה מחו"ל, ת"ל היא מלאה חכמים וסופרים וגם גדולי וגאוני ישראל, וא"צ לתור להם רב מן החוץ, אבל הם צריכים לאחד

לעמוד בראש כל הכוללים אשכנזים פרושים, מפני דררא דממונא, לישר בזה כל ההדורים בעניני הכוללים, ולהיות תל תלפיות שכולם פונים אליו.

הן השכירות רק עשרים רו"כ לשבוע עם דירה נאה, אך אם אחפוץ להיות ראש מתיבתא בפועל לישיבה עץ־החיים ות"ת כי אז יהיו עוד עשרה רו"כ לשבוע, כן נדברנו עם הגאונים הגרי"מ הנזכר ומשנהו הגרח"ע [הגאון ר' חיים־עוזר גרודזנסקי] שלי"ט הגבאים עתה בווילנא, ואני השבתי להם שמוטב לי העשרים רו"כ מליקח שלשים רו"כ ולהגיד להם ג"פ בשבוע שיעורים, אשר מסופקני אם יספיקו לי עתותי להיות ראש לועד כל הכוללים ולהיות בראש המורים לכל הכוללים א"פ [אשכנזים פרושים] כנזכר.

אני וב"ב שיחיו חפצים להסתפק במועט, על כן נתרציתי מאד לעלות להר הקודש, (מה שלזולתי לא הי' כדאי) — לאשר לעמוד בראש ועד כל הכוללים נדרש להיות רב מפורסם שיצא שמו לשם, ובחסד ד' זכיתי בזכות אבותי ז"ל, שנתפרסמתי עוד בימי עלומי, ואח"ז בהיותי רב כ־י"ט שנה בפאניוועז, וכבר אני גם בפ"ק [מיר] שבע שנים, ת"ל נודעתי לשם בארצות אשכנז, אנגליא ואמריקא, וגם בגאליציא ואונגאריא. ומי יערוך יקרת קדושת ירושלים ואה"ק אשר כל הון לא ישוה לה.

כל אלה הכריעוני לקבל עלי המשרה הכבודה, אשר היא באמת עבודה, להיות לעזר להגאון הישיש מהרש"ס [הגאון ר' שמואל סלנט] שי' לאוי"ט, ואולי אזכה לקנות שלמות לנפשי בשארית ימי חיי, ולתקן את אשר העויתי עד כה ל"ע [לא עליכם].

משרתי החדשה בירושלים עה"ק תוב"ב, אני מדמה זה להא דר' זירא צם מ' תעניות דלא לימות ר' אלעזר בימיו, כי היכי דלא ליפול עלי' טרחא דצבורא, והנה מבואר בתוס' ע"ז (ל"ו:) וכ"ה בביצה (ל"ח.) שר' זירא ראה את ר' יוחנן, ומבואר בכ"מ שר' אלעזר הוא תלמידו של ר' יוחנן, ור' אלעזר נקרא מרא דארעא דישראל, ואיך הי' על ר"א טורח הציבור בימי ר' יוחנן רבו המובהק? ואיך קראוהו מרא דארעא דישראל בעוד היו גדולים ממנו? אבל הוא הדבר: ר"א הי' מנהיג הדור בארעא דישראל בדררא דממונא, ואף שר' יוחנן הי' רבו בתורה וגדול ממנו הרבה, וכמדומני גם זקן ממנו בשנים הרבה, כהך דרב כהנא בשלהי ב"ק, וראי' עוד מראב"ע

בדורו. וכן נמשלתי גם אני העני. ידעתי כמו מנהלי ירושלים יצ״ו, שיש גדולים וטובים ממני בתורה ומעש״ט שא״צ לדידי ולמטלעתי, ורק להנהגת דרכא דממונא לעסוק בצרכי ציבור הוא שהעמיסו עלי הפעוט, וענין ההוראות הוא טפל, וזה העיקר, ועוד ד׳ברים בגו.

ישאני אוהבי וידידי אשר הלאיתיו לקרא פטפוטי דברים בעלמא, אבל יאמין לי רחימא דנפשאי מדי דברי בו לבי תלהט גחלים מאהבתו, וכמוהו ג״כ גר אני בארץ הזאת, ואין לי ידידים ואוהבים כמו בארץ זאמוט מולדתי, ובהשיחי עמו לא יכלתי להתאפק ולשום רסן לעטי ובטח יקבלם באהבתו.

ועל שאלת ידידי נ״י, למתי אעלה בעזה״י, חכיתי להודע בימים האלה וע״כ נתאחרתי עד היום בתקותי להשיג תעודת המסע ברשיון שר הפלך, אשר מסרתי את תעודת המסע הפשוטה שלי כבר ביום אסרו חג לעשות בו כנימוס, וזה הפעם השלישית שנשלחה בחזרה משר המחוז בנאווהארדאק שלא נעשו הכשרין כחוק וד׳ יודע למתי יוגמר בכי טוב, וכאשר יוגמר כראוי איה״ש אז נכין עצמנו לנשואי בני היקר עם ב״ג בת הרב דפאלטאווא נ״י במז״ט, ואז נעלה לציון ברינה ובשמחה, בדרך אשר התוו לפני ידידינו מנהלי ירושלים ת״ו, אשר בהם יתנוסס לתפארה ש״ב דמר כ״ג שלי״ט הר״ר זיסקינד שחור נ״י מפה. ואני מקבל מכתביהם לזרזני להחיש ביאתי בהקדם האפשרי שאוכל, איד״ש. אבל אין עזרתי בי ואין בידי טובי, מצדי אין עכובים כמו גם מצדם, הכל שריר וקיים, כולם אהובים וברוכים ב״ה, אבל העיכוב מפני תעודת המסע והנישואין במז״ט אשר אני מזרז בכל עוז להקדימם במז״ט.

לעת נסיעתי אודיע איד״ש לידי״נ שליט״א, ולפי ההשערה יארכו עוד כשני ירחים, וד׳ יראני בטובו וישועתו במהרה.

ע״כ אין להתפלא על אשר העלמתי מידידי רב רחימאי ענין זה במכתבי למר כ״ג שלי״ט. ואשר בצדקתו ואהבתו אלי תלה בי צניעותו של שאול בחיר ד׳, אשר דבר המלוכה לא הגיד, ואני כפשוטו יודע אני בעצמי שאינני כדאי להיות רב בירושלים. וחלילה לזה שירושלים עה״ק המלאה חכמים וסופרים (כן ירבו וכן יפרוצו) יזדקקו לתורתי הדלה והפעוטה ומעטה, אבל לא המדרש עיקר בזה אלא ההנהגה ומעשה עיקר בזה.

ואני מלא תקוה אשר עוד אזכה לחדות פני ק' חביבי מר הדר"ג שי' בירושלים עיר קדשנו ומברכתו יבורך אחד מאלפי מכבדי כ"ג [כבוד גאונו], ואחוז בעבותות אהבתו מוקירי גאון תורתו, מברכו במעולה שבברכות לאורך ימים ושנים, המצפה לישועה.

**אלי' דוד באאמו"ר הגאון מ' בנימין זצללה"ה**